
ARTYKUŁY

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

ZAŁOŻENIA I CELE POLITYKI ROLNEJ

1. Uwagi wstępne

Uwarunkowania polityki rolnej w Polsce wyznacza aktualny stan rolnictwa (tj. rozdrobnienie gospodarstw, zacofanie technologiczne, nie zadawalająca sprawność gospodarowania, niska efektywność ekonomiczna i niewydolność dochodowa) oraz przechodzenie do systemu gospodarki rynkowej. Z kolei kierunki polityki rolnej wyznaczają drogi dochodzenia do gospodarki rynkowej i sprawnego rynku (łącznie ze stowarzyszeniem z UE), konieczność przemian strukturalnych wsi i rolnictwa, ale jednocześnie i interwencji przed zbyt drastycznym działaniem praw rynku. Przemiany strukturalne rolnictwa, wynikają przy tym zarówno z potrzeb przebudowy jego struktur i poprawy efektywności gospodarowania (a tym samym i dochodów ludności rolniczej), jak i z wymogów gospodarki rynkowej, która poprzez konkurencję i przymus ekonomiczny wymusza efektywność gospodarowania, eliminując podmioty gospodarcze produkujące najdrożej. Uwarunkowania są wielokierunkowe, dlatego też przy określaniu kierunków polityki rolnej należy mieć na uwadze, jakie one przyniosą skutki – obecnie i w przyszłości – w określonej dziedzinie, jak i w innych wzajemnie z nią powiązanych. Zagadnienia te składają się na treść niniejszego opracowania, w którym główny akcent położono na politykę rolną w Polsce oraz uwarunkowania jej celów, założeń i realizacji.

2. Polityka rolna i interwencjonizm (zagadnienia ogólne)

Zastanówmy się, co oznacza pojęcie: *polityka rolna*? **Politykę rolną** można określić jako umiejętność podejmowania racjonalnych decyzji w sprawie rozwoju wsi i rolnictwa, co oznacza formułowanie możliwych do osiągnięcia celów, uwzględniając istniejące uwarunkowania techniczno-produkcyjne i społeczno-polityczne oraz dobieranie odpowiednich instrumentów oddziaływania na podmioty gospodarcze i na ludzi oraz na kształtowanie ich podstaw, zachowań i działań niezbędnych do osiągnięcia tych celów. Z definicji tej wynika, że polityka (w tym wypadku *rolna*) musi przede wszystkim określić *cel* lub *cele*, jakie odpowiadają strukturze preferencji społecznych i są w danym okresie realne oraz musi dobrać odpowiednie *instrumenty* ich realizacji. Oznacza to, że ani cele polityki rolnej, ani też środki ich realizacji nie są stałe, a zmieniają się w zależności od realizowanej polityki gospodarczej państwa i stanu (aktualnej kondycji) gospodarki narodowej [1, 2, 3, 5, 8, 9].

Oddziaływanie państwa może być bierne lub czynne, w zależności od stopnia aktywności i interwencji państwa. **Interwencja** – według *Encyklopedii Powszechnej* z 1986 roku – dotyczy jedynie spraw międzynarodowych i oznacza „mieszanie się jednego państwa w sprawy należące do kompetencji innego państwa”. Znane jest także pojęcie interwencji – zabiegu, operacji w medycynie i rozważanie takie można by rozszerzyć. Wydaje się, że najogólniej interwencję można ująć jako działanie wkraczające w istniejący układ w celu jego zmiany – wszystko jedno: czy okresowej, czy też trwałej – w interesie interwenta lub też poddanego temu zabiegowi. Przy tym warto podkreślić, że ten interes może być różnie oceniany przez obie strony zarówno na etapie założeń, jak i wyników.

Ta sama *Encyklopedia* określa **interwencjonizm** już znacznie bliżej naszych zainteresowań – jako „*politykę czynnego oddziaływania państwa na rozwój gospodarki narodowej*”, przy czym interwencjonizm jest często używany wymiennie z **protekcjonizmem**. Utożsamianie tych pojęć jest niesłuszne, gdyż polityka protekcjonizmu jest węższa od polityki interwencjonizmu i jest częścią składową działań interwencyjnych. O ile protekcjonizm dotyczy działań osłonowych i ochronnych danej gospodarki lub jej działu, to interwencjonizm dotyczy także stwarzania ułatwień dla rozwoju, kierowania produkcją i regulowania jej wielkości. Wynika to z konieczności dostosowania rozmiarów produkcji do możliwości uzasadnianego ekonomicznie jej zużycowania lub zbytu oraz obrony producentów przed załamaniem rynku i cen spowodowanych nadprodukcją lub niedoborem produkcji żywności (w zależności od sytuacji danego kraju). Tak więc interwencja może mieć charakter: **ochronny**, **osłonowy** oraz **regulujący** – i to zarówno **rozwijający**, jak i **ograniczający** lub też zarazem jeden i drugi (np. można chronić rynek wewnętrzny, a jednocześnie zwiększać lub zmniejszać własną produkcję rolną w zależności od sytuacji gospodarczej) [1, 2, 4].

Przy stosowaniu interwencji – zarówno ochronnej, jak i regulującej – należy uwzględnić fakt, iż cała gospodarka jest wewnętrznie ściśle powiązana i wszystkie zmiany w jakiegokolwiek gałęzi wywołują skutki w innych. Przykładem tego może być agrobiznes, czyli ogniwa składające się na rolnictwo, przetwórstwo, zaopatrzenia rolnictwa i przetwórstwa oraz sprzedaż żywności. Trzeba też uwzględnić czynnik czasu i to zarówno w dziedzinie, w której wprowadzamy interwencje, jak i w pozostałych. Może się bowiem zdarzyć, że skutki interwencji – obecnie pozytywne, po jakimś czasie mogą się okazać negatywne.

Systematyzując *działania interwencyjne* można podzielić na: *zewnętrzne* i *wewnętrzne*. Do *pierwszych* należy system ochrony czy uprzywilejowania produkcji krajowej wobec zagranicy. Polega on na wszelkiego rodzaju ochronie na granicy, a więc na *clach kwotowych* lub *od wartości, kontygentach* (kwotach) ilościowych lub wartościowych, *przepisach sanitarnych* i innych, a także na *premiach eksportowych* lub *pobraniach i opłatach wyrównawczych* (np. stosowanych we Wspólnocie Europejskiej). Stosowanie przedstawionych instrumentów – lub też innych o podobnym charakterze – ma na celu ułatwić eksport produkcji krajowej i w konsekwencji pobudzić jej rozwój, zwiększyć zatrudnienie itp. lub też ochronić rynek wewnętrzny przed nadmiernym napływem z zagranicy towarów, które dzięki niższej cenie (wszystko jedno: rzeczywistej, czy uzyskanej interwencją państwa eksportującego) mogłyby konkurować skutecznie z produktami krajowymi, ograniczając ich zbyt i w ten sposób powodując trudności producentom krajowym [1, 2, 8].

W krajach o gospodarce rynkowej i minimalnym udziale sektora państwowego, zwłaszcza w produkcji rolniczej, na ogół znacznie częściej występuje interwencjonizm zewnętrzny i polityka protekcjonizmu. Polityka protekcji własnego rolnictwa, stosunkowo wysokimi cenami produktów rolnych na rynku krajowym i ich ochronie cłami, była stosowana przez wiele lat w krajach Europy Zachodniej, a zwłaszcza przez Niemcy i Francję. Stosowanie takiej polityki przyniosło w konsekwencji niekorzystne skutki, gdyż stwarzając rolnictwu wygodną i bezpieczną sytuację, nie pobudzała rolników do działania i wysiłku w kierunku wzrostu wydajności, lepszej organizacji oraz modernizacji procesu produkcji i gospodarstwa. Odbijało się to na powolnym wzroście plonów i wydajności w produkcji zwierzęcej i równie powolnym tempie przemian w strukturze obszarowej gospodarstw. Wraz z tworzeniem Wspólnoty Europejskiej, stopniowa likwidacja ochrony celnej i wyrównywaniem poziomu cen, a więc zdjęciem „parasola ochronnego” nad rolnictwem rolnicy zostali zmuszeni do wysiłku, co zaowocowało znacznym i szybkim wzrostem wydajności, reorganizacją i modernizacją gospodarstw i szybszą poprawą ich struktury obszarowej. Zadziałały więc skutecznie w tym przypadku konkurencja i przymus ekonomiczny wymuszające aktywność oraz dążność do przemian strukturalnych i modernizacji gospodarstwa [1, 2, 8].

Stosowanie interwencjonizmu zewnętrznego (cła, kontyngenty, premie i inne) jest skutecznie ograniczone groźbą działania odwetowego władz innych krajów. Natomiast wewnątrz kraju czynnikami ograniczającymi są skutki interwencji dla innych działów gospodarki narodowej. *Interwencjonizm wewnętrzny* polega więc na wsparciu różnymi środkami i sposobami działalności poszczególnych odcinków lub też całych gałęzi i działów gospodarki. Dla osiągnięcia zamierzonych celów stosuje się następujące instrumenty: *podatki* (głównie *ulgi*) i kredyty (zwłaszcza *preferencyjne*), a czasami również *gwarancje cenowe* i odbioru – całej lub określonej części – *produkcji*. Podkreślić przy tym należy, że gwarancje dotyczą zwykle rolnictwa. Jest to związane z warunkami naturalnymi, które powodują wahania rozmiarów produkcji z roku na rok. Zmiany wielkości podaży, przy stosunkowo stałym popycie powodują zaburzenia rynku i wymagają interwencji państwa.

Przy uruchamianiu mechanizmów interwencji rysuje się zasadniczy dylemat: *kogo chronić - producenta, czy konsumenta, daną gałąź (dział) produkcji i jej producentów, czy też całe społeczeństwo?* Trzeba bowiem sobie uświadomić, że interesy poszczególnych grup – czy to w gospodarce, czy też w społeczeństwie – są bardzo często sprzeczne. Na przykład wzrost cen rolniczych środków produkcji pogarsza wyniki ekonomiczne gospodarstw rolniczych, a jeśli rolnicy – broniąc się przed tym – podniosą ceny swoich produktów, to w następstwie tych działań wzrosną ceny detaliczne żywności. W rezultacie rachunek zapłacą wszyscy konsumenci, czyli całe społeczeństwo (z rolnikami włącznie, ponieważ i oni zaopatrują się w sklepach).

3. Podstawy kształtowania systemu polityki rolnej w Polsce

Zakres i kształt celów, jakie winna wysuwać polityka gospodarcza państwa wobec rolnictwa i życia społecznego na wsi może być różny w zależności od stopnia rozwoju gospodarczego danego kraju, wielkości uzyskiwanych dochodów, możliwości finansowych państwa i budżetu kierowanego na cele przebudowy rolnictwa itp. O tym wszystkim można sądzić analizując np. politykę rolną krajów Unii Europejskiej, a zwłaszcza jej ewolucję. Wiele możemy się nauczyć, obserwując w krajach Unii przemiany strukturalne wsi i rolnictwa oraz jego otoczenia w powiązaniu ze stosowaną polityką rolną, a dokonując zmian uniknąć podobnych błędów. Tak więc doświadczenia krajów Unii Europejskiej w zakresie polityki rolnej możemy wykorzystać dla określenia celów naszej polityki rolnej i żywnościowej. Jednakże dla jej opracowania należy uwzględnić – oprócz tych doświadczeń – stopień rozwoju wsi, warunki, w których funkcjonuje polskie rolnictwo i przemysł rolno-spożywczy oraz stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych. Podkreślić przy tym należy, że na politykę rolną, a szerzej na politykę w gospodarce żywnościowej w powiązaniu z rozwojem wsi, należy patrzeć przez

pryzmat ograniczonych środków finansowych, które możemy skierować na ten cel, a jednocześnie konieczności przemian strukturalnych wsi i rolnictwa oraz poprawy efektywności gospodarowania w gospodarce żywnościowej.

Biorąc pod uwagę wszystkie wymienione elementy, doświadczenia krajów Unii Europejskiej, które można ocenić pozytywnie oraz nasze doświadczenia i potrzeby w tym zakresie wydaje się, że w polityce gospodarczej państwa należałoby wysunąć na pierwszy plan potrzebę realizacji następujących celów związanych z rolnictwem i gospodarką wiejską [3, 5, 6, 12]:

1. Poprawę wykorzystania zasobów wsi i rolnictwa (ziemi, pracy i majątku), która będzie sprzyjała obniżeniu kosztów produkcji, zwiększeniu dochodów i polepszeniu warunków pracy ludności wiejskiej, a jednocześnie – procesom modernizacji i zmian strukturalnych w rolnictwie i jego otoczeniu.
2. Zapewnienie rozwoju przetwórstwa płodów rolnych i sfery obsługi rolnictwa oraz powiązania rozwoju przetwórstwa i rolnictwa.
3. Zapewnienie w miarę bezpiecznego i zrównoważonego zaopatrzenia w żywność, a więc bezpieczeństwa żywnościowego oraz stworzenie warunków dla żywności mającej *komparatywne walory*, a więc mogącej także konkurować na zewnątrz.
4. Wielofunkcyjny rozwój wsi i przestrzenne zagospodarowanie obszarów wiejskich, uwzględniające ochronę i kształtowanie środowiska przyrodniczego.
5. Zapewnienie ochrony środowiska naturalnego na terenach wiejskich oraz zabezpieczenie i wykorzystanie bogactw naturalnych.
6. Zapewnienie rozwoju infrastruktury społecznej na wsi i warunków życia mieszkańców wsi (postęp socjalny).

Przedstawione cele polityki rolnej są celami długookresowymi, a więc mogą być zrealizowane w okresie długim. Natomiast w okresie krótkim cele te przedstawiają się zupełnie inaczej. Cele doraźne w polityce rolnej – związane głównie z pomocą dla wsi i rolnictwa w dostosowaniu do nowego systemu społeczno-gospodarczego - to przede wszystkim [3, 5]:

1. Wspieranie postępu rolniczego (technicznego, technologicznego i biologicznego);
2. Pomoc w obniżaniu kosztów produkcji i podnoszenia efektywności gospodarowania;
3. Wspieranie obrotu rolnego;
4. Wspieranie zagospodarowania produktów rolnych;
5. Wspieranie działalności i rozwoju przemysłu przetwarzającego produkty rolnicze;

6. Bieżąca interwencja na rynku w zależności od potrzeby, gdy zachodzi obawa niedoboru żywności lub zachwiania proporcji między różnymi kierunkami produkcji.

Cele bieżące i przyszłe polityki rolnej chociaż są zróżnicowane, to jednakże dla zapewnienia jej efektywnego oddziaływania i wpływu powinny być one komplementarne względem siebie i uzupełniać się. Cele bieżące polityki w gospodarce żywnościowej powinny jednocześnie stwarzać możliwości realizacji celów przyszłych, aby nie ponosić zbędnych kosztów, zwłaszcza jeśli się uwzględni, że obecne trudności gospodarcze i społeczne wydłużają czas realizacji przemian rolnictwa, gospodarki żywnościowej i wsi. Powiązanie realizacji celów bieżących i przyszłych polityki gwarantować powinien sprawny system instrumentów oddziaływania na gospodarkę żywnościową, system gwarantujący stabilizowanie warunków funkcjonowania poszczególnych jej ogniw.

Biorąc pod uwagę omówione do tej pory zależności należy stwierdzić, że podstawą polityki rolnej – jak wskazują na to doświadczenia wielu krajów – jest interwencjonizm oparty na sprawnym rynku. Polityka interwencyjna jest przy tym powiązana z otoczeniem instytucjonalnym i produkcyjnym rolnictwa oraz z obszarami wiejskimi. Tak też powinno być w Polsce, przy czym należy uwzględnić, że otoczenie rolnictwa (łącznie z infrastrukturą) jest u nas słabo rozwinięte, wieś ma głównie charakter rolniczy i brak jest alternatywnej działalności oraz funduszy na interwencję w gospodarce żywnościowej. Wymienione czynniki, jak i wiele innych, utrudniają prowadzenie aktywnej polityki rolnej i ograniczają politykę interwencyjną. W związku z tym konieczne jest sprzężenie polityki rolnej (w tym polityki produkcyjnej i polityki przemian strukturalnych) z polityką w zakresie rozwoju gospodarki żywnościowej, polityką wiejską (polityką wielofunkcyjnego rozwoju wsi) i polityką społeczną (socjalną). Tylko bowiem przy ścisłym powiązaniu różnych rodzajów polityk można spodziewać się, że interwencjonizm w rolnictwie przyniesie efekty [4, 9].

Uwzględniając wymienione ograniczenia oraz konieczność powiązania różnego rodzaju polityk należy dążyć, aby system interwencji w gospodarce żywnościowej spełniał następujące kryteria [5, 6]:

1. System ten powinien tworzyć instrumentarium spójne i wewnętrznie ze sobą powiązane we wszystkich ogniwach gospodarki narodowej.
2. System ten powinien być powiązany z realizowaną polityką wiejską (przemian strukturalnych wsi i jej wielofunkcyjnego rozwoju), przy czym powinno być rozdzielenie polityki ekonomicznej od polityki socjalnej.
3. System ten nie może zamrażać obecnego stanu niskiej efektywności rolnictwa i pozostałych ogniw gospodarki narodowej, lecz powinien sprzyjać pobudzaniu w nich postępu technicznego, technologicznego, organizacyjnego i ekonomicznego.

4. Powinien być to system elastyczny i łatwy do adaptacji w miarę zmieniających się warunków zewnętrznych i wewnętrznych, a zarazem pozostawiający duży margines swobody do działania mechanizmu rynkowego.
5. Powinien być to system tani i łatwy do administrowania.

Dla tak sformułowanych kryteriów powinny być z kolei ustalone odpowiednie środki działania i oddziaływania na gospodarkę żywnościową i jej otoczenie oraz na wieś, jej gospodarkę i mieszkańców. Najogólniej biorąc środki te podzielić można na pięć grup [9]:

1. **Środki przymusu** - ustalane w aktach prawnych (zakazy, nakazy, przepisy miejscowe, plany przestrzennego zagospodarowania uwzględniające wielofunkcyjny rozwój wsi itp.).
2. **Środki stymulujące lub zniechęcające do określonej działalności gospodarczej** - tj. podatki, kredyt, dotacje, taryf przewozowe, cła, opłaty komunalne, renta gruntowa oraz bezpośrednia (całkowita lub częściowa) pomoc finansowa w określonej działalności (np. w rozwijaniu środków produkcji dla rolnictwa).
3. **Środki materialnego kształtowania przestrzeni**, do których należą głównie inwestycje w zakresie infrastruktury obszarów wiejskich i rozwijanie działalności pozarolniczej na tych obszarach.
4. **Środki instytucjonalne** - instytucje działające na rzecz rozwoju wsi rolnictwa (np. szkolna i pozaszkolna oświata rolnicza, doradztwo rolnicze, spółdzielczość rolnicza i wiejska itp.), pomoc dla ich rozwoju i działalności.
5. **Środki informacyjne**.

Wszystkie z wymienionych pięciu grup środków oddziaływania mają do spełnienia określona rolę i powinny być ze sobą powiązane, przy czym podstawa powiązania powinny być środki stymulujące lub zniechęcające do określonej działalności gospodarczej, tj. *instrumenty ekonomiczne*. Wśród instrumentów ekonomicznych w polityce interwencyjnej widzę przede wszystkim kredyt i podatki, a częściowo dotacje, których działanie jest celowe i selektywne. Można je ponadto powiązać z polityką przemian strukturalnych poszczególnych ogniw gospodarki żywnościowej, a także z polityką zmian infrastruktury obszarów wiejskich i ich wielofunkcyjnego rozwoju oraz polityką społeczną. Natomiast ceny powinny być rezultatem kształtowania się popytu i podaży, kształtowania zależnego od oddziaływania pozostałych instrumentów ekonomicznych. Ceny powinny więc informować o możliwościach rozwoju danego rodzaju produkcji, możliwościach wynikających z realizowanej polityki ekonomicznej [11].

Wymienione instrumenty ekonomiczne powinny być wykorzystane przede wszystkim do rozwoju działalności gospodarczej opartej na *systemie*, w którym [13]:

1. Środki prawne i organizacyjne tworzą warunki systemowego jej funkcjonowania i określają ramy prowadzonej działalności gospodarczej;
2. Środki ekonomiczne stymulując realizację pożądaných społecznie rozwiązań;
3. Środki materialnego kształtowania przestrzeni i informacji ułatwiają funkcjonowanie i rozwijanie działalności gospodarczej na wsi, zwiększając dostępność terenu, poprawiając warunki pracy i życia oraz informując o możliwościach rozwoju określonej działalności gospodarczej.

System ten stwarza ogólne ramy działalności gospodarczej, w ramach których byłoby możliwe realizowanie rozwoju w warunkach lokalnych, uwzględniających określony teren, jego zasoby i możliwości rozwoju, potrzeby mieszkańców itp. Uwzględniając te elementy za podstawę działań w ujęciu lokalnym przyjmuje się działanie różnego rodzaju instytucji (rządowych, samorządowych i pozarządowych), które są nastawione na stworzenie podstaw do rozwoju i funkcjonowania danego obszaru. Centrum społeczno-gospodarcze może oddziaływać na rozwój lokalny w sposób pośredni, poprzez określanie: celów strategicznych tego rozwoju, kierunków tego rozwoju wraz z programami i projektami, które będą wspierane, źródeł finansowania tego rozwoju, instrumentów (środków) wspierania rozwoju oraz sposobów regulowania procesów rozwojowych. We wsparciu ze strony Centrum, społeczno-gospodarczym i politycznym, szczególną rolę odgrywają:

- instytucje sprzyjające rozwojowi,
- sposoby finansowania wspierania rozwoju.

Rozwijanie działalności gospodarczej oraz ochrona środowiska naturalnego wpływa na warunki pracy i życia ludności, przy czym restrukturyzacja gospodarki - przy braku koordynowania poszczególnych rodzajów działalności i niepełnym wykorzystaniu posiadanych zasobów - może prowadzić do zubożenia ludności. W związku z tym istnieje potrzeba pomocy socjalnej, która byłaby przeznaczona na przekwalifikowanie się części ludności i zapewnienie środków w okresie zmiany zawodu (tzw. doradztwo socjalno-ekonomiczne w krajach UE). Polityka socjalna wobec ludności powinna być powiązana z polityką ekonomiczną, ale nie mogą się one wzajemnie zastępować, powinny natomiast być komplementarne względem siebie [10].

4. Elementy polityki rolnej w Polsce

13 lipca 1999 roku Rada Ministrów przyjęła dokument pt.: „Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa” [7], w którym kompleksowo podchodzi się do rozwoju rolnictwa w ciągu najbliższych 7 lat. Charakterystyczne jest, że na rozwój rolnictwa patrzy się przez pryzmat rozwoju ob-

szarów wiejskich i całego agrobiznesu. Chociaż na obszarach wiejskich rolnictwo jest najważniejsze, to jego przemiany strukturalne wymagają rozwiązania problemu zagospodarowania produktów rolniczych oraz zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich o zróżnicowanych funkcjach działalności. O wadze takiego podejścia pisałem w poprzednim punkcie. Program ten nawiązuje do rozwiązań w UE i jest dobrze opracowany. Niestety kończy się w sferze deklaratywnej, gdyż nie ma instrumentów wykonawczych, które – jeśli ma być realizowany – muszą być opracowane i wdrażane w praktyce.

W omawianym dokumencie całościowe ujęcie polityki odnośnie agrobiznesu i obszarów wiejskich obejmuje trzy uzupełniające się komponenty [7]:

1. *Kształtowanie warunków pracy i życia ludności wiejskiej, odpowiadających standardom cywilizacyjnym i pozwalających mieszkańcom wsi realizować ich cele ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe i społeczne.*
2. *Przebudowa struktur sektora rolnego.*
3. *Kształtowanie warunków rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów środowiska naturalnego wraz z wiejskim dziedzictwem kulturalnym.*

Kształtowanie warunków pracy i życia ludności wiejskiej obejmuje następujące działania [7]:

1. Rozwój infrastruktury technicznej, a zwłaszcza:
 - sieci wodociągowej i kanalizacyjnej,
 - gospodarki odpadami stałymi,
 - telefonizacji,
 - źródeł energii,
 - dróg lokalnych.
2. Rozwój infrastruktury społecznej poprzez:
 - działania na rzecz poprawy stanu oświaty na wsi,
 - zachęty dla nauczycieli wiejskiej,
 - wyposażenie w sprzęt umożliwiający odpowiednie przygotowanie do zawodu,
 - ułatwienia w dojazdach młodzieży do szkół,
 - aktywizację lokalnych środowisk,
 - działania na rzecz ochrony zdrowia ludności na obszarach wiejskich,
 - reformę ubezpieczenia społecznego rolników.
3. Tworzenie warunków dla prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej poprzez:
 - zachęty dla inwestorów i przedsiębiorców,
 - rozbudowany system gwarancji i poręczeń,

- specjalne traktowanie inwestycji, które uzupełniają infrastrukturę techniczną,
- promocję wsi jako atrakcyjnego miejsca inwestowania,
- rozwój centrów przedsiębiorczości i doradztwa ekonomiczno-finansowego dla osób podejmujących działalność gospodarczą,
- pożyczki, kredyty i dotacje na przedsięwzięcia tworzące nowe miejsca pracy,
- wspieranie „samozatrudnienia” – mikropożyczki.

Ten obszar polityki jest związany z polityką strukturalną, idącą w kierunku stworzenia warunków do funkcjonowania i zakładania różnorodnych podmiotów gospodarczych, pozwalających zatrudnić bezrobotnych na wsi oraz sprzyjających kreowaniu przedsiębiorczości. W tym celu konieczna jest rozbudowa infrastruktury technicznej i społecznej (o których jest mowa w omawianym dokumencie), ale również i infrastruktury ekonomicznej (banki, doradztwo, informacja itp.). Ważną rolę w tym zakresie odgrywa wspieranie rozwoju różnego rodzaju instytucji działających w środowisku wiejskim, poczynając od władz samorządowych i instytucji rządowych, a kończąc na instytucjach pozarządowych (np. różnego rodzaju fundacji); obecnie bowiem działają w niedostatecznym stopniu, a poza tym ich liczba jest niewystarczająca w stosunku do zadań. Zasadniczą tutaj rolę ma do spełnienia Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), zajmująca się między innymi dofinansowaniem przemian strukturalnych i kreowaniem przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Zadaniem tej organizacji będzie włączanie się do przemian na wsi przy realizacji programów PHARE i stwarzania mechanizmów dostosowawczych do struktur UE (m.in. w programie SAPARD). Najważniejszym zadaniem w tym obszarze polityki jest zatrzymanie spadku dochodów wobec obszarów wiejskich i uruchomienie mechanizmów ich wzrostu przez rozwój infrastruktury i tworzenie warunków do powstawania nowych miejsc pracy.

Przebudowa struktur sektora rolnego obejmuje następujące działania [7]:

1. Poprawa struktury obszarowej gospodarstw poprzez:
 - wspieranie obrotu ziemią, scalania, wymiany gruntów oraz osadnictwa na gruntach zasobów Własności Rolnej Skarbu Państwa,
 - wspieranie zakupu ziemi i regulacje prawne dzierżawy,
 - system rent strukturalnych według zasad obowiązujących w UE.
2. Wspieranie modernizacji gospodarstw rolniczych poprzez m. in.:
 - dopłaty do kredytów inwestycyjnych związanych z modernizacją,
 - poręczenia kredytów inwestycyjnych,
 - dotacje do inwestycji służących poprawie jakości i warunków higienicznych,
 - bezpłatne doradztwo specjalistyczne (rolnicze i pozarolnicze),

- pomoc w zakresie prowadzenia rachunkowości rolnej w gospodarstwach chłopskich.
3. Wzmocnienie roli rolników na rynku produktów rolnych poprzez:
- wspieranie grup producentów rolnych oraz usług doradczych, finansowych i zarządczych na rzecz rolników,
 - odbudowę i rozwój spółdzielczości rolniczej,
 - wspieranie infrastruktury rynku rolnego,
 - wspieranie systemów zbierania, przetwarzania i rozpowszechniania informacji rynkowej,
 - wspierania organizacji zajmujących się promocją produktów rolno-spożywczych.
4. Wdrażanie postępu biologicznego poprzez m. in.:
- tworzenie warunków do prowadzenia programów doskonalenia wartości użytkowej zwierząt i wspierania produkcji elitarnego materiału hodowlanego,
 - bezpośrednie dotowanie zadań hodowlanych, realizowanych przez twórców nowych roślin i ras zwierząt, określanych corocznie jako preferowane,
 - bezpośrednie dotacje do kwalifikowanego materiału roślinnego i zwierzęcego.

Działania w zakresie tego obszaru polityki idą w kierunku zwiększenia skali produkcji rolniczej i jej koncentracji, przy jednoczesnym zastosowaniu nowoczesnych technologii, postępu biologicznego, poprawie warunków produkcji rolniczej i jej jakości, prowadzenia marketingu w tym sektorze itp. Celem przedstawionych działań jest racjonalizowania procesu wytwarzania, poczynając od obniżenia kosztów wytwarzania żywności, a kończąc na jej jakości. U podstaw takiej polityki jest zwiększenie konkurencyjności produktów rolniczych na rynku krajowym i zagranicznym, a przez to również poprawa sytuacji dochodowej ludności rolniczej. Wzmocnieniu działań powinny sprzyjać działające instytucje, w tym m.in.: Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP) i Agencja Rynku Rolnego (ARR) oraz nowe, projektowane (np. agencja zajmująca się promocją i eksportem żywności).

Kształtowanie warunków rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów środowiska naturalnego wraz z wiejskim dziedzictwem kulturowym obejmuje następujące działania [7]:

1. Wspieranie inwestycji służących ochronie środowiska poprzez:
- działania na rzecz poprawy jakości wód,
 - działania na rzecz ochrony małej retencji wodnej,
 - działania na rzecz zachowania walorów krajobrazowych i dziedzictwa kulturowego wsi.

2. Dotacje dla rolników stosujących metody produkcji rolniczej służące ochronie środowiska, a zwłaszcza do rolników:
 - stosujących właściwe sposoby gospodarowania na terenach o wysokich walorach przyrodniczych,
 - stosujących właściwe metody wytwarzania na obszarach o mniej korzystnych warunkach do produkcji rolniczej,
 - podejmujących działania służące ograniczeniu zanieczyszczenia wód i erozji lub wspomagających rozwój małej retencji wodnej i innych elementów krajobrazowych,
 - prowadzących gospodarstwa ekologiczne i przedstawiających się na ekologiczne metody produkcji oraz stosujących integrowane metody produkcji rolniczej,
 - dokonujących inwestycji w energooszczędne środki trwałe i technologie oraz maszyny do uprawy i pielęgnacji upraw, szczególnie przydatne w systemach produkcji przyjaznych dla środowiska.
3. Dotacje dla rolników zalesiających grunty rolne, a zwłaszcza klasy VI (obejmującej 12% użytków rolnych) w formie dofinansowania:
 - kosztów nasadzeń i pielęgnacji w okresie pierwszych pięciu lat,
 - nakładów inwestycyjnych na infrastrukturę leśną.
4. Dofinansowanie działalności szkoleniowej i pokazowej z zakresu ochrony środowiska, stosowania zabiegów agrotechnicznych przyjaznych środowisku, eliminowania zagrożeń dla środowiska naturalnego i kulturalnego itp.
5. Ochrona i promocja twórczości ludowej – dzieł sztuki, rękodzieła, folkloru tanecznego i muzycznego itp.

Działania w tym obszarze polityki mają zapewnić zrównoważony rozwój, poczynając od gospodarowania środowiskiem w rolnictwie, a kończąc na działalności pozarolniczej. Polityka taka jest zgodna z programami działań UE, których celem jest zintegrowany rozwój obszarów wiejskich, biorący pod uwagę dostosowanie różnych rodzajów działalności do posiadanych zasobów wytwórczych i środowiska.

5. Elementy interwencjonizmu państwowego w gospodarce rolnej w Polsce

Elementy polityki interwencyjnej przedstawiono na przykładzie zadań dwóch największych agencji związanych z rolnictwem: Agencji Rynku Rolnego i Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Agencja Rynku Rolnego została powołana przez Sejm RP 7 czerwca 1990 r. jako instytucja państwowa, której zadania dotyczą: oddziaływania na rynek, podmiotów i przedmiotów interwencyjnego skupu i sprzedaży produktów rolnych, działalności na rynkach zagranicznych, prowadzenia gospodarki rezerwami pro-

duktów rolnych, dokonywania analiz rynku rolnego i żywnościowego oraz zgłaszania propozycji i opinii w zakresie swojej działalności. Głównym zadaniem Agencji jest oddziaływanie zarówno na rynek produktów i półproduktów rolnych, jak i na gotowe artykuły żywnościowe. Oddziaływanie to może być podejmowane z inicjatywy własnej ARR, jak również na zlecenie Rady Ministrów, co ma być częścią składową realizacji interwencyjnej działalności państwa. Celem tej działalności jest zapewnienie stabilizacji rynku rolno-żywnościowego oraz ochrona dochodów uzyskiwanych przez ludność z produkcji rolniczej.

Agencja ta – jako agenda rządowa – realizuje swoje zadania samodzielnie, jednakże w taki sposób, aby nie naruszyć funkcji rynku rolno-spożywczego oraz aby jak najbardziej wykorzystać wszelkie środki finansowe będące w jej dyspozycji, a zwłaszcza dotacje budżetowe jej przydzielone. Na rynek rolno-żywnościowy oddziałuje w sposób bezpośredni i pośredni. *Sposób bezpośredni* oznacza podejmowanie interwencyjnego obrotu produktami, półproduktami, ich przetworami i artykułami żywnościowymi. Natomiast *sposób pośredni* obejmuje następujące kierunki działań: określanie prognoz koniunktury na rynkach produktów żywnościowych, udzielanie poręczeń kredytowych, wspieranie zadań inwestycyjnych i organizacyjnych podejmowanych przez podmioty gospodarcze w zakresie infrastruktury rynkowej.

Interwencyjny obrót na rynku rolno-spożywczym Agencja Rynku Rolnego organizuje poprzez zawieranie i realizację umów cywilno-prawnych z podmiotami gospodarczymi, biorąc pod uwagę ceny aktualne i przyszłe – wynikające z rozwoju sytuacji rynkowych. Skupem interwencyjnym podstawowych produktów rolnych Agencja powinna obejmować koniunkturalne nadwyżki, które mogłyby być trudne dla zagospodarowania. Zgromadzone nadwyżki są przedmiotem sprzedaży na rynkach krajowych i zagranicznych. W przypadkach zachwiania lub groźby zachwiania równowagi rynku rolnego oraz wystąpienia trudności w zaopatrzeniu rynku żywnościowego Agencja jest upoważniona do importu produktów i półproduktów rolnych, jak również artykułów żywnościowych.

Jest sprawą oczywistą, że stabilizacyjna działalność ARR nie może być prowadzona bez naukowych analiz rynku rolnego i żywnościowego zarówno w kraju, jak i zagranicą, choć w odniesieniu do zagranicy – w ograniczonym zakresie. Głównym celem tych analiz jest poznanie rzeczywistych zjawisk i ich uwarunkowań, aby móc przewidywać ich dalszy przebieg. Dokonywane prognozy są podstawą działalności Agencji, gdyż należy znać tendencje rozwoju zjawisk będących przedmiotem interwencji, a zwłaszcza zjawisk na podstawowych rynkach, decydujących – o ogólnej sytuacji żywienia kraju. Bez takiej znajomości podejmowane decyzje mogą być chybione i w następstwie ich realizacji mogą przynosić straty.

W 1999 roku lista podstawowych produktów rolnych oraz produktów i półproduktów żywnościowych będących przedmiotem oddziaływania ARR przedstawiała się następująco:

1. W ramach działań interwencyjnych:

- pszenica konsumpcyjna,
- żyto konsumpcyjne,
- masło,
- mleko odtłuszczone w proszku,
- półtusze wieprzowe,
- miód pszczele,
- skrobia ziemniaczana.

2. W ramach gospodarowania rezerwami państwowymi:

- pszenica konsumpcyjna,
- żyto konsumpcyjne,
- masło,
- półtusze wieprzowe,
- ćwierci wołowe,
- cukier.

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa została utworzona na podstawie ustawy z dnia 29 grudnia 1993 r. jako państwowa osoba prawna. Do zadań Agencji należy wspieranie: inwestycji w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach na rzecz rolnictwa, poprawy struktury agrarnej, przedsięwzięć tworzących nowe miejsca pracy w rolnictwie, przetwórstwie rolno-spożywczym i usługach na rzecz rolnictwa, przedsięwzięć w zakresie oświaty, doradztwa i informacji, rozwoju infrastruktury techniczno-produkcyjnej rolnictwa oraz realizacji innych zadań wynikających z polityki państwa w zakresie rolnictwa. Zadania te Agencja organizuje – za pośrednictwem banków lub innych osób prawnych – przez: dopłaty do oprocentowania kredytów bankowych, finansowanie lub udział w finansowaniu wymienionych zadań, udzielanie gwarancji i poręczeń kredytowych określonych w planie finansowym. Swoje zadania Agencja realizuje za pomocą środków własnych, na które składają się: środki pochodzące z oprocentowania rezerw obowiązkowych, odprowadzanych przez banki do NBP, środki budżetowe określone corocznie w ustawie budżetowej, odsetki od lokat bankowych, środki uzyskane w ramach bezzwrotnej i kredytowej pomocy zagranicznej oraz inne wpływy.

ARiMR udziela preferencyjnych kredytów sprzyjających kreowaniu przedsiębiorczości w formie kredytów podstawowych i branżowych. Rodzaje kredytów udzielanych obecnie przez tę Agencję są następujące:

1. Kredyty na realizację przedsięwzięć inwestycyjnych w rolnictwie i usługach w rolnictwie;
2. Kredyty na zakup gruntów rolnych;

3. Kredyty na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego dla osób, które nie przekroczyły 40 roku życia;
4. Kredyty w ramach „Branżowego programu restrukturyzacji i modernizacji mleczarstwa”;
5. Kredyty w ramach „Branżowego programu wspólnego użytkowania maszyn i urządzeń rolniczych”;
6. Kredyty na przedsięwzięcia inwestycyjne tworzące nowe miejsca pracy w działalnościach pozarolniczych w gminach wiejskich oraz miejsko-wiejskich gwarantujących zatrudnienie ludności wiejskiej;
7. Kredyty na wznowienie produkcji w gospodarstwach rolnych i działach specjalnych produkcji rolnej znajdującej się na obszarach dotkniętych klęską suszy, gradobicia, nadmiernych opadów atmosferycznych, powodzi, huraganu, pożaru lub plagi gryzoni;
8. Kredyty na utworzenie lub urządzenie gospodarstwa rolnego w ramach realizacji zaakceptowanego przez Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Finansów programu osadnictwa na gruntach Skarbu Państwa.

* * *

Przedstawione założenia i cele polityki rolnej są ambitne i obejmują całościowo program przemian w powiązaniu z funduszami, które można uzyskać z programów przedakcesyjnych UE. Sytuacja wyjściowa (deklarowana) w tym zakresie jest dobra, ale zarazem i trudna – jak wynika to z przedstawionych uwarunkowań – ze względu na ogrom zadań i problemów dla rozwiązania. W związku z tym ważne jest zgranie i powiązanie poszczególnych elementów z systemem instrumentów wspierających, aby podejmowane działania nie zostały zmarnowane, napotykając na bariery rozwoju sektora rolnego i obszarów wiejskich (ekonomiczne, społeczne, produkcyjne, technologiczne, rynkowe itp.). Rozwijając sektor rolny należy poznać te uwarunkowania, aby eliminować ich negatywny wpływ oraz prowadzić aktywną politykę rolną, umożliwiającą likwidowanie tych barier. Jednym z podstawowych czynników tego rozwoju jest edukacja i doradztwo.

LITERATURA:

1. Doświadczenia i perspektywy interwencjonizmu rolniczego. Wyd. SGGW, Warszawa 1992.
2. Duczkowska-Małysz K.: Rolnictwo – wieś – państwo. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1996.
3. Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce. Wyd. FAPA, Warszawa 1998.

4. Interwencjonizm państwowy w rolnictwie i gospodarce żywnościowej. AE, Poznań 1993.
5. Polityka gospodarcza państwa a rolnictwo. Wyd. SGGW, Warszawa 1991.
6. Polityka rolna w okresie przemian systemowych. Wyd. Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1990.
7. Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Wyd. MRiGŻ, Warszawa 1999.
8. Tracy M.: Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej. Wprowadzenie do teorii i praktyki. Wyd. Wydziału Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego i Centrum, Edukacji i Rozwoju Biznesu OLYMPUS, Warszawa 1997.
9. Wiatrak A. P.: Przestrzenna polityka rolna. „*Postępy Nauk Rolniczych*” 1995, nr 6.
10. Wiatrak A. P.: Polityka rozwoju obszarów wiejskich. [w:] „*Blżej Unii Europejskiej*”. Wyd. CDiEwR, Poznań 1998.
11. Woś A., Zegar J. S.: Polityka rolna do końca XX wieku. Wyd. IERiGŻ, Warszawa 1992.
12. Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do roku 2000. Wyd. MRiGŻ, Warszawa 1994.
13. Zasady polityki przestrzennej. PWN, Warszawa 1989, „*Biuletyn KPZK PAN*”, z. 143.

BOGDAN M. WAWRZYŃIAK
Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy

ROZWÓJ ROLNICTWA W ŚWIEŁLE PROGNOZ Z LAT OSIEMDZIESIĄTYCH

1. Uwagi wstępne

Gdy przed lat kreślono prognozę rozwoju naszego kraju i stawiano tezy dotyczące przyszłości oraz przewidywania określonych faktów, zjawisk czy zdarzeń, to tezy te opierano na podstawie – jak się wówczas wydawało – uzasadnionych czynników ustalonych w toku badań naukowych. W celu opracowania takiej prognozy już stosunkowo wcześniej, bo w 1969 r. został powołany przez Prezydium Polskiej Akademii Nauk Komitet Badań i Prognoz „Polska 2000”¹. Zadaniem Komitetu było wieloaspektowe wytyczanie rozwoju społecznego i kulturalnego, w ścisłym powiązaniu z rozwojem demograficznym i gospodarczym kraju. Komitetowi nadano wysoka rangę, skupiono wokół prognoz najlepszych naukowców i postawiono im do dyspozycji określone środki finansowe. Przewodniczącym Komitetu został prof. Władysław Markiewicz.

W interesującej nas dziedzinie prognozę opracował prof. Ryszard Manteuffel z zespołem. Jak pisze on sam w przedmowie, w 1980 r. skierowano do niego prośbę o objęcie kierownictwa grupy tematycznej pn.: „*Prognoza rolnictwa i rozwoju wsi*”, którą rozszerzono następnie do pojęcia gospodarki żywnościowej, wchodzącej w skład projektu ekspertyzy „*Obraz społeczeństwa polskiego na przełomie XX i XXI wieku*”².

Celem niniejszego artykułu jest próba skonfrontowania dawniejszych prognoz ze współczesną rzeczywistością naszego kraju. Trud prognozowania i snucia wizji futurologicznych nie zawsze przynosi pożądane rezultaty, gdy jeden przynajmniej czynnik, np. transformacja gospodarki bądź gospodarka rynkowa,

¹ Społeczny rozwój Polski w pracach prognostycznych. KiW, Warszawa 1974.

² R. Manteuffel: Prognoza rozwoju gospodarki żywnościowej na przełomie XX i XXI wieku. [w:] Społeczeństwo polskie na przełomie XX i XXI wieku. Cz. I, tom I. Ossolineum, Wrocław 1988.

burzy zasadnicze założenia przemian ustrojowych czy politycznych. Dodatkowym celem jest ukazanie wektorów zmian przewidywanych w stosunku do realnie istniejących i na tym tle wyciąganie szerszych wniosków. Można postawić tezę, że przewidywanie zmian niektórych wycinków rzeczywistości jest nawet możliwe. Natomiast wątpliwości budzi przekonanie, że istnieje możliwość prognozowania zjawisk w ujęciu globalnym, z uwagi na szybkość i tempo zmian niektórych czynników.

2. Prognoza uspołecznienia rolnictwa

Perspektywy socjalistycznych przeobrażeń wsi były sztandarową ideą wpisaną w programach ówczesnych partii politycznych i statutowym zadaniem ekip rządzących. Idea ta wynikała z charakteru państwa polskiego, ludowego z nazwy a socjalistycznego z treści, która przewijała się z różnym nasileniem w latach 1944-1989.

Mimo totalnej klęski kolektywizacji rolnictwa z lat 1949-1956, która skończyła się rozwiązaniem ponad 90% rolniczych spółdzielni produkcyjnych, nie rezygnowano z myśli przebudowy rolnictwa na innych zasadach niż uspołecznienie wsi. W latach sześćdziesiątych wprowadzono utrudnienia w rozwoju gospodarstw indywidualnych poprzez ograniczenie obrotu ziemią, mające rzekomo zapobiegać rozdrobnieniu gospodarstw. W gruncie rzeczy zmierzało to do pozbawienia gospodarstw szans powiększania swego obszaru. Jak pamiętamy, zawsze gospodarstwa większe obszarowo (tzw. kułackie) były solą w oku czynników politycznych i rządowych, które to gospodarstwa – w ich przekonaniu – należało zwalczać, a nawet niszczyć na wszelkie sposoby, jako rzekomo realne zagrożenie dla socjalistycznej przebudowy wsi.

Kolejne dwie dekady przyniosły ponowne próby szybkiego uspołecznienia rolnictwa za pośrednictwem rozbudowy sektora państwowego w rolnictwie. Powiększanie tego sektora miało dokonywać się poprzez przepływ ziemi do państwowych gospodarstw rolnych (PGR) oraz zespołowych gospodarstw rolnych (ZGR). Sterowany przepływ ziemi od gospodarstw indywidualnych do uspołecz-nionych był możliwy dzięki likwidacji części tzw. gospodarstw ekonomicznie słabych (podupadłych) oraz przejmowaniu ziemi chłopskiej przez państwo za emerytury i renty. Utrudniano także rolnikom dostęp do gruntów PFZ, które przekazywano do PGR i ZGR.

Rolnicy mieli świadomość zagrożeń, które płynęły co prawda z innego źródła niż uspołdzielczenie wsi, ale te trendy nadal podważały ich egzystencję. Nie ustawali zatem w zabiegach o zapisy w ustawie zasadniczej, które urzeczywistniły się dopiero w Konstytucji z 1983 r. o tzw. „trwałości gospodarstwa rodzinnego”. Aczkolwiek zapisy te oddalały groźbę socjalizacji wsi, to jednak nie gwarantowały na przyszłość trwałej pozycji gospodarstw indywidualnych w rolnictwie.

Wśród argumentów, które wytaczali zwolennicy socjalizacji wsi i rolnictwa, można wymienić:

- pojedyncze rodzinne gospodarstwo chłopskie dysponuje zbyt małym arealem ziemi, aby mogło stać się rozwojowym, a przy nadmiarze siły roboczej, uzyskują niską wydajność pracy, a w następstwie mały dochód na jednego członka rodziny oraz charakteryzują się małą zdolnością konkurencyjności na rynku rolnym;
- indywidualne gospodarstwa rolne mają ograniczone możliwości korzystania z nowoczesnej techniki, która wymaga dużych nakładów, a ponadto słabo przyswajają sobie innowacje rolnicze ze względu na przewagę tradycyjnego sposobu gospodarowania;
- czynnik ludzki w sektorze chłopskim charakteryzuje się niskim poziomem wykształcenia, feminizacją zawodu, starzeniem się społeczności wiejskiej i słabym tempem wymiany pokoleń.

Z kolei sektor uspołeczniony w oczach ówczesnych prognostyków był antytezą wyżej wymienionych cech. Tak więc socjalizacja rolnictwa oznaczała przekształcenie stosunków ustrojowych w rolnictwie, opartych dotychczas na prywatnej własności środków produkcji na stosunki, w których środki te stanowiąć będą własność społeczną, a podział wytworzonych dóbr odbywać się będzie według ilości i jakości pracy. Na tempo socjalizacji rolnictwa wpływał – zdaniem ekspertów – szereg czynników, z których jedne hamowały, a inne stymulowały ten proces. Czynniki hamujące dostrzegane przez decydentów to m.in. stare nawyki gospodarowania, niedomagania w poziomie osiągniętych wyników oraz wysokie koszty produkcji, wymagające stałych dotacji łożonych z budżetu państwa. Z kolei do czynników stymulujących socjalizację rolnictwa zaliczano właściwą politykę rolną, przez którą rozumiano preferencje gospodarcze, społeczne i ekonomiczne. Polityka ta znajdowała swój wyraz w podstawowej zasadzie, tzn. w kojarzeniu socjalistycznej przebudowy rolnictwa ze wzrostem produkcji rolniczej.

Niektórzy ekonomiści rolnictwa próbowali bronić istoty sektora indywidualnego w rolnictwie i argumentowali, że w gospodarstwach chłopskich tkwią możliwości rozwojowe, ale trzeba im stwarzać warunki do koncentracji ziemi, nabywania tanich kredytów, a zwłaszcza środków produkcji, które wówczas były limitowane i powiązane z ideą specjalizacji, kooperacji czy też zespołów chłopskich.

Członkowie zespołu pracujący pod kierunkiem prof. R. Manteuffla byli bardzo ostrożni w prognozowaniu przekształceń ustrojowych o fundamentalnym – jak twierdzono – znaczeniu dla dalszego losu rolnictwa³. Mieli świadomość, że sektor uspołeczniony rolnictwa wykazywał znaczną deficytowość, która co wię-

³Perspektywy socjalistycznych przeobrażeń wsi. [w:] „Perspektywy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w Polsce”. Polska 2000. PAN, Ossolineum, Warszawa 1977, nr 1.

cej była permanentną cechą większości przedsiębiorstw państwowych. W tych warunkach oceniali, że nie ma realnych podstaw, aby przewidywać wzrost procentowy i obszarowy tego sektora. Członkowie zespołu przewidywali udział sektora uspołecznionego we władaniu ziemią na poziomie od 25%, a w krańcowych przypadkach – zwłaszcza recenzenci prognoz – nawet do 60%, jednak bez merytorycznego uzasadnienia⁴.

Według rocznika statystycznego z 1999 r. tylko 3047 tys. ha było w dyspozycji sektora publicznego, co stanowiło 17% i miało stałą tendencję spadkową. Tak więc prognozy w tym zakresie nie spełniły się. Transformacja ustrojowa zapoczątkowana w 1989 r. przyczyniła się do tego, że nie tylko pogrzebano z kretesem ideę uspołecznienia rolnictwa w oparciu o sektor państwowy, ale co więcej ziemie byłych PGR przejęła Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa, dysponując ją na różne cele – sprzedaż, dzierżawa, agencja itp.

3. Prognoza zmian struktury agrarnej gospodarstw indywidualnych

Z historii rolnictwa wiemy, że struktura agrarna zawsze miała fundamentalne znaczenie dla polityki rolnej, a wprowadzane reformy rolne zarówno w okresie międzywojennym (1920 i 1925) oraz powojennym (1944) przyczyniały się do dekoncentracji ziemi. Reformy rolne były przeprowadzane raczej z myślą o celach politycznych niż gospodarczych, ponieważ występujący głód ziemi i ogromne presje bezrobotnych wywierały nacisk na podział większej własności ziemskiej.

W okresie powojennym struktura agrarna w swej istocie nie wykazywała większych zmian ilościowych, ale wewnątrz niej zachodziły dynamiczne przesunięcia, działy ziemi, komasacja gruntów, spadkobranie i przekazywanie gruntów za emerytury i renty.

Opracowujący prognozy mieli świadomość specyfiki sektora indywidualnego i przyjęli metodę zbudowania kilku modeli w zależności od charakteru i tempa zmian. Przewidywano, że wzrost średniego obszaru gospodarstw przyczyni się do zmniejszenia ich liczby. Średnie tempo ubytku gospodarstw w Polsce miało wynosić 1,5 – 2% rocznie. Opierano się na doświadczeniach krajów zachodnich, gdzie utrzymywanie ponad 3% tempa ubytku gospodarstw w dłuższym okresie czasu było trudne do osiągnięcia.

Ekspertcy założyli, że stopniowo będą zanikać gospodarstwa klasy obszarowej od 5,0 do 7,0 ha, aż do ich całkowitego zniknięcia. Gospodarstwa o tym obszarze – argumentowano – są zbyt duże jako gospodarstwa dwuzawodowe, nie umożliwiają więc uzyskania wysokiej produkcji z hektara, są natomiast zbyt małe, by zapewnić dostatni byt rodzinie rolniczej. Dalszym założeniem było, aby górny pułap obszaru gospodarstw nie przekroczył w skali masowej granicy 30 ha

⁴R. Manteuffel: cyt. wyd., s. 225.

użytków rolnych. Jako docelowy model przyjęto ten, w którym ponad 50% użytków rolnych znajdzie się w klasie obszarowej od 15,0 do 30,0 ha.

Analiza tabeli 1 wskazuje, że rzeczywistość daleko odbiega od przyjętych założeń. Przede wszystkim przewidywano dużą liczbę gospodarstw małych, do 2 ha (800 tys.), które miały być w rękach osób o dwóch źródłach zarobków (w rolnictwie i poza rolnictwem). Często te małe gospodarstwa miały pełnić funkcję działki pracowniczej, rekreacyjnej, miejsca zamieszkania bądź dodatkowego dochodu emeryta (rencisty) lub pracownika sfery pozarolniczej. Tymczasem realnie klasa chłopów-robotników zaczęła się kurczyć, zaś pracownicy mający kawałek ziemi byli w pierwszej kolejności zwalniani w wyniku restrukturyzacji przemysłu i usług.

Porównując dane z 1998 r. (wg rocznika statystycznego) do danych prognozy wariantu II obejmującego 2000 rok widać wyraźnie, że eksperci zakładali szybsze i głębiej sięgające zmiany w strukturze agrarnej, niż w rzeczywistości nastąpiły. Nie zniknęły wcale, ale wręcz przeciwnie – umocniły się – gospodarstwa o średnim obszarze (5–7 ha), zaś koncentracja ziemi w rękach właścicieli gospodarstw o nieco większym obszarze (powyżej 15 ha) nie osiągnęła zaplanowanych rozmiarów.

Tabela 1

Modele struktury agrarnej według opracowań prognozytycznych
w porównaniu do 1998 r. (w tys.)

Grupy obszarowe gospodarstw (w ha)	Wariant I 1995		Wariant II 2000		Wariant III 2010		Realnie wg Roczника Statystycznego 1999 r.		Różnice z 1998 do 2000	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent
Do 2	800	46,3	800	46,6	800	41,7	449	22,6	- 234	- 24,0
2 – 5	87	5,1	171	10,0	339	12,6	676	34,0	+ 505	+ 24,0
5 – 7	-	-	-	-	-	-	247	12,4	+ 247	+ 12,4
7 – 10	-	-	149	21,9	186	9,7	245	12,3	+ 96	+ 9,6
10 – 15	413	23,9	227	13,1	225	11,7	203	10,2	- 24	- 2,9
15 i więcej	426	24,7	370	8,4	370	19,3	169	8,5	- 201	- 0,1
Ogółem	1726	100,0	1717	100,0	1920	100,0	1989	100,0	+ 272	-

Źródło: R. Manteuffel: Prognoza rozwoju gospodarki żywnościowej na przełomie XX i XXI w. [w:] Społeczeństwo polskie na przełomie XX i XXI w. Cz. I, Tom I, Ossolineum, Wrocław 1988 i Rocznik Statystyczny 1999, GUS, Warszawa 1999.

Okazuje się, że „konserwatywne” właściwości struktury agrarnej są tego rodzaju, iż nie poddają się szybko określonym zmianom i jeśli nie wystąpią nowe

czynniki zmian, muszą przejść kolejne pokolenia rolników, aby struktura agromna przyjęła kształt pożądany przez ekonomistów.

4. Prognoza rozwoju produkcji rolniczej

W latach prognozowania rozwoju produkcji rolniczej występowało zjawisko permanentnych braków żywności i produktów pochodzenia rolniczego. W związku z tym myślenie ekspertów nastawione było na stały rozwój i postęp we wszystkich dziedzinach rolnictwa. Myślenie to było co prawda weryfikowane znajomością historii dotyczących zdarzeń gospodarczych, ale pod presją wysokich oczekiwań społecznych stawiano dość optymistyczne prognozy.

Zasadnicze proporcje w strukturze zasiewów przyjęto według wariantu kapitałoszczędnego, w którym zboża powinny zająć 55% powierzchni zasiewów, okopowe 17% i pastewne 17%. Jednocześnie uznano, że udział ziemniaków należy obniżyć o 2%, zaś zwiększyć procent uprawy roślin strączkowych na nasiona (białko) (tab. 2).

Tabela 2

Planowana struktura zasiewów według opracowań prognostycznych
w porównaniu do 1998 r. (w %)

Ziemioplody	Prognoza		Wykonanie
	2000	2015	1998
Zboże	55,0	55,0	70,2
w tym 4 zboża	48,0	48,0	57,6
Strączkowe	2,0	2,0	1,2
Ziemniaki	13,0	13,0	10,3
Przemysłowe	7,5	7,5	7,3
w tym: buraki cukrowe	4,0	4,0	3,2
oleiste	2,5	2,5	3,9
Pastewne	17,0	17,0	7,3
w tym okopowe	2,0	2,0	0,9
Pozostałe uprawy	5,5	5,5	3,7

Źródło: Jak tabela 1.

Nadmierne, jak się potem okazało, znaczenie przywiązywano do nawożenia mineralnego, które według ekspertów powinno ciągle rosnąć i osiągnąć w 2000 r. poziom 300 kg NPK/ha, zaś w 2015 poziom 360 kg NPK/ha. W rzeczywistości nawożenie mineralne w 1998 r. spadło do 89,6 kg NPK/ha i nie tutaj miejsce na wyjaśnianie tego zjawiska. Obecnie niski poziom nawożenia mineralnego i stosowania środków ochrony roślin stanowi atut w procesie wytwarzania zdrowej żywności i dodatni czynnik, jeśli chodzi o konkurencję na rynkach europejskich.

Plony zbóż w 2000 r. planowano na poziomie 37 q/ha, zaś 15 lat później na poziomie 40 q/ha, gdy tymczasem w 1998 r. osiągnęły zaledwie 30,8 q/ha.

Interesujące są również przewidywania dotyczące rozwoju produkcji zwierzęcej. Produkcję zwierzęcą traktowano jako dział przetwórczy rolnictwa. Stąd za czynnik sprawczy rozwoju produkcji zwierzęcej uznano produkcję pasz, zaś za podstawowy gatunek zwierząt przyjęto bydło, które zdaniem ekspertów decyduje o kulturze gleb w kraju. Różne czynniki sprawcze spowodowały, że nie osiągnięto prognozowanych poziomów pogłowia zwierząt gospodarskich, w tym głównie:

- nastąpił istotny spadek, a nie wzrost spożycia mięsa i jego przetworów w przeliczeniu na jednego mieszkańca,
- wystąpiły trudności ze zbytem surowców pochodzenia zwierzęcego, obniżenie opłacalności produkcji i nie dotrzymywanie standardów sanitarnych oraz weterynaryjnych,
- nastąpił relatywny spadek dochodów poważnego odłamu ludności, a tym samym zmniejszenie popytu.

Tabela 3

Prognozowane pogłowia zwierząt gospodarskich porównaniu do 1998 r. (w tys. szt)

Wyszczególnienie	Prognoza			Wyko- nanie w 1998 r.	Różnica w % (1998 r. w stosunku do 2000 r.)
	2000	2010	2015		
Bydło	12285	12180	11970	6479	52,7
w tym: krowy	5850	5800	5700	3364	57,5
Trzoda chlewna	22540	27540	27450	16878	74,9
w tym: lochy	3200	3300	3300	1675	52,3
Owce	5000	5000	5000	361	7,2
Konie	1300	1110	1000	550	42,3

Źródło: Jak tabela 1.

Stosunkowo najlepiej w porównaniu do prognoz wykonano zadania w zakresie utrzymania pogłowia trzody chlewnej, gdyż zostało utrzymane na poziomie 74,9%. Niższe było prawie o połowę pogłowia bydła, w tym krów oraz koni. Na poziomie wręcz klęski można lokować dramatyczny spadek pogłowia owiec (7,2%) (tab. 3).

W prognozie przewidywano jedynie umiarkowany wzrost mleczności krów (do 3500 l), do czego upoważniała dotychczasowa dynamika średniej mleczności krów. Poziom ten sprawdził się niemal dosłownie w 1998 r., gdyż wynosił 3491 i jest to jeden z nielicznych wskaźników, które mogą wskazywać na trafność prognozowania.

5. Uwagi końcowe

Przeprowadzona konfrontacja wizji przełomu XX i XXI w., ale pisanej zaledwie 20 – 30 lat temu wskazuje, że trafne przewidywanie przyszłości jest nie lada sztuką futurologiczną. Okazuje się, że sztuka przewidywania przyszłości jest zajęciem niezmiernie trudnym i skomplikowanym, ponieważ zawsze występuje dużo niewiadomych, które nie poddają się weryfikacji naukowej. Tak więc prognostyka czy też futurologia ma na celu świadome kształtowanie kierunku rozwoju danego społeczeństwa. Liczne próby uczynienia z prognostyki dziedziny nauki nie dały jak dotychczas rezultatu, chociaż taki wizjoner jak Alvin Toffler w swoim „Szoku przyszłości” przewidział wiele zdarzeń, zjawisk i odkryć naukowych, które znajdują obecnie pełne zastosowanie.

Niektórzy twierdzą, że oglądanie się za siebie wstecz jest jałowym zajęciem, lepiej zaś wytyczać nowe horyzonty myślowe, patrzeć przed siebie i snuć plany na przyszłość. Spojrzenie retrospektywne jest domeną historii, w tym także historii rolnictwa, a jak wiadomo, historia jest nauczycielką życia i warto konfrontować wizje z rzeczywistością. Można także postawić przewrotną tezę, czy ówczesne wizje spełniłyby się, gdyby nie upadek realnego socjalizmu. Przecież prognozy budowane były na pewnej sekwencji faktów i zdarzeń, które wyrastały na analizie stanu faktycznego, a więc z dużym prawdopodobieństwem można było ustalić, z jakim stanem rzeczy będziemy mieli do czynienia w określonej przyszłości. Sytuacja ulega zasadniczej zmianie, gdy trendy rozwoju załamują się pod wpływem przesilenia politycznego czy gospodarczego, a dotychczas obowiązujące prawa gospodarcze, normy i standardy ulegają zasadniczej korekcie, a więc zachodzące zjawiska nie przystają do wydedukowanych wcześniej prognoz. Z takim zjawiskiem mieliśmy do czynienia w naszym kraju, gdy w 1989 r. przeszliśmy na tory gospodarki towarowej, a w sensie politycznym staliśmy się krajem w pełni demokratycznym.

Mimo, że a priori możemy założyć, iż kreślone wówczas hipotezy rozwoju kraju nie mogły się spełnić, ponieważ realia uległy zasadniczej zmianie, to jednak warto porównać ówczesne prognozy z dzisiejszą rzeczywistością, aby wyciągnąć określone wnioski dla przyszłych badaczy. Na ogół panuje przekonanie, że tworzone prognozy o dłuższej perspektywie często okazują się zawodne lub bywają tylko przypadkowo prawdziwe. Wystarczy sięgnąć do końca XIX w., kiedy to snuto apokaliptyczne wręcz wizje rozwoju XX w. Wśród badaczy nie słabnie wiara, że jednak stanie się możliwe precyzyjne przewidywanie przyszłości jako stanu realnego, odzwierciedlającego faktyczną rzeczywistość.

*LECH OSTROWSKI**Instytut Ekonomiki Rolnej i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie*

EMERYTURY STRUKTURALNE W ROLNICTWIE, ASPEKT POLSKI I UNII EUROPEJSKIEJ*

Wchodzeniu Polski do Unii Europejskiej (UE) towarzyszą głębokie zmiany w polityce rozwoju gospodarki, a także środowisk społecznych. W tej polityce jest wiele trudnych problemów, co jest zrozumiałe ze względu na poważne opóźnienia rozwoju naszego kraju, w relacji do przodujących krajów europejskich. Różnice w układzie branżowym są wyraźnie niejednakowe, a do sektorów najbardziej trudnych w dostosowaniu do standardów UE należy rolnictwo. Wynika to nie tylko z zapóźnień gospodarczych, ale także z barier mentalnych i uwarunkowań historycznych, które ciążą na restrukturyzacji oraz unowocześnianiu wsi.

W tym wypadku konieczność zmian to nie tylko szansa na szybkie odrabianie historycznych zapóźnień gospodarczych, ale także bardzo aktualny problem korzystania z różnych form pomocy finansowej, organizacyjnej, technologicznej i prawnej UE, którą może uzyskać polska wieś. Sprawa dotyczy miliardowych dotacji, które już zostały częściowo postawione do naszej dyspozycji w ramach pomocy przedakcesyjnej (programy SAPRD, ISPA i PHARE). Wśród wymienionych programów jest także miejsce na pomoc finansową z zastosowaniem emerytur strukturalnych jako ważnego instrumentu polityki unowocześniania rolnictwa.

1. Polskie rolnictwo wymaga reform

Udział rolnictwa w wytworzonym produkcie krajowym brutto (PKB), łącznie z łowiectwem i leśnictwem w 1998 roku wynosił 4,8% (w UE średnio ok. 2%) i wykazywał tendencję spadkową (w 1988 r. - 11,8%, w 1995 r. - 6,4%),

* Artykuł sfinansowano ze środków Unii Europejskiej.

a Polska gospodarka żywnościowa charakteryzuje się stosunkowo niskim stopniem towarowości produkcji rolniczej.

Znaczna część gospodarstw chłopskich (dane PSR 1996) prowadzi działalność wyłącznie bądź głównie dla zaspokojenia własnych potrzeb konsumpcyjnych rodziny. Z ogólnej liczby gospodarstw powyżej 1 ha (2.041 tys.):

- 49,0 tys. (2,4%) nie prowadzi stale lub okresowo produkcji rolniczej,
- 259,2 tys. (12,7%) produkuje wyłącznie na własne potrzeby,
- 763,3 tys. (37,4%) produkuje głównie na własne potrzeby, a nadwyżki sprzedaje na rynku,
- 969,5 tys. (47,5%) produkuje głównie na rynek.

W grupie gospodarstw powyżej 15 ha ponad 90% gospodarstw produkuje głównie na rynek, natomiast w grupie gospodarstw 1-5 ha, aż 75% produkuje wyłącznie lub głównie na potrzeby własne, a dodatkowo 3,8% gospodarstw nie prowadzi stale lub okresowo w ogóle działalności rolniczej. Ponad 55% gospodarstw prowadzących działalność głównie na własne potrzeby i przeznaczających tylko nadwyżki na sprzedaż (średnio roczna wartość sprzedaży ok. 1,5 tys. zł) miała powierzchnię około 3 ha.

Przeprowadzone badania wykazują, że poziom wydajności jednostkowej gospodarstw rolnych, bez względu na ich wielkość, nie jest uzależniony tylko od czynników glebowych i geograficznych, ale zależy od poziomu kwalifikacji gospodarującego [Ostrowski 1999]. Wyższy poziom kwalifikacji rolnika wiąże się zwykle z wyższą efektywnością ekonomiczną i wyższymi dochodami. Ważną kwestię stanowi także organizacja rynku hurtowego oraz bezpośrednie powiązania kooperacyjne rolników z przemysłem przetwórczym. Zarówno poziom kwalifikacji zawodowych jak i rynkowych rolników jest w Polsce niski, co również stanowi cechę opisującą stan zacofania tego sektora.

W polityce gospodarczej Polski zastała zdefiniowana nowa filozofia dotycząca wsi i rolnictwa, którą zbudowano wokół kilku centralnych problemów nakierowanych na zmiany strukturalne w tym środowisku [Szemberg 1997]. Nie wchodząc w szczegóły należy podkreślić trzy zasadnicze kwestie. **Po pierwsze**, najbliższe lata powinny w Polsce przynieść istotny postęp w restrukturyzacji obszarowej i produkcyjnej (wytwórczej) gospodarki rolnej, **po drugie**, wieś została uznana jako środowisko przyjazne dla rozwoju nie tylko produkcji rolniczej, ale także przedsiębiorczości nie związanej z rolnictwem, która powinna stworzyć nowe alternatywne źródła dochodu i nowe miejsca pracy dla ludności i **po trzecie**, działania w zakresie unowocześniania rolnictwa i realizacji koncepcji wielofunkcyjności obszarów wiejskich powinny ograniczyć ostrość występowania bezrobocia na obszarach wiejskich, gdyż bezrobocie jest obecnie najpoważniejszym problemem społecznym ludności mieszkającej w tym środowisku.

Każdy z celów polityki dostosowania polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich do nowej sytuacji zawiera wiele kwestii szczegółowych, ale w kontekście

emerytur strukturalnych te rozważania zostaną ograniczone do zmian i kierunków przekształceń struktury obszarowej rolnictwa oraz konsekwencji jakie będą z tego wynikały dla uczestników tego procesu.

W Polsce obszary wiejskie charakteryzują się dużym rozdrobnieniem układu osadniczego. Wśród 56,8 tys. miejscowości wiejskich, 42,8 tys. stanowią wsie sołeckie, a resztę kolonie, przysiółki lub osady. Blisko 15% wiejskich jednostek osadniczych liczy mniej niż 100 mieszkańców, 66% od 100 do 500, prawie 13% od 500 do 1000 i tylko 6% to wsie mające powyżej 1000 mieszkańców. Na łączną liczbę 2486 gmin, 1606 to gminy wiejskie, a 564 gminy miejsko-wiejskie. Polskę cechuje dość wysokie zaludnienie kształtujące się średnio na poziomie 124 osób na km².

Powierzchnia użytków rolnych (UR) w Polsce wynosi 18,5 mln ha (13,5% UR Unii), a na 1 mieszkańca wypada 0,5 ha, tj. obszar na poziomie zbliżonym do Francji, Danii i Grecji, ale jest on o 28% wyższy niż średni dla całej UE. W 1998 roku gospodarstwa chłopskie stanowiły 83,5% wszystkich gospodarstw, a udział gospodarstw spółdzielczych i państwowych był niewielki. Średnia wielkość gospodarstwa wynosiła zaledwie 7,7 ha (UR 6,9), a zróżnicowanie regionalne tej wielkości było duże. Na przykład przeciętna wielkość gospodarstwa na północnym-zachodzie Polski wynosiła ok. 18 ha, zaś na południu poniżej 3 ha UR. W związku z tym, jednym z warunków poprawy efektywności i konkurencyjności polskiego rolnictwa jest przekształcenie jego struktury obszarowej w kierunku zwiększenia średniej wielkości gospodarstwa.

Tabela 1

Struktura obszarowa w % gospodarstw indywidualnych w Polsce
w 1990 i 1998 roku

Wyszczególnienie	1990 rok	1998 rok
1-2	17,7	22,6
5-10	35,1	34,0
10-20	14,9	12,4
20-100	14,9	12,3
100-500	11,3	10,2
Ponad 500	6,1	8,5
Obszar ogólny 1 gospodarstwa w ha	7,1	7,7
w tym użytki rolne w ha	6,3	6,9

Źródło: Rocznik Statystyczny 1999, tabl. 4, s. 359.

Zdynamizowanie procesów koncentracji ziemi rolniczej wiąże się z wieloma działaniami w polityce rolnej oraz z tworzeniem możliwości przechodzenia ludzi

z rolnictwa do innych działów gospodarki narodowej na wsi i w miastach. Na poprawę struktury w istotny sposób będą wpływały: obrót ziemią, scalanie i wymiana gruntów, preferowanie osadnictwa rolniczego na gruntach skarbu państwa w północnych i zachodnich rejonach kraju, z możliwością zamiany nieruchomości oddanych państwu w Polsce południowej, wschodniej i centralnej, a także emerytury strukturalne. Zakup ziemi powodujący zwiększanie obszaru gospodarstwa, w szczególności będzie wspierany przez państwo w grupie młodych rolników. Będą również podejmowane działania zachęcające do tego, żeby nabywcami powiększającymi gospodarstwa w wyniku obrotu cywilnoprawnego byli rolnicy z odpowiednimi kwalifikacjami i w wieku do 50 lat. Przewiduje się także doskonalenie przepisów prawnych dzierżawy gruntów i nieruchomości rolnych na zasadach zbliżonych do własności.

W Polsce struktura agrarna (obszarowa) - podobnie jak w innych krajach - odwzorowuje warunki jakie tworzy cała gospodarka narodowa rozwojowi rolnictwa. Te warunki w Polsce nie były korzystne, a rolnictwo jest rozdrobnione. W związku z tym jednym z warunków poprawy efektywności i konkurencyjności tego sektora jest przekształcenie jego struktury obszarowej w kierunku zwiększenia średniej wielkości gospodarstwa. Zdynamizowanie procesów koncentracji ziemi rolniczej wiąże się z wieloma działaniami w polityce rolnej oraz z tworzeniem możliwości odchodzenia ludzi z gospodarstw. Zatrudnienie na 100 ha UR. jest w Polsce wysokie i wynosi 23 osoby (w UE 6) stąd między innymi niska społeczna wydajność pracy i niskie dochody rolników. W perspektywie koncentracja ziemi powinna spowodować wzrost obszaru przeciętnego gospodarstwa do 12-15 ha i powstania grupy ok. 1 mln gospodarstw silnie powiązanych z rynkiem, specjalistycznych i skutecznie konkurujących z nowoczesnymi gospodarstwami UE. Obecnie takich gospodarstw w Polsce jest niewiele ponad 300 tys. i w ostatnich latach część z nich z trudem utrzymuje swoją kondycję z powodu niskiej opłacalności produkcji. Należy przewidywać, że w Polsce rolnictwo będzie coraz wyraźniej miało charakter dualny, tzn. obok gospodarstw nowoczesnych i większych obszarowo będą współwystępowały gospodarstwa drobne do 5 ha, które będą miały charakter socjalny, nakierowany na zaopatrzenie własne w produkty rolnicze.

Przedstawiona sytuacja motywuje do konstruowania różnych instrumentów polityki rolnej, które będą kreowały ten kierunek rozwoju. Już obecnie wiele rozwiązań z tego zakresu zostało wmontowanych w wojewódzkie strategie rozwoju społeczno-gospodarczego, gdyż zróżnicowanie przestrzenne wsi i rolnictwa wymaga odrębnego podejścia do tych problemów na przykład w woj. wielkopolskim, czy zachodniopomorskim, a innego w świętokrzyskim, lubelskim czy podkarpackim [Sznajder 1999]. Mimo tych ewidentnych różnic w polityce gospodarczej występują również rozwiązania globalne obejmujące cały kraj, chociaż ich wykorzystanie w poszczególnych województwach będzie niejednakowe. Takim

instrumentem są emerytury strukturalne, które w Polsce mają pewną tradycję, ale były one wykorzystywane pod nazwą **wcześniejszych emerytur** i służyły nieco odmiennym celom [Alińska 1999].

2. Wcześniejsze emerytury

Instytucje wcześniejszych emerytur wprowadzono w Polsce ustawą z dnia 20 grudnia 1990 roku o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1998 roku nr 7, poz. 25 z późniejszymi zmianami). Takie świadczenie może otrzymać rolnik na 5 lata wcześniej przed terminem osiągnięcia ustawowego wieku emerytalnego, tj. 60 lat dla kobiety i 65 lat dla mężczyzny. A ponadto ta osoba musiała się legitymować trzydziestoletnim okresem podlegania ubezpieczeniu emerytalnemu rolników i zaprzestać działalności rolniczej. To wycofanie się z pracy w rolnictwie wiązało się z wyzbyciem się własności gruntów, w formie aktu notarialnego na rzecz osób prawnych lub fizycznych w drodze sprzedaży, przekazania, dożywocia lub darowizny. Ustawa dopuszcza także przekazanie posiadanych gruntów przez osobę ubiegającą się o wcześniejsze świadczenie emerytalne w formie co najmniej 10 letniej umowy dzierżawnej pod warunkiem, że tej umowy nie zawarto ze współmałżonkiem rolnika, jego zstępny lub pasierbem i inną osobą pozostającą we wspólnym gospodarstwie domowym. Warunkiem jest także to, aby rolnik oddzierżawiający gospodarstwo nie pozostawał płatnikiem podatku rolnego. Oznacza to, że ewentualnie pozostawiona we własnym użytkowaniu działka nie powinna przekraczać 1 ha przeliczeniowego. Zgodnie z ustawą uznaje się jako zaprzestanie działalności rolniczej przekazanie gruntów pod zalesianie lub wyłączenie z produkcji na podstawie uregulowań prawnych dotyczących ochrony gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. nr 16, poz. 16, poz. 78 z późniejszymi zmianami). Jeżeli wywłaszczenie gruntów i wyłączenie z produkcji nastąpiło nie z wniosku rolnika, a z innych przyczyn ustawowych, rolnik również w takiej sytuacji ma prawo do wcześniejszej emerytury jeżeli legitymuje się co najmniej 50 kwartałami podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu.

Wcześniejsze świadczenie emerytalne jest mniejsze od uzyskanego w wieku ustawowym o 25%, z tym, że jego wysokość w kolejnych 5 latach jest zwiększana o 5% emerytury podstawowej, aż do osiągnięcia przez świadczeniobiorcę pełnej emerytury w wieku 60 lat dla kobiety i 65 lat dla mężczyzny. Jak wynika z powyższego wcześniejsze emerytury w Polsce są szansą dla osób w wieku przedemerytalnym, które z różnych powodów chcą skorzystać z tego uprawnienia, ale ustawodawca „karze” takie osoby zmniejszonymi świadczeniami. Taka konstrukcja prawna nie ma nic wspólnego z emeryturami strukturalnymi w rozumieniu przepisów tego instrumentu zmian struktury obszarowej jaki funkcjonuje

w wielu krajach UE i jest oparty na zapisach rozporządzenia Rady EWG nr 2079 z 1992 roku.

Z punktu widzenia prawnego wcześniejsze rolnicze emerytury w Polsce mają charakter socjalny i stanowią uzupełnienie systemu świadczeń emerytalno-rentowych. Finansowane są z funduszu KRUS i stanowią jego integralną część w zakresie zabezpieczenia socjalnego, a nie wiążą się wprost ze zmianą struktury obszarowej gospodarstw rolnych. Natomiast w UE emerytury strukturalne są instrumentem polityki gruntowej, wyodrębnionym pod względem prawnym i finansowym z działalności socjalnej. Taka konstrukcja wcześniejszych emerytur nie jest atrakcyjna dla rolników nie tylko ze względu na niższe początkowe świadczenia i wyższe niż normalne wymagania dotyczące stażu ubezpieczeniowego, ale dodatkowo rolnik na przykład nie może przy ubieganiu się o to świadczenie skorzystać ze zniżkowych opłat za akt notarialny oraz nie może przekazać gospodarstwa rolnego za odpłatnością państwu, w drodze decyzji Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Tabela 2

Wcześniejsze emerytury w Polsce w latach 1993-1998

Wyszczególnienie	Lata						
	Srednio 1993-1998	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Emerytury i renty rolnicze ogółem (w tys.)	2017,5	2039,0	2051,5	2047,0	2019,0	1992,2	1956,0
Emerytury i renty rolnicze wcześniejsze ogółem (w tys.)	75,5	55,5	68,8	78,3	82,0	83,8	84,3
Udział w % emerytur wcześniejszych do emerytur i rent ogółem	3,8	2,7	3,4	3,8	4,1	4,2	4,3
Wydatki na emerytury i renty ogółem (w mln zł)	x	-	1297,1	4647,3	5544,6	6547,6	7265,8
Wydatki na wcześniejsze emerytury (w mln zł)	x	-	63,0	253,5	323,0	401,4	463,8
Udział w % wcześniejszych emerytur w wydatkach na emerytury ogółem	x	-	4,9	5,4	5,8	6,1	6,4

Źródło: Dane biuletynów statystycznych KRUS.

Przedstawione warunki spowodowały, że wcześniejsze emerytury nie zyskały dużej popularności (w 1998 r. 4,3% ogółu emerytur i rent), chociaż w tych decyzjach ważną motywację stanowiła niska opłacalność produkcji rolniczej i chęć uwolnienia się od niepewności o wysokość dochodu w kolejnych latach. W tym sensie wcześniejsze emerytury miały głównie znaczenie dochodowe-socjalne, a w następnej kolejności skutkowały odmłodzeniem gospodarujących, gdyż zwykle gospodarstwo było przekazywane osobie młodszej wiekiem niż

wiek ubiegającego się o świadczenie KRUS. Z badań wynika, że w latach 1992-1996 przeciętny wiek gospodarującego zmniejszył się w Polsce z 53 do 51 lat, a odsetek gospodarujących w wieku poprodukcyjnym i kobiet samotnych prowadzących samodzielnie gospodarstwo rolne także zmniejszył się o ok. 20% w relacji do 1992 roku. Przedstawione tendencje utrzymały się w latach następnych, gdyż liczba wcześniejszych emerytur od 1996 roku utrzymuje się na podobnym poziomie (83,4 tys.). Wpływ wcześniejszych emerytur na poprawę struktury agrarnej jest skromny. Nie ma w tej sprawie dokładnych danych, ale w latach 1992-1996 średnio roczne tempo wzrostu przeciętnego gospodarstwa było w Polsce niskie i wynosiło ok. 0,73% i utrzymało się na podobnym poziomie w ostatnich latach, gdyż warunki w rolnictwie nie zmieniły się zasadniczo.

Tak więc wcześniejsze emerytury mają w Polsce charakter socjalny i nie można ich porównywać z emeryturami strukturalnymi jakie funkcjonują w UE. W Polsce przepisy nie precyzują warunków rozdysponowania ziemi przez przekazującego, nie ma w tym przypadku np. zakazu dzielenia gospodarstwa (pogarszania struktury) lub przekazania ziemi osobie, która z założenia wiadomo, że nie będzie prowadziła produkcji rolniczej. W tej sytuacji wcześniejsze emerytury tylko w ok. 60% zostały ustanowione bez naruszania ducha ustawy i jej sensu, jako instrumentu zmiany rotacji pokoleń w gospodarstwach chłopskich. W pozostałych ok. 40% mimo otrzymania emerytury rolnik, który formalnie przekazał swoje gospodarstwo, nadal prowadzi w nim produkcję rolniczą, a zmiana dotyczyła tylko tytułu własności lub użytkownika (dzierżawa). Takie sytuacje wynikają z badań terenowych, a ten proceder nie jest poddawany rutynowej kontroli z mocy prawa, gdyż ustawa nie przewiduje takich możliwości, tzn. ustalania czy emeryt zaprzestał działalności rolniczej.

Polskie wcześniejsze emerytury mają również szereg odmienności w relacji do emerytur strukturalnych UE i dotyczą one np. braku możliwości przejścia na wcześniejszą emeryturę domownika podlegającego ubezpieczeniu i co najważniejsze przekazania gospodarstwa w najbliższym pokrewieństwie, tak jak to jest w Polsce robione najczęściej tzn., że po ojcu dziedziczy syn lub córka. Emerytury strukturalne w UE dają także prawo wcześniejszego przejścia w stan bierności zawodowej robotnikom rolnym, którzy w Polsce korzystają z ubezpieczeń ZUS i w stosunku do nich takie przepisy nie mają zastosowania.

Z informacji KRUS wynika, że średniorocznie w ostatnich latach z wcześniejszych emerytur korzystało ok. 16 tys. rolników, co w stosunku do liczby gospodarstw stanowiło ok. 0,8%. i był to wskaźnik niewielki, znaczący dla rotacji pokoleń, ale praktycznie nie odgrywający roli w przemianach struktury obszarowej gospodarstw chłopskich. Z badań wynika (PSR i IERiGŻ), że głównym źródłem powiększania gospodarstw w ostatnich latach były dzierżawy gruntów nie zaś wcześniejsze emerytury.

3. Emerytury strukturalne w niektórych krajach UE

Emerytury strukturalne w krajach Zachodnich mają tradycję sięgającą lat sześćdziesiątych, chociaż na początku funkcjonowania ten instrument miały nieco inny charakter niż obecnie. Wiązało się to z doskonaleniem przepisów, ale od początku cel ich stosowania był wyraźny i dotyczył koncentracji gruntów. W latach siedemdziesiątych starano się ujednolicić zasady emerytur strukturalnych według Dyrektywy Rady EWG nr 72/160, ale zasadnicze zmiany w tym zakresie nastąpiły w latach dziewięćdziesiątych. Ich podstawą były rozporządzenia Rady EWG z 1992 roku i UE z 1995 roku. Te wytyczne zawierały postanowienia o charakterze systemowym, ale dopuszczały na ich podstawie opracowanie przepisów krajowych dostosowanych do miejscowych warunków polityki gruntowej i strukturalnej. W związku z tym obecnie, w każdym z krajów UE istnieją pewne różnice w tym zakresie, ale system jest klarowny i służy poprawie struktury obszarowej gospodarstw, szczególnie w regionach tradycyjnego, zacofanego i problemowego rolnictwa [Trawiński, Żurawińska 1999].

Francja

System emerytur strukturalnych kształtowany jest tam od lat sześćdziesiątych i skorzystało z niego ok. 800 tys. rolników, a obszar gruntów, który zmienił właściciela lub użytkownika z wykorzystaniem tej instytucji obejmuje ok. 14 mln ha. Z tych emerytur korzystają rolnicy w wieku 55 kobieta i 60 lat mężczyzna, tzn. na 5 lat przed uzyskaniem ustawowego wieku emerytalnego. Warunkiem przyznania tego świadczenia jest co najmniej 15 letni staż w ubezpieczeniu rolniczym, a działalność produkcyjna w tym sektorze stanowiła podstawowe źródło dochodów rodziny. Ponadto przekazanie gospodarstwa rolnego nastąpiło wraz z inwentarzem i budynkami. Do tego programu nie wchodzi rolnicy, którzy dokonali podziału gospodarstwa na dwa lub więcej podmiotów gospodarczych lub w innej formie zredukowali jego powierzchnię o 15% lub ograniczyli produkcję rolniczą (zmniejszenie kwot produkcyjnych). Przekazanie gruntów musi dotyczyć gospodarstwa o określonej minimalnej normie obszarowej, a jednostki najmniejsze nie uczestniczą w tym programie.

Przejęcia gruntów nie może dokonać współmałżonek, natomiast formy przekazania są różnorodne (dzierżawa, użyczenie, darowizna, sprzedaż itp.), ale **muszą służyć powiększeniu innych gospodarstw lub zachowaniu w całości gospodarstwa w pełni produkcyjnego**. We Francji ten system powiększania gospodarstw jest powiązany z SAFER, tj. instytucją prawa publicznego, której zadaniem jest poprawa struktury obszarowej gospodarstw rolnych. W tych działaniach preferowane jest przekazanie gospodarstwa młodemu rolnikowi (60%), na powiększenie innych gospodarstw (20%), a w uzasadnionych przypadkach przeznaczanie tej ziemi na zalesienie (ok. 10%).

Emerytury strukturalne są wyższe od „normalnych” (ok. 80 do 100%), a ich wysokość zmniejsza się sukcesywnie w miarę osiągania przez przekazującego ziemię (lub gospodarstwo) ustawowego wieku emerytalnego. Jest to forma premiowania przedstawionych działań, nie zaś, jak to ma miejsce w Polsce, swojego karania za gotowość wcześniejszego przejścia na emeryturę.

Irlandia

Kraj ten do emerytur strukturalnych wszedł w latach dziewięćdziesiątych. Podobnie jak w innych krajach objęto nimi osoby w wieku 55-65 lat, które głównie zajmowały się rolnictwem i pracowały w nim co najmniej 10 lat, a dysponowały gospodarstwem powyżej 5 ha. Przekazane gospodarstwa były przeznaczone na dalsze prowadzenie lub podział (upełnorolnienie innych jednostek) i wiązało się ze zrzeczeniem się tzw. kwot produkcyjnych (mlecznych i innych). Rolnik może po likwidacji gospodarstwa lub jego przekazaniu zachować do 1 ha UR. Ziemia w tym systemie przekazywana jest głównie młodemu, dobrze wykwalifikowanemu rolnikowi, a otrzymywane świadczenie składa się z dwóch elementów, kwoty bazowej (stałej, np. 4 tys. ECU rocznie) i dodatków na każdy hektar przekazanego gruntu, w łącznej wysokości do 10 tys. ECU rocznie. Program ten zyskał akceptację rolników, gdyż przekazanie gospodarstwa mogło być dokonane w najbliższej rodzinie, a młodzi rolnicy-osiedleńcy dostawali dodatkową pomoc finansową państwa. W latach 1994-1997 z tej formy pomocy skorzystało ok. 6 tys. rolników, co miało istotny wpływ na zmniejszenie średniego wieku gospodarującego i wzrost przeciętnego obszaru gospodarstwa (o ok. 10 ha tylko w grupie uczestniczącej w zamianach).

Inne kraje

Do programów emerytur strukturalnych weszły także Niemcy, Portugalia i Hiszpania. W każdym z nich wprowadzano modyfikacje krajowe w stosunku do wersji Rady UE oraz w porównaniu z Francją, gdzie ten instrument był i jest nadal wykorzystywany najintensywniej. W tych krajach - ze względów finansowych - zawężano zakres tych programów, np. przez podniesienie o 5 lat granicy wieku (Hiszpania), ograniczono program tylko do niektórych regionów kraju (Portugalia, Niemcy) lub zastosowano mniej korzystne rozwiązania finansowe (relatywnie niskie świadczenia) i w związku z tym efektywność tej instytucji w przekształceniach strukturalnych była mniejsza. Nie oznacza to rezygnacji przez te kraje z tego sposobu zachęcania rolników do koncentracji gruntów, ale świadczy o skutecznych innych instrumentach polityki gruntowej poprawiających strukturę, gdyż średni obszar gospodarstw w tych krajach nadal wzrasta.

4. Propozycje polskich rozwiązań

System ubezpieczenia społecznego rolników zbudowany na podstawie ustawy emerytalnej z 1990 roku (z późniejszymi zmianami) spełnił swoje funkcje w trudnych latach dziewięćdziesiątych transformacji ustrojowej sektora rolnego. Ma on tylko w części składkowej cechy systemu ubezpieczenia społecznego, natomiast w części Funduszu Emerytalno-Rentowego jest to system pomocy socjalnej państwa dla wsi, w bardzo ograniczonym wręcz symbolicznym stopniu finansowany ze składek ubezpieczonych. Z pewnym uproszczeniem można powiedzieć, że obecnie liczba świadczeń emerytalnych i rentownych wypłacanych z tego funduszu jest równa liczbie gospodarstw chłopskich, co oznacza, że każda rodzina jest co miesiąc dotowana przez państwo w kwocie ok. 400 zł. Perspektywicznie nie jest to rozwiązanie dobre, zarówno dla państwa, finansów publicznych jak i dla samych rolników.

Podejmując próbę dyskusji nad reformą tego systemu warto z całą mocą podkreślić, że dotychczasowy system miał wiele zalet na lata złej koniunktury w rolnictwie, utrzymującej się niskiej opłacalności produkcji i wysokiego bezrobocia rejestrowanego oraz ukrytego na obszarach wiejskich, ale przecież ta niekorzystna sytuacja będzie się sukcesywnie zmieniać. Wynika to z założenia spójnej polityki wsi i rolnictwa przyjętej przez rząd RP w strategii rozwoju do 2005 roku, a przede wszystkim z rozszerzających się możliwości korzystania przez Polskę ze strukturalnych funduszy przedakcesyjnych UE, m.in. w programach PHARE, SAPARD i ISPA. Ponadto trzeba podkreślić, że zmiany w skali dopływu funduszy modernizacyjnych i rozwojowych dla i wsi nie wyczerpują pomocy dla Polski w dostosowaniach sektora rolnego do standardów UE, co łącznie będzie sprzyjało zmianom na obszarach wiejskich.

Uznając ten kierunek zmian za realny trzeba już obecnie podjąć próbę opracowania strategii równoległego przekształcania z samym rolnictwem, systemu zabezpieczenia społecznego rolników. Niespójność tych dwóch dziedzin, tzn. gospodarki i życia społecznego będzie hamowała postęp. Jak uczy doświadczenie w polityce społecznej dobrze sprawdzają się rozwiązania klarowne. Jeżeli chcemy utrzymać wśród rodzin rolniczych, konieczny z wielu względów, system pomocy socjalnej, to powinniśmy wdrożyć takie rozwiązania, które pozwoliłyby trafić ze wsparciem finansowym do osób i do rodzin, które znalazły się w trudnej sytuacji materialnej. Ze względów finansowych i moralnych nie jest dobrze jeżeli są mieszane rozwiązania pomocowe opieki społecznej, z rozwiązaniami typowymi dla emerytalno-rentowych systemów składkowych, gdyż żaden z nich w takim przemieszaniu nie spełni oczekiwań zarówno rolników jak i państwa.

W związku z tym powstaje pytanie: czy dotacja budżetowa dla KRUS stanowiąca coraz większą kwotę, sięgającą obecnie 3/4 całej dotacji budżetowej dla rolnictwa, jest rozwiązaniem najlepszym z możliwych? W sektorze rolnym ist-

nieją ogromne potrzeby finansowe związane z restrukturyzacją potencjału wytwórczego, koncentracją gruntów oraz unowocześnianiem produkcji i środki te można bardziej racjonalnie niż na taką pomoc socjalną wykorzystać na cele gospodarcze.

W związku z tym istnieje problem wcześniejszych emerytur, które rolnicy mogą otrzymać na 5 lat przez osiągnięciem wieku ustawowego uprawniającego do świadczeń. Takie same uprawnienia mają rolnicy w zamian za dzierżawę gospodarstwa na okres co najmniej 10 lat. Te świadczenia nie mają charakteru emerytur strukturalnych w rozumieniu przepisów UE i te przepisy w Polsce powinny być jak najszybciej zmienione. Wprowadzenie w miejsce wcześniejszych emerytur - emerytur strukturalnych wpłynie na tempo i skalę koncentracji gruntów oraz zwiększenie liczby gospodarstw rodzinnych silnie powiązanych z rynkiem i konkurencyjnych w relacji do gospodarstwa UE. Ten instrument powinien być wyprowadzony z KRUS, który ma inne funkcje i zadania, a również sam powinien się głęboko zreformować poprawiając relacje świadczenia (obecnie ok. 5% rolnicy i 95% dotacje). Emerytury strukturalne powinny być w pierwszym roku z ich korzystania (kobieta 55 lata, mężczyzna 60 lat) dwa razy wyższe od emerytury socjalnej i powinny być częściowo, w części obciążającej cele polityki gruntowej a nie socjalnej, pokrywane ze środków np. ARiMR przeznaczonych na jej statutowe cele. Agencja, a nie KRUS powinna przyznawać dodatek strukturalny - swoistą premię za przekazanie gruntów na upełnorolnienie innych gospodarstw. W emerytur strukturalnych powinny korzystać gospodarstwa od 5 do 15 ha, z tym, że górna norma obszarowa powinna być zróżnicowana w regionach. Emerytury strukturalne powinny realizować w każdym przypadku co najmniej 2 z 3 celów tego instrumentu. Te cele to ziemia na upełnorolnienie innych gospodarstw, wyższe lub równe kwalifikacje zawodowe przejmującego ziemię niż przekazującego i po trzecie przejmujący ziemię lub gospodarstwo powinien mieć teoretycznie szansę co najmniej 15 lat gospodarowania (wiek przejmującego ziemię do 49 lat).

Przedstawiona konstrukcja dwóch źródeł finansowania emerytur strukturalnych, tzn. emerytury wcześniejszej z KRUS i dodatku z tytułu emerytury strukturalnej wymagałyby dwóch odrębnych decyzji. Od strony technicznej obsługa tej grupy emerytów spoczywałaby na KRUS jako instytucji mającej sprawdzony system w tym zakresie, natomiast inicjowanie i przyznawanie dodatków strukturalnych powinno być w gestii terenowych biur ARiMR, które powinny odpowiadać za efektywność ekonomiczną i skutki rzeczowe podejmowanych decyzji.

LITERATURA:

1. Alińska A.: Kierunki i cele reorganizacji systemu ubezpieczeń rolnych w Polsce. IERiGŻ, Warszawa 1999, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy z. 436.
2. Ostrowski L.: Wykształcenie jako czynnik różnic pokoleniowych w rodzinach chłopskich. IERiGŻ, Warszawa 1999, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy z. 441.
3. Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. MRiGŻ, Warszawa 1999 (broszura).
4. Szemberg A.: Przemiany w strukturze gospodarki chłopskiej w pierwszych latach transformacji IERiGŻ. Warszawa 1997, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy z. 416.
5. Sznajder M.: Uwarunkowania i czynniki rozwoju rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w Wielkopolsce. [w:] Wieś i Rolnictwo. Problemy rozwoju regionalnego. Sielinko 24-25 maj 1999 r. Materiały pokonferencyjne.
6. Trawiński K., Żurawińska J.: Wcześniejsze emerytury a renty strukturalne w rolnictwie. Ubezpieczenia w Rolnictwie nr 4/1999.

ZOFIA WYSZKOWSKA
Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy

SPOŁECZNE SKUTKI PRZEKSZTAŁCEN WŁASNOŚCIOWYCH PAŃSTWOWYCH GOSPODARSTW ROLNYCH

1. Wstęp

Przedsiębiorstwa państwowe organizowane w okresie gospodarki nakazowo-rozdzielczej charakteryzowały się złożoną strukturą organizacyjną. Nadmiernie rozbudowana struktura organizacyjna utrudniała sprawne zarządzanie i kierowanie, generowała koszty związane z jej utrzymywaniem, wydłużała drogę decyzyjną, ograniczała samodzielność kadry kierowniczej znajdującej się na niższych szczeblach hierarchii organizacyjnej, ograniczała prowadzenie rozliczeń finansowych poszczególnych jednostek, wchodzących w skład dużej organizacji, posiadającej zarządzanie centralne. Trend do tworzenia dużych organizacji gospodarczych był konsekwencją przyjętych zasad funkcjonowania dawnego systemu. Przedsiębiorstwa państwowe różnych branż, w tym również państwowe gospodarstwa rolne, poza prowadzeniem działalności podstawowej, dla której zostały utworzone, prowadziły działalność usługową. W dużym stopniu takie zachowania przedsiębiorstw wynikały z tego, że sfera proponowanych usług, świadczonych poza przedsiębiorstwami, w dawnym systemie była niezadowalająca. Łukę w tym zakresie z konieczności wypełniały przedsiębiorstwa produkcyjne. W państwowych gospodarstwach rolnych zakłady usługowe prowadziły działalność związaną z naprawą sprzętu rolniczego, remontami budynków i budowli, budową osiedli mieszkaniowych, prowadzeniem przedszkoli, stołówek dla pracowników, klubów na terenie osiedli budowanych dla pracowników. Nie przywiązywano wagi do kosztów świadczonych usług, niskiej wydajności pracy, ciągłego rozszerzania działalności socjano-usługowej, poziomu uzyskiwanego wyniku finansowego.

W roku 1990 wyniki finansowe wszystkich państwowych gospodarstw rolnych podporządkowanych Ministrowi Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz wojewodom wykazywały zysk bilansowy. Jednak w wykazywanej wartości

zysku, przyrost zapasów i inwentarza żywego wielokrotnie przekraczał wartość zysku, a realnie pozostawał na takim samym poziomie jak w poprzednim roku obrachunkowym. Był to duży błąd systemu finansowo-księgowego. Wykazywany zysk występował na papierze, nie znajdował odzwierciedlenia w realnym przyroście majątku w postaci aktywów. W celu dokonania podziału takiego papierowego zysku wśród zatrudnionych, konieczne było zaciągnięcie kredytu. W wyniku takiego postępowania przedsiębiorstwa popadały w zadłużenie. Tylko nieliczni i doświadczeni dyrektorzy w ówczesnym czasie, poprzez świadome zaniżenie wartości zapasów na koniec roku, nie wpadli w tę pułapkę. Kolejny rok dla państwowych gospodarstw rolnych okazał się bardzo trudny. Przyczyny tego zjawiska były złożone. Wystąpiła recesja całej naszej gospodarki, pojawił się ograniczony popyt na artykuły żywnościowe, nie było mechanizmów wczesnego ostrzegania wbudowanych w system finansowy przedsiębiorstw. Przed wieloma państwowymi gospodarstwami rolnymi pojawił się problem utraty płynności finansowej i możliwości utrzymania się na rynku. Niektóre przedsiębiorstwa utraciły możliwość terminowego regulowania swoich zobowiązań i zaciągania kredytów.

Powołanie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa (AWRSP) spowodowało szybką transformację własnościową państwowych gospodarstw rolnych. Proces przekształceń własnościowych w państwowych gospodarstwach rolnych praktycznie rozpoczął się obligatoryjną ich likwidacją, wykreśleniem z rejestru przedsiębiorstw państwowych i przejęciem całego potencjału produkcyjnego oraz wszystkich zobowiązań (długów) likwidowanych przedsiębiorstw do zasobu AWRSP. Kolejnym etapem restrukturyzacji i prywatyzacji przedsiębiorstw było ponowne rozdysponowanie majątku w drodze sprzedaży, administrowania lub dzierżawy. W praktyce okazało się, że zlikwidowane państwowe gospodarstwa rolne, w ramach możliwych kierunków przekształceń własnościowych, najchętniej były przejmowane do użytkowania w formie dzierżaw [9]. Poprzez dzierżawę wielu rolników i innych podmiotów prawnych stało się użytkownikami nieruchomości rolnych Skarbu Państwa. Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa Oddział Terenowy w Bydgoszczy ogółem, od początku swojej działalności do końca 1999 roku, wydzierżawiła 263305 ha gruntów, w tym niektóre grunty wydzierżawiane były kilkakrotnie. Na koniec grudnia 1999 roku AWRSP OT w Bydgoszczy wykazywała sprzedaż 39153 ha gruntów i dzierżawę 160468 ha. W strukturze rozdysponowanych gruntów przez AWRSP Oddział Terenowy w Bydgoszczy dzierżawa stanowi 63,2% i sprzedaż 15,4%. W skali kraju wśród rozdysponowanych gruntów dzierżawa stanowi 56,7 %, a sprzedaż 15,7% [4, 5, 6].

Przyjmowanie nowych form użytkowania nieruchomości po dawnych państwowych gospodarstwach rolnych spowodowało wyzbywanie się nieefektywnych działalności, likwidację działalności socjalnej i usługowej, uwalnianie się od zbędnej hierarchii, niepotrzebnych ludzi, skomplikowanych procedur. Dzier-

zawcy nowo tworzonych podmiotów przyjęli zasady obowiązujące w warunkach gospodarki rynkowej. Zwolnili zbędny personel wykonawczy, pozbyli się średniego szczebla kierowniczego, ograniczyli lub zlikwidowali nierentowne działalności, wyzbyli się służb pomocniczych i przeszli na zakup usług, które coraz dynamiczniej rozwijają się w otoczeniu. To uwalnianie się nowych podmiotów gospodarczych ze zbędnych czynników produkcji uruchomiło proces zmniejszenia zatrudnienia i powstawanie grupy ludzi bez pracy.

Osiedla mieszkaniowe budowane w przeszłości dla pracowników państwowych gospodarstw rolnych były częścią struktur organizacyjnych tych dużych podmiotów gospodarczych i bardzo często nie posiadały samodzielności strukturalnej. Niezbędne do funkcjonowania osiedla mieszkaniowego ujęcia wody, centralne ogrzewanie, śmietniki, liczniki poboru elektryczności były wspólne dla bloków mieszkalnych osiedli oraz budynków i budowli przedsiębiorstw. Taka sytuacja w wielu przedsiębiorstwach powodowała duże trudności rozdzielania osiedli od nieruchomości gospodarstw. Proces prywatyzacji przedsiębiorstw rolnych spowodował jednak oddzielenie osiedli mieszkaniowych od majątku gospodarstw. Obecnie te skupiska mieszkaniowe przybrały nazwę osiedli popegeerowskich. Są one skutkiem ideologicznej wizji budowy mieszkań blisko miejsca pracy. Mieszkańców osiedli popegeerowskich charakteryzuje nadal homogeniczność społeczna i zawodowa. Jest ona skutkiem tego, że w zdecydowanej większości mieszkańcy osiedli w przeszłości byli pracownikami jedyne w okolicy zakładu pracy. Zmniejszenie zatrudnienia w gospodarstwach rolnych spowodowało przestrzenną koncentrację bezrobotnych.

Utrzymująca się wysoka stopa bezrobocia w gminach o dużym udziale osiedli dawnych państwowych gospodarstw rolnych spowodowała potrzebę poznania sytuacji społecznej i ekonomicznej rodzin zamieszkujących osiedla popegeerowskie. Założono, że badania będą miały charakter analityczny i diagnostyczny, a wyniki badań będą pomocne w pracach nad strategią rozwoju regionu. Zakładano weryfikację hipotez głoszących, że osiedla zamieszkiwane przez pracowników dawnych państwowych gospodarstw rolnych są osiedlami zaliczanymi obecnie do problemowych. Rozwiązywanie problemów zarówno społecznych jak i ekonomicznych dotyczących mieszkańców osiedli powinno być wspomagane przez czynniki zewnętrzne, mieszkańcy osiedli, w tym głównie głowy rodzin pozostające bez pracy, oczekują rozwiązań od rządu lub urzędów pracy, zachowują postawy bierności i wyczekujące.

2. Materiał i metoda

Jednostką badania było osiedle popegeerowskie [1]. Wybór osiedli został dokonany w wyniku spotkań i konsultacji z pracownikami Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa Oddziału Terenowego w Bydgoszczy przygotowującymi

osiedla do przyjmowania nowych form prawnych i sprzedaży lokali mieszkalnych oraz z prezesami i księgowymi spółdzielni mieszkaniowych lub wspólnot utworzonych na terenie dawnych osiedli pracowników państwowych przedsiębiorstw i zakładów rolnych obecnego województwa kujawsko-pomorskiego. Zakładano, aby wytypowane osiedla były stosunkowo duże i liczyły ponad sto mieszkań. Przyjęto ponadto, aby osiedla znajdowały się w zwartym skupisku, były wyodrębnione z dawnej struktury organizacyjnej państwowego gospodarstwa rolnego i były budowane w stylu typowych osiedli dla pracowników państwowych gospodarstw rolnych. Podstawą charakterystyki problemów rodzin zamieszkujących osiedla były badania ankietowe. Badania przy pomocy kwestionariusza wywiadu przeprowadzono w czwartym kwartale 1999 roku, w pięciu celowo wybranych osiedlach zlokalizowanych na terenie czterech gmin województwa kujawsko-pomorskiego.

Uwzględniając fakt, że podstawowym problemem badań wykorzystujących kwestionariusz ankietowy jest osiągnięcie zgodności wypowiedzi badanego z jego poglądami i ocenami, przygotowano konstrukcję kwestionariusza, formy pytań i ich sekwencje pozwalające na weryfikację odpowiedzi [1, 2, 3].

Po przygotowaniu roboczej wersji kwestionariusza na kilkusobowej próbie mieszkańców przeprowadzono badania pilotażowe. Pozwoliły one na dokonanie poprawek i przygotowanie ostatecznej wersji kwestionariusza wywiadu.

Ogółem na terenie wybranych do badań osiedli administratorzy w swoich sprawozdaniach wykazali 724 mieszkania, a ankieterzy zebrali informacje od 310 rodzin. Po weryfikacji materiału do analizy wykorzystano 303 wypełnione poprawnie kwestionariusze ankiet. Informacje uzupełniające uzyskano w gminach i osiedlach podczas wywiadów przeprowadzonych z administracją osiedli, wójtami gmin, pracownikami pomocy społecznej, pracownikami urzędów gmin, urzędów pracy, przedstawicielami samorządów lokalnych. Miejszem prowadzenia wywiadu było mieszkanie respondenta, odpowiedzi udzielała głowa rodziny. Przyjęto sposób gromadzenia materiału badawczego najbardziej pracochłonny, ale jednocześnie najbardziej efektywny. Zebrane informacje zostały zakodowane według przygotowanego klucza kodowego i wprowadzone do bazy danych. Wyniki badań zostały przedstawione w postaci tabel i wykresów, a ich interpretacja uwzględnia syntetyczną charakterystykę zaobserwowanych faktów społecznych i ekonomicznych. W prezentowanym opracowaniu ze względu na ograniczoną objętość zawarte są tylko wybrane wyniki badań.

Wielkość i sposób doboru próby w zakresie podstawowych parametrów społecznych, ekonomicznych i demograficznych zapewnia jej reprezentatywność. Można przyjąć, że analizowana grupa respondentów odpowiada rzeczywistej strukturze mieszkańców osiedli w obszarze analizowanych w badaniach zagadnień i pozwala formułować wnioski o opiniach, zjawiskach i tendencjach chara-

kteryzujących badaną społeczność, czy poszczególne jej segmenty, stanowiące wybrane kategorie społeczno-demograficzne.

3. Wyniki badań

Do cech społecznych i demograficznych w prezentowanych wynikach badań zaliczono płeć, wiek, wykształcenie, stan cywilny, zawód wyuczony i wykonywany, staż pracy ogółem i w państwowym gospodarstwie rolnym.

Wśród wszystkich respondentów było 217 mężczyzn i 86 kobiet, co oznacza, że mężczyźni stanowili 72 % ankietowanych a kobiety 28 %. Duży udział kobiet wśród ankietowanych deklarujących się jako głowy rodziny jest interesujący, szczególnie w polskim dość konserwatywnym społeczeństwie, gdzie jakby z założenia głową rodziny pozostaje mężczyzna. Dane o wieku głów rodzin w osiedlach informują, że najwięcej osób znajduje się w przedziale wiekowym od 40 do 49 lat i grupa ta liczyła 122 osoby, co stanowiło 40% badanych ogółem. Kolejną co do wielkości grupę stanowiły osoby znajdujące się w wieku 60 lat i więcej. Grupa osób zaliczanych do najstarszych, czyli posiadających 60 lat lub więcej stanowiła niemal czwartą część osób ankietowanych (24%).

Zaledwie co 60 osoba określająca siebie jako głowa rodziny mogła być zaliczona do osób najmłodszych, zaliczonych do przedziału wiekowego od 25 do 29 lat. Warto podkreślić, że grupę wiekową do 25 lat pominięto ze względu na brak osób, które mogły być do niej zaliczone. W wieku do czterdziestu lat wszystkie osiedla łącznie posiadały 47 ankietowanych (16%), a pozostałe 84% głów rodzin stanowi grupę „po czterdziestce”.

Analiza struktury wieku małżonków wskazuje, że najwięcej małżeństw (42%) wśród badanych znajdowało się w grupie wiekowej 40-49 lat. Małżeństw w grupie wiekowej 30-39 lat było 19%, a w grupie wiekowej 50-59 lat było 20%. Co szóste małżeństwo (16%) znalazło się w grupie wiekowej najstarszej, co oznacza że małżonkowie tej grupy posiadają więcej niż 60 lat. Rodziny najmłodsze liczyły w strukturze 3%.

Wykształcenie niepełne podstawowe i podstawowe łącznie posiada 159 osób, co stanowi 53% ankietowanych. Trzecia część ankietowanych (32%) głów rodzin posiada wykształcenie zasadnicze zawodowe i co dziesiąta osoba legitymuje się wykształceniem średnim. W badanej grupie osób zaledwie cztery z nich posiadają wykształcenie wyższe i trzy niepełne wyższe. Ludność zamieszkująca poszczególne osiedla posiada zbliżony poziom wykształcenia, co oznacza, że ponad 80 % ankietowanych formalnie swoje wykształcenie zakończyło na poziomie szkoły podstawowej lub zasadniczej zawodowej, w tym jednak połowa osób posiada tylko ukończoną szkołę podstawową (tabela 1).

Poziom wykształcenia koreluje z zawodem wykonywanym w dawnym państwowym gospodarstwie rolnym. Najczęściej wymieniane przez respondentów

wykonywane zawody to: pracownik fizyczny (84 osoby), traktorzysta (64 osoby), kierowca (19 osób), pracownik polowy (15 osób), mechanik (14 osób), oborowy (13 osób). Po kilka osób wskazywało na takie zawody jak: murarz, magazynier, brygadzysta, kucharka, księgowa, kierownik, palacz, stolarz, stróż.

Respondenci byli pytani nie tylko o zawód wykonywany w dawnym przedsiębiorstwie rolnym, ale również o zawód wyuczony. Z grupy 303 głów rodzin 85 osób określiło siebie jako osoby bez zawodu wyuczonego. Były to osoby legitymujące się wykształceniem niepełnym podstawowym lub podstawowym.

Tabela 1

Poziom i struktura wykształcenia głów rodzin w osiedlach popegeerowskich.

Wyszczególnienie	Osiedla						%
	Karnkowo	Wioska	Witostaw	Łagiewniki	Polanowice	Ogółem	
Niepełne podstawowe	6	1	0	0	1	8	3
Podstawowe	41	41	29	19	21	151	50
Zasadnicze zawodowe	18	26	9	12	33	98	32
Niepełne średnie	0	2	0	2	1	5	2
Średnie	3	13	4	4	10	34	11
Niepełne wyższe	0	1	1	0	1	3	1
Wyższe	0	0	1	3	0	4	1
Razem	68	84	44	40	67	303	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Do rodzin niepełnych zaklasyfikowało się 16% ankietowanych. W tej grupie znalazło się 35 rodzin o statusie wdowy lub wdowca, 7 jako kawalerowie lub panny i pięć rodzin rozwiedzionych.

Najwięcej respondentów zamieszkujących osiedla to jednocześnie rodziny, których głowy pracowały w przedsiębiorstwach dłużej niż 21 lat. W tej najdłuższej pracującej grupie ankietowanych znalazło się łącznie 138 osób, co dotyczy 58% wypowiadających się. Kolejną co do wielkości grupą byli pracujący w państwowym gospodarstwie rolnym od 11 do 20 lat i w tym przedziale znalazło się ogółem 49 ankietowanych, czyli co szósta głowa rodziny. Pracujący w gospodarstwie od 6 do 10 lat utworzyli grupę liczącą 14%, a pracujący najkrócej do 5 lat, stanowią 8%.

Respondenci przy podawaniu informacji o swojej sytuacji zawodowej najczęściej podkreślali, że są na rencie lub emeryturze. Grupa o tym statusie liczyła 123 osoby, co stanowi 41% ankietowanych. Drugą co do wielkości grupą okazali się bezrobotni. Wśród wszystkich osób udzielających odpowiedzi, na terenie pięciu osiedli, bezrobotnych było 65, co oznacza, że co piąta głowa rodziny jest

bez pracy. Łącznie renciści, emeryci i bezrobotni utworzyli grupę stanowiącą 63% ankietowanych (tabela 2).

Co dziesiąty ankietowany nadal pracuje w zrestrukturyzowanym i sprywatyzowanym gospodarstwie rolnym. Jednakże szczegółowa analiza zgromadzonego materiału pozwoliła stwierdzić, że w jednym z gospodarstw znajdującym się obecnie w dzierżawie nikt nie został zatrudniony z mieszkańców osiedla. Dzierżawca zatrudnił do pracy cztery osoby, ale są to mieszkańcy pobliskiej wsi.

Tabela 2

Obecna sytuacja zawodowa respondentów

Wyszczególnienie	Osiedla						
	Karnkowo	Wioska	Witosław	Łagiewniki	Polanowice	Ogółem	
Stała praca w pgr	0	2	5	6	22	35	11
Inna stała praca	20	12	3	8	8	51	17
Własny biznes	1	4	0	0	1	6	2
Praca dorywcza	3	9	7	2	2	23	7
Renta, emerytura	36	47	13	12	15	123	41
Bezrobotny	8	10	16	12	19	65	22
Razem	68	84	44	40	67	303	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Stałą pracę poza gospodarstwem posiada 17% ankietowanych, 23 osoby pracują dorywczo (7%). Tylko 6 osób z całej badanej zbiorowości pracuje na własny rachunek, co oznacza, że zaledwie co pięćdziesiąta głowa rodziny w warunkach gospodarki rynkowej w ten sposób utrzymuje rodzinę. Informacje te świadczą o bardzo małej przedsiębiorczości głów rodzin ankietowanych (tabela 2).

W grupie rencistów i emerytów stanowiących 40% ankietowanych (123 osoby) niemal połowa (47%) znajduje się w przedziale wiekowym 60 lat i więcej, czyli w grupie najstarszej. Pozostała część głów rodzin znajduje się w wieku do 60 lat, a więc powinna być w stanie aktywności zawodowej. Renciści i emeryci w wieku od 50 do 59 lat stanowią czwartą część tej grupy (25%), natomiast do przedziału wiekowego od 40 do 49 lat należy co piąty rencista lub emeryt (21%). Osoby najmłodsze stanowiące grupę rencistów, są pracownikami, którzy mieli wypadki przy pracy lub chorują (cukrzyca, kręgosłup, wzrok).

Stałą pracę w dawnym gospodarstwie rolnym najwięcej osób posiada w wieku od 40 do 49 lat, ale w gospodarstwach rolnych zatrudnieni są również starsi pracownicy. Konieczna jest w tym miejscu informacja uzupełniająca, że są to w 90 % pracownicy tylko jednego z analizowanych obiektów (Polanowice). Stałą pracę poza gospodarstwem rolnym w całej omawianej grupie posiada 51 osób, czyli co szósty

ankietowany. W tej grupie zatrudnionych, najwięcej osób jest w przedziale wiekowym od 40 do 49 lat i od 30 do 39 lat.

Niepokojąca jest struktura wieku bezrobotnych. Największy odsetek bezrobotnych znajduje się w wieku od 40 do 49 lat. W każdej wyodrębnionej grupie wiekowej występują bezrobotni, którzy jednocześnie są głowami rodzin. W grupie bezrobotnych 67 % stanowią mężczyźni.

Tabela 3

Sytuacja zawodowa respondentów w zależności od wieku

Wyszczególnienie	Do 24 lat	25-29 lat	30-39 lat	40-49 lat	50-59 lat	60 i więcej lat	Razem
Renta, emerytura	0	0	8	26	31	58	123
Stała praca w pgr	0	0	1	22	6	6	35
Stała praca inna	0	2	18	25	4	2	51
Własny biznes	0	1	2	11	2	0	6
Praca dorywcza	0	0	2	18	2	1	23
Bezrobotni	0	2	11	30	16	6	65
Razem	0	5	42	122	61	73	303

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza danych o wykształceniu i sytuacji zawodowej pozwoliła stwierdzić, że w grupie osób z wykształceniem niepełnym podstawowym i podstawowym, 84 są na rencie lub emeryturze, 16 pracuje w dawnym przedsiębiorstwie, 12 osób znalazło sobie stałą pracę poza gospodarstwem rolnym, jedna osoba pracuje na własny rachunek, 4 osoby pracują dorywczo i 42 są bezrobotne. W grupie osób posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe, 23 są na rencie lub emeryturze, 17 respondentów nadal pracuje w gospodarstwie rolnym, 24 osoby posiadają stałą pracę poza gospodarstwem rolnym, dwie osoby pracują na własny rachunek, 17 pracuje dorywczo i 15 osób stanowi grupę bezrobotnych. Szczegółowa analiza danych wskazuje, że osoby pracujące dorywczo są ankietowanymi poszukującymi pracy. Możliwości uzyskiwania różnego rodzaju zasiłków zostały przez tę grupę osób wykorzystane, nie mogą znaleźć pracy stałej, więc pracują dorywczo. Można więc respondentów zaliczonych do bezrobotnych (65 osób) i pracujących dorywczo (23 osoby) traktować jako grupę o trudnej, nie ustabilizowanej sytuacji materialnej. W całej grupie ankietowanych jest to niemal trzecia część głów rodzin (29%). Niepokojąca jest informacja, że zaledwie 6 osób z pięciu osiedli popegeerowskich zorganizowało sobie pracę na własny rachunek. Fakt ten świadczy o bardzo małej przedsiębiorczości głów rodzin ankietowanych.

Tabela 4

Sytuacja zawodowa respondentów w zależności od poziomu wykształcenia

Wyszczególnienie	poziom wykształcenia							Razem
	niepełne podsta- wowe	podsta- wowe	zasadni- cze za- wodowe	niepełne średnie	średnie	niepełne wyższe	wyższe	
Renta, emerytura	8	76	23	3	9	2	2	123
Renta, emerytura mężczyźni	4	51	20	3	4	0	0	82
Renta, emerytura kobiety	4	25	3	0	5	2	2	41
Stała praca w pgr	0	16	17	0	2	0	0	35
Stała praca w pgr mężczyźni	0	14	15	0	2	0	0	31
Stała praca w pgr kobiety	0	2	2	0	0	0	0	4
Stała praca inna	0	12	24	1	12	1	1	51
Stała praca inna mężczyźni	0	9	19	0	8	0	1	37
Stała praca inna kobiety	0	3	5	1	4	1	0	14
Własny biznes	0	1	2	1	2	0	0	6
Własny biznes mężczyźni	0	1	2	1	2	0	0	6
Własny biznes kobiety	0	0	0	0	0	0	0	0
Praca dorywcza	0	4	17	0	2	0	0	23
Praca dorywcza mężczyźni	0	3	17	0	0	0	0	20
Praca dorywcza kobiety	0	1	0	0	2	0	0	3
Bezrobotni	0	42	15	0	7	0	1	65
Bezrobotni mężczyźni	0	28	12	0	4	0	0	44
Bezrobotni kobiety	0	14	3	0	3	0	1	21
Razem	8	151	98	5	34	3	4	303

Źródło: Opracowanie własne

Oceniana sytuacja jest w dużym stopniu wynikiem niskiego poziomu wykształcenia, skutkiem pracy najemnej przez wiele lat w zamkniętym specyficznym środowisku, efektem nadmiernego paternalizmu stosowanego w środowiskach pracy w dawnych państwowych gospodarstwach rolnych. Informacje o poziomie wykształcenia i sytuacji zawodowej zawarte są w tabeli 4.

Tabela 5

Odpowiedź na pytanie: Gdzie pracował Pan/Pani w 1990 roku?

Wyszczególnienie	Osiedla						
	Karnkowo	Wioska	Witostaw	Łagiewniki	Polanowice	Ogółem	%
1. W gospodarstwie rolnym	52	52	32	26	52	214	70
2. W innym zakładzie na terenie gminy	4	9	7	6	8	34	11
3. W innym zakładzie poza gminą	0	2	0	2	0	4	1
4. Na własny rachunek	0	3	0	0	0	3	1
5. Dorywczo	0	2	3	0	0	5	2
6. Renta, emerytura	7	1	0	0	3	11	4
7. Bezrobotny	0	0	1	2	1	4	1
8. Nie pracował, za młody	0	5	0	1	2	8	3
9. Prowadzenie domu, nie pracował	5	10	1	1	1	18	6
10. Inne	0	0	0	2	0	2	1
Razem	68	84	44	40	67	303	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie odpowiedzi uzyskanych w badaniach ankietowych.

Pracownicy pytani: Gdzie pracował Pan/Pani w 1990 roku? najczęściej odpowiadali, że w tutejszym gospodarstwie rolnym. Z całej grupy respondentów 70% w 1990 roku pracowało w państwowym gospodarstwie rolnym, co dziesiąta osoba była zatrudniona w innym zakładzie pracy, ale na terenie gminy, 6% ankietowanych nie pracowało zawodowo, głównie ze względu na konieczność opiekowania się dziećmi (tabela 5).

Analiza uzyskanych odpowiedzi od respondentów pozwoliła stwierdzić, że 111 współmałżonków w 1990 roku pracowało w państwowym gospodarstwie rolnym. Drugą co do wielkości grupą wśród współmałżonków były osoby zajmujące się prowadzeniem domu i wychowywaniem dzieci. Grupa ta liczyła 66 osób i stanowiła 23% współmałżonków. Co piąty pracownik dawnego gospodarstwa rolnego miał współmałżonka pracującego poza gospodarstwem rolnym ale w pobliżu miejsca zamieszkania, czyli na terenie gminy. Z analizy zebranego materiału wynika, że dawne państwowe gospodarstwa rolne dla wielu rodzin były jedynym miejscem pozyskiwania środków na utrzymanie rodziny, gdyż w jednym zakładzie pracy był zatrudniony główny ankietowany i jego współmałżonek.

Obecnie trzecia część współmałżonków ankietowanych głów rodzin pracuje. Co czwarta osoba stanowiąca grupę współmałżonków nigdy nie pracowała i obe-

nie również nie pracuje, co szósta osoba jest na rencie lub na emeryturze i 3% żon zaklasyfikowało się do grupy osób bez pracy o innym charakterze. Szczegółowa analiza zebranego materiału pozwoliła stwierdzić, że w grupie współmałżonków w różnej formie bez pracy jest 166 osób co oznacza 68 % współmałżonków (Tabela 6).

Tabela 6

Informacje o obecnej sytuacji zawodowej współmałżonków

Charakterystyka	Osiedla						
	Karnkowo	Wioska	Witosław	Łagiewniki	Polanowice	Ogółem	%
1. Tak, pracuje	13	28	8	8	21	78	32
2. Pracował ale nie pracuje	11	3	9	16	19	58	24
3. Nie pracował i nie pracuje	15	14	11	4	14	58	24
4. Emerytura, renta	8	14	7	8	4	41	17
5. Inne bez pracy	4	0	0	0	5	9	3
Razem	51	59	35	36	63	244	100

Źródło: Opracowanie własne.

W innych udzielanych wypowiedziach ankietowani informowali, że w przypadku możliwości wyboru miejsca zatrudnienia i sposobu zarabiania pieniędzy na utrzymanie, przede wszystkim interesuje ich praca jako pracownik najemny w gospodarstwie rolnym (24%), pracownik najemny w prywatnej firmie (23%), korzystanie z renty lub emerytury (22%), praca w urzędzie (12%). Zdecydowana większość respondentów wybiera nadal stałą pracę najemną.

Ankietowani uważają, że koszty nauczania nowych zawodów powinien ponosić głównie rząd oraz Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa. Mniejszy odsetek respondentów uznaje, że sami ludzie również powinni partycypować w kosztach nauczania nowych zawodów [8].

4. Podsumowanie

Obecnie osiedla zostały oddzielone od struktur nowo utworzonych już prywatnych wielkoobszarowych gospodarstw rolnych. Nowi użytkownicy gruntów dawnych państwowych gospodarstw rolnych nie są zobowiązani do partycypowania w kosztach związanych z utrzymywaniem osiedli czy rozwiązywania jakichkolwiek problemów społecznych ich mieszkańców.

Problemy tworzenia miejsc pracy i warunków do podejmowania aktywności zawodowej przez ludność terenów wiejskich, a w szczególności postpegeerowskich są przedmiotem dyskusji wielu środowisk. Wyniki analiz prezentowanych przez Krajowy Urząd Pracy pozwalają wnioskować, że podejmowane pro-

gramy przez różne środowiska skutkują powstawaniem nowych miejsc pracy na wsi. Jednakże ciągle liczba miejsc pracy jest zbyt mała a aktywność samych zainteresowanych zbyt niska [7, 10].

Problemy mieszkańców osiedli (społeczne, ekonomiczne) w pewnym zakresie rozwiązuje również Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa przez realizację programów tzw. „osłonowo-aktywizujących” dla byłych pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (ppgr) i ich rodzin. Nadrzędnym celem tych programów jest ekonomiczne usamodzielnienie rodzin byłych pracowników ppgr korzystających obecnie z pomocy transferowej społecznej. W programie biorą udział wszystkie działające na terenie kraju oddziały terenowe Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa [5, 7].

W ramach łagodzenia społecznych skutków transformacji państwowego sektora rolnego oddziały terenowe wspierały w poprzednich latach i nadal wspierają mieszkańców osiedli popegeerowskich poprzez dotacje Funduszu Aktywizacji Bezrobotnych, organizację i finansowanie kursów zawodowych, użyczanie działek, pomoc finansową na konkretne zadania, organizację i finansowanie pomocy stypendialnej oraz wypoczynku letniego i zimowego dla dzieci i młodzieży.

Działania szczegółowe w tym zakresie w 1999 roku na przykład w AWRSP OT w Bydgoszczy dotyczyły sfinansowania i zorganizowania ośmiu kursów zawodowych, umożliwiających zdobycie nowych zawodów i przekwalifikowania się łącznie dla 167 osób z grupy bezrobotnych osiedli popegeerowskich. Bezrobotni uczyli się obsługi kas fiskalnych, bukieciarstwa, obsługi komputerów, spycharko-kopiarek, zdobywali prawo jazdy, uczyli się zawodu kucharza i kelnera. W każdym z kursów uczestniczył psycholog. Jego obecność była ważna i wielu przypadkach decydująca o frekwencji i ukończeniu kursu. Agencja na przeszkolenia wspomnianej grupy 167 osób wydała 105 tys. zł.

AWRSP OT w Bydgoszczy zorganizował pomoc finansową na wypoczynek dzieci i dożywianie, stypendia, subwencję dla domów dziecka, przekazał pieniądze na adaptację budynków znajdujących się na osiedlach na ośrodek zdrowia i klub młodzieżowy. Łączna kwota przeznaczona na te przedsięwzięcia to ponad 239 tys. zł.

W zorganizowanych przez oddział bydgoski AWRSP koloniach w 1999 roku uczestniczyło 400 dzieci i młodzieży, a z pomocy stypendialnej skorzystało 65 uczniów w wysokości 250 zł miesięcznie. Rekrutację stypendystów prowadzą nauczyciele szkół podstawowych, do których uczęszczają dzieci z omawianych osiedli problemowych, w porozumieniu z gminną opieką społeczną znającą miejscowe środowisko. Celem nadrzędnym programów kierowanych do dzieci i młodzieży jest stworzenie szansy zdobycia wykształcenia na poziomie średnim. W roku szkolnym 1998/1999 stypendia z Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na terenie kraju otrzymywało 2000 uczniów.

Zadania dotyczące rozwiązywania problemów społecznych występujących na osiedlach budowanych w przeszłości dla pracowników dawnych państwowych gospodarstw rolnych są trudne. Trudności te wynikają głównie ze specyfiki osiedli oraz postrzegania swojej sytuacji przez mieszkańców tych osiedli. Niekorzystne jest również położenie osiedli w infrastrukturze obszarów wiejskich powodujące alienację mieszkańców osiedli w relacji do pozostałych mieszkańców wsi czy gminy.

Mieszkańcy osiedli popegeerowskich zaliczani obecnie do grupy bezrobotnych charakteryzują się bardzo niskim poziomem wykształcenia. W zdecydowanej większości nie wykazują aktywności w zakresie rozwiązywania problemów we własnym zakresie, oczekują na pomoc od czynników zewnętrznych i wskazują na rząd lub Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Programy szkoleniowe kierowane do bezrobotnych o niskim poziomie wykształcenia, grupy ludzi o bardzo niskiej samoocenie, braku aspiracji, wychowanych w środowisku, w którym brakowało wzorców zachowań motywujących do realizacji wyznaczonych celów, w zdobywaniu wykształcenia, zawodu, poziomu życia, powinny uwzględniać specyfikę cech osobowościowych uczestników szkoleń.

Rozwiązaniem tego problemu mogą być szkolenia uwzględniające na przykład kilka modułów. Pierwszy z nich, najważniejszy, może obejmować likwidację wtórnego analfabetyzmu i pełnić rolę kursu wyrównawczego (umiejętność mówienia, słuchania, czytania, rozumienia czytanego tekstu, prezentacja siebie). Poziom drugi może dotyczyć zagadnień inspirujących działanie, wyznaczanie celów i sposobów ich realizacji. Na tym etapie ważna jest motywacja umożliwiająca przyjęcie zmiany myślenia z roszczeniowego na przedsiębiorcze. Moduł trzeci dotyczyć powinien szkolenia zawodowego, w którym uczestnik sam określa, kim chce być, a organizatorzy kursu umożliwiają zdobycie zawodu na profesjonalnym poziomie teoretycznym i praktycznym i poszukują zatrudnienia. W Krajowym Urzędzie Pracy taka koncepcja uzyskała aprobatę i na podstawie kilku grup szkoleniowych została zweryfikowana. Okazało się, że skuteczność tej formy szkoleń była bardzo wysoka, 80 % uczestników tego trójmodułowego szkolenia pracuje w wybranych przez siebie i wyuczonych zawodach.

LITERATURA:

1. Hałamska M., 1998: Społeczne problemy osiedli popegeerowskich. IRWiR PAN. Warszawa, s. 2-3.
2. Kaczmarek G., 1997: Społeczeństwo gminy Mrocza. Urząd Miasta i Gminy Mrocza, s. 5-10.
3. Mazurek – Łopacińska K., 1998: Badania marketingowe. Podstawowe metody i obszary zastosowań. Akademia Ekonomiczna. Wrocław, s. 31.

4. Raport z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa OT w Bydgoszczy w 1998 r.
5. Raport z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa OT w Bydgoszczy w 1999 r.
6. Raport z działalności Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w 1998 roku. Warszawa.
7. Szyndler K., 1999: Aktywizacja zawodowa byłych pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej. Materiały konferencyjne. UWM w Olsztynie, s. 113-118.
8. Wyszowska Z., Ziętara W., Kubicka A., Pawłowska-Tyszko J., Wiśniewska E.: 1999: Sytuacja społeczno-ekonomiczna byłych pracowników państwowych gospodarstw rolnych. Maszynopis. ATR Bydgoszcz, s. 3-51.
9. Wyszowska Z., 2000: Wybrane problemy utrudniające dzierżawę w rolnictwie z punktu widzenia dzierżawców. Materiały konf. pod tytułem: Znaczenie dzierżawy w rolnictwie polskim. UWM w Olsztynie, s. 40-41.
10. Zawadzka G.: 1998: Lokalne rynki pracy. Rynek pracy, nr 2. Krajowy Urząd Pracy, Warszawa, s. 52-62.

ANNA WACHOWIAK
ALEKSANDRA SWULIŃSKA- KATULSKA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

PROBLEMY WSPÓŁCZESNEJ RODZINY I GOSPODARSTW DOMOWYCH – POMIĘDZY CODZIENNYMI UMIEJĘTNOŚCIAMI A PROFESJONALIZACJĄ

1. Wprowadzenie

Rozważania nad gospodarstwem domowym, mogą być umiejscowione w różnym kontekście. Jednym z takich kontekstów jest z pewnością typ zbiorowości terytorialnej, różnicujący do pewnego stopnia charakter i potrzeby gospodarstw domowych. Stąd też zasadne są rozważania nad gospodarstwami domowymi wiejskimi i miejskimi. Z drugiej strony istnieje jednak wiele procesów i kierunków rozwojowych o charakterze uniwersalnym, które również należy brać pod uwagę, a które zarysowują obszar wspólnych problemów. Do nich należeć będą konsekwencje rozwoju demograficznego, zmuszające do poszukiwania optymalnych rozwiązań dla gospodarstw domowych.

Rozwój demograficzny we wszystkich europejskich społeczeństwach zaznacza bardzo wysoka proporcja starych i bardzo starych ludzi, pojedynczych gospodarstw, a także gospodarstw w bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej i społecznej. Tradycyjne struktury społeczne dostarczające im wsparcia, okazują się niewystarczające, zmniejszają się lub też wymagają uzupełnienia. Społeczeństwo coraz bardziej wymaga pokazania swojej solidarności, poprzez oferowanie pomocy w kierunku samopomocy. Jednak czyni to tylko w pewnym zakresie. Ponadto społeczne świadczenia powinny być osłoną dla ludzkich potrzeb, społecznie uzasadnione dla grup ludzi poniżej ekonomicznie akceptowanych warunków egzystencji. System suplementowanych usług dla rodziny świadczony jest poprzez zróżnicowany system sektora publicznego, (to znaczy, że polityka społeczna realizowana jest ze środków budżetowych, jak i na poziomie najniższym ze środków samorządowych), przez niezależne organizacje pomocowe, a także przez sektor prywatny.

Siatka tych usług, świadczonych rodzinie, czy też gospodarstwu domowemu, może obejmować następujące elementy:

- pożywienie,
- opiekę,
- działania osłonowe,
- opiekę dzienną,
- krótkoterminową opiekę,
- otwartą kuchnię w porze obiadowej,
- społeczne centra,
- towarzyszenie w zewnętrznych aktywnościach (np. w wydarzeniach kulturalnych, oficjalnych spotkaniach),
- pomoc w rozrywce,
- pomoc w utrzymaniu domu.

Wskazany szkic ukazuje, iż duże domy, takie jak centra opieki geriatrycznej, szpitale, instytucje dla niepełnosprawnych, a także centralne kuchnie, mogą i powinny dostarczyć różnorodne usługi dla prywatnych gospodarstw domowych oraz dla jednostek. Suplementowane usługi dla rodziny wiążą się z problemem usług sektora publicznego na polu opieki nad pacjentem, dla pacjenta i w otoczeniu pacjenta. Wymaga to skoordynowanej współpracy pomiędzy różnymi dostawcami usług. Ważnym aspektem w tym kontekście jest jakość opieki, a także problem przyszłych trendów rozwojowych. Pod tym względem możemy mówić o rozwoju nie tylko narodowego, lecz również rosnącego w coraz większym stopniu europejskiego środowiska.

2. Życie rodzinne – jako miejsce krzyżowania się domowej produkcji oraz zapotrzebowania na usługi - wizja i modele

Głównym obszarem zainteresowań socjologów jest pokazanie warunków egzystencji rodziny oraz odkrycie możliwości, jakie stają przed rodziną, tak, aby mogła ona dobrze organizować swoje życie i wypełniać codzienne zadania. Wobec zróżnicowanych sytuacji społeczno-ekonomicznych w Europie, wielość form życia rodzinnego jest punktem odniesienia czynionych poszukiwań.

Na przykładzie Słowacji pokazano, jak w państwie wschodniej Europy, które przeszło transformację od socjalistycznej, planowanej ekonomii do globalnej ekonomii rynkowej, nawarstwiają się problemy rodziny, wynikające z tych przemian. Główną dominantą tych rozważań są problemy kobiet w rejonach wiejskich w Słowacji, które zmuszone są dźwigać balast tych zmian po to, aby móc kontrolować, a także zmienić swoją sytuację oraz swojej rodziny.

Wiele problemów związanych z rodziną pozostaje ciągle nierozwiązanych. Zasadniczym pytaniem jest więc to, jakiego rodzaju społeczne i polityczne decy-

zje są konieczne w naszych europejskich społeczeństwach, aby dostarczyć właściwych i satysfakcjonujących rozwiązań dla rodzin w ich zróżnicowaniu. Sytuacja na wsi słowackiej, podobnie jak na wsi polskiej jest trudna, wymaga wspomagania służbami doradczymi.

Sytuacja kobiet wiejskich i ich rodzin w Słowacji zmieniła się dramatycznie w ciągu ostatniej dekady. Obszary wiejskie, położone głównie nad Niziną Nadunajską, skupiają ponad połowę ludności Słowacji. Powolny proces prywatyzacji, który rozpoczął się po 1989 roku nie jest sprawą łatwą, gdyż kolektywizacja rolnictwa dokonana została tam w 1948 roku. Przeorientowanie zadawnionej mentalności i lekcja przedsiębiorczości będzie prawdopodobnie procesem rozłożonym na lata. Dramatyzmu sytuacji dodaje fakt, iż po powstaniu niezależnej Słowacji przemysł pozbawiony dostaw surowców, jak i rynków zbytu, stopniowo bankutował. W samym tylko 1992 roku produkcja przemysłowa spadła o 47%, co spowodowało 14% bezrobocie. Dla ludności wiejskiej oznacza to brak możliwości poszukiwania pracy w mieście. Obszary wiejskie są więc pod ciśnieniem negatywnych oddziaływań zmian o charakterze politycznym, społecznym i ekonomicznym, które dokonały się po roku 1989. Pojawiło się wiele ujemnych czynników, takich jak wspomniany już: wysoki wskaźnik bezrobocia (który dotknął w dużej mierze kobiety na wsi), spadek dochodu narodowego, brak technicznej infrastruktury oraz sfery usług społecznych, spadek kulturalnego i społecznego życia, jak i brak wiary w siebie. Są to wszystko nowe elementy, które wpłynęły na życie kobiet i rodzin na obszarach wiejskich w Słowacji. Rodziny na Słowacji są bardzo tradycyjne, pozostające pod silnym oddziaływaniem katolickiej i luterkańskiej religii, z silnymi więziami pomiędzy: rodziną, ziemią i własnym domem. Rodzinna emigracja nie jest więc dla nich żadnym społeczno-ekonomicznym rozwiązaniem. Zamiast tego słowackie rodziny wiejskie zmuszone są do emigracji za pracą, co praktycznie oznacza, że mężczyźni opuszczają kraj, aby zdobyć środki utrzymania, wyjeżdżając do: Republiki Czeskiej, Niemiec i USA, a kobiety z dziećmi pozostają w domu. W konsekwencji na obszarach wiejskich w Słowacji pozostają kobiety, lecz ten potencjał jest niedostatecznie wykorzystany, z powodu braku możliwości pracy. Brak także kultury przedsiębiorczości tak na obszarach wiejskich, jak i w kraju, oraz ograniczony jest dostęp do kredytów i informacji. W wyniku tego większość kobiet pozostaje w domu, z dziećmi, bez żadnej możliwości pomocy swoim rodzinom.

Wiele nowych programów, które pojawiły się w ostatnich 2-3 lat, skoncentrowane są na rozwijaniu działań w kierunku rozwoju przedsiębiorczości kobiet, rozwoju małego biznesu oraz biznesu typu rodzinnego, polegającego na mobilizowaniu własnych rezerw finansowych, poprzez: grupy wspólnie oszczędzające, schemat mikro pożyczek, wzajemną samopomoc kobiet wiejskich i ich rodzin etc. Programy te wspierane są przez wewnętrzne i zagraniczne organizacje NGO (National Government Organization), rozmaite fundacje, a także przez państwowe

i prywatne agencje rozwoju. Ich głównym celem jest wzmocnić wiejskie kobiety w społecznym i ekonomicznym sensie, stworzyć nowe możliwości zatrudnienia, pracy i uzyskiwania dochodu, dostarczyć informacji i niewielkich pieniędzy, tak, aby kobiety mogły rozpocząć własny biznes na wsi, w większości z wykorzystaniem lokalnych zasobów. W konsekwencji ma to doprowadzić do wzmocnienia wiary w siebie i samooceny kobiet wiejskich i ich rodzin, tak, aby mogły nie tylko przetrwać, lecz także osiągnąć wyższą jakość życia. Dla osiągnięcia poprawy sytuacji życiowej kobiet wiejskich i ich rodzin, skonstruowane zostały specjalne programy pomocy dla kobiet wiejskich i ich rodzin, skupiające się szczególnie na kwestiach stworzenia możliwości zatrudnienia i osiągania dochodów. Programy te stworzone zostały przez Słowacką Agendę Rozwoju Obszarów Wiejskich, wykorzystującą między innymi metody: Światowego Banku Kobiet (Women World Bank), Unii Europejskiej i FAO. Głównym animatorem tych działań są placówki doradcze do spraw zbiorowości wiejskich i biznesu na wsi na rzecz gospodarstwa domowego. W regionach Europy, gdzie dokonała się transformacja, nie chodzi tylko o proste polepszenia zaopatrzenia w dobra konsumpcyjne. „Wielka zmiana” – to także utrata dostępu do wielu dóbr „formalnych” – t.j. uprawnień i usług, stąd zasoby pozarynkowe nabrały szczególnej wartości. Wśród nich mieści się między innymi samozaopatrzenie i wymiana pomocy i usług w sieciach społecznych, będące uzupełnieniem do oficjalnych programów dostosowawczych.

Na przykładzie Szwajcarii i zbiorowości miejskiej (Zurych) podano inny wzorcowy przykład rozwiązania w Europie, funkcjonowania wspierającego systemu pomocy o charakterze oficjalnym, na rzecz gospodarstwa domowego. Jest to program, realizowany w Zurychu, na rzecz osób starszych, program o nazwie „Spitex – Zurych”.

Spitex - oznacza domową opiekę pozaszpitalną, usługi w zakresie pomocy i wsparcia osób starszych w ich otoczeniu domowym.

Zgodnie z prawem w mieście Zurych, każde miasto i miasteczko jest odpowiedzialne za swój własny system opieki domowej, z sektora publicznego przeniesiony na poziom samorządowy. W mieście Zurych znajduje się 21 prywatnie zorganizowanych stowarzyszeń (Organizacje „Spitex”), aktywnych w mieście i okolicach.

Program opieki domowej obejmuje:

- pomoc ludziom w potrzebie t.j. pacjentom, osobom starszym, poszkodowanym i ich rodzinom, aby mogły pozostać w domu i swoim otoczeniu tak długo, jak to jest możliwe;
- pomoc ludziom starszym (w podobnym zakresie);
- próby skrócenia pobytu w szpitalu;
- troska o zdrowie i opiekę zdrowotną tych osób;

- pomoc krewnym, przyjaciołom oraz sąsiadom, troszczącym się o innych;
- utrzymywanie wysokiego poziomu wszystkich wspomnianych usług.

Usługi na rzecz gospodarstw domowych obejmują:

- podstawową pomoc w domu, łącznie z utrzymaniem czystości w domu i pomocą w pracach domowych, przez 7 dni w tygodniu, od godziny 7 - 22,
- kooperację z dodatkowymi dostawcami usług – takich jak: dostawcy posiłków, fryzjerzy (zajmują się tym organizacje „Pro Senectute”).
- Każda organizacja „Spitex” posiada „Centrum Spitex”, dostarczające materialnej i innej pomocy o zasadniczym charakterze. Centra te są otwarte dla klientów, przyjmują pomoc, ewentualne pytanie etc.

Korzenie dzisiejszej organizacji „Spitex” sięgają tradycyjnej opieki oraz grup domowej opieki, tworzonych w większości przez kościół oraz kobiece organizacje, a niektóre z nich posiadają ponad stuletnią tradycję. W 1989 roku miasto Zurych założyło zcentralizowany wydział „Spitex”. Był to ważny i zarazem miłowy kamień pod obecny system wysokiej jakości usług „Spitex”.

Aktualnie trwają prace nad:

- przygotowaniem nowych modeli finansowania dla całego miasta;
- kontynuowaniem profesjonalizacji usług;
- przygotowaniem się do strukturalnych zmian w zakresie pomocy gospodarstwu domowemu;
- oceną możliwości finansowych systemu, oraz
- skutecznością programu.

3. Społeczności lokalne – a domowa ekonomia

Rozwój ekonomiczny i społeczny powoduje, iż dzisiejsze społeczności lokalne tracą coraz bardziej swoją jednorodność (ekonomiczną, społeczną i psychologiczną). Osłabienie więzi ze społecznością lokalną wiąże się ze zmianą takich funkcji jak: opieka, socjalizacja, przemiany potrzeb materialnych. Antidotum na ten stan będzie odradzający się coraz bardziej regionalizm wtórny. Będzie on odwołaniem się do nowych wzorów tożsamości społeczności lokalnej, techniką transformacji ustrojowej w Europie Centralnej, socjotechniką wykorzystywania innowacyjności i inicjatywy, oraz nowym sposobem powiązania gospodarstwa domowego z szerszym otoczeniem społecznym. Model gospodarki rynkowej, realizowany w danym państwie, zakłada zróżnicowany stopień zaangażowania państwa w sprawy publiczne, pomoc społeczną i problemy zatrudnienia (a więc odmienne relacje z gospodarstwami domowymi). Generalnie jednak oznacza to zwiększenie lokalnej optyki oraz zejście polityki społecznej na poziom samorządu, wzrost pomocy formalnej, doradczej (np. doradztwo w kierunku samopomo-

cy). Dodatkowym elementem będzie tutaj profesjonalizacja wielu usług, które dotychczas stanowiły trening codziennych umiejętności. Wynika to ze zmiany modelu rodziny, zmiany trendów rozwojowych i przybliżania się do europejskiego środowiska w zakresie organizacji gospodarstwa domowego, w zależności od różnych jego potrzeb.

Zachodzące procesy w społecznościach obszarów wiejskich stawiają złożone zadania przed doradztwem rolniczym, poszukiwania optymalnych rozwiązań dla gospodarstw domowych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Changing values and Attitudes in Family Households with rural Peer Groups Social Networks and Action Spaces. - James Ce'cora (ed.), Society for Agricultural Policy Research and Rural Sociology (FAA), Bonn 1994.
2. Deutsche Gesellschaft für Haus wirtschaft e.V. - Dritte Europäische Fachtagung Familie 2000.
3. H. Kubiak: Region i regionalizm. Przegląd Polonijny z. 1, Rok 1994.

TADEUSZ OLSZEWSKI
ALEKSANDER SZEPTYCKI

*Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa
w Warszawie*

DORADZTWO TECHNICZNE DLA ROLNIKÓW SPRAWĄ PILNĄ DO ROZWIĄZANIA

Wstęp

Rozwój każdej dziedziny gospodarki narodowej, a więc i rolnictwa, nierozdzielnie wiąże się z rozwojem określonej dyscypliny naukowej, techniki i technologii. Wyznaczają one bowiem aktualny i przyszły poziom rozwoju cywilizacyjnego kraju, a w tym mieszkańców wsi i obszarów wiejskich.

Krajowa nauka i technika powinny zatem wskazywać prawidłowy i racjonalny rozwój techniczno-technologiczny rolnictwa, a także czynniki gwarantujące bezpieczeństwo właścicieli środków technicznych, stanowiących wyposażenie gospodarstw rolnych.

Aby zapewnić odpowiednio wysoki poziom efektywności stosowanych technik i technologii niezbędne jest (szczególnie w okresie transformacji rolnictwa, a także i później) dostarczanie rolnikom rzetelnej wiedzy i informacji w trakcie szkoleń, seminariów i warsztatów, a także w formie ulotek, broszur i atestów maszyn oraz przez udzielanie im bezpośredniego doradztwa, m.in. obejmującego problematykę z zakresu techniki i infrastruktury rolniczej.

1. Zapotrzebowanie na informacje z techniki rolniczej

Konieczność dostarczania bieżącej informacji z zakresu techniki rolniczej wynika z następujących przesłanek:

- Problematyka techniki (inżynierii) rolniczej wiąże się z takimi dziedzinami wiedzy jak: elektronika i automatyzacja (mechatronika), eksploatacja i ekonomika użytkowania, odnowa, energetyka itp. Zasób wiadomości zdobytych przez rolnika w normalnym procesie kształcenia średniego lub zawodowego jest niewystarczający, tym bardziej, że obserwuje się bardzo duży postęp

w wielu dziedzinach techniki w tym zakresie i wiadomości nabyte przed kilku laty są niekiedy nieadekwatne do rzeczywistości. Wiedza ta musi być zatem ciągle odnawiana i uzupełniana.

- W rolnictwie krajowym ma miejsce nadal wysoki udział kosztów mechanizacji w ogólnych kosztach produkcji rolniczej. W produkcji roślinnej wynosi on od 30% do około 50%, a niekiedy w gospodarstwach przeinwestowanych (przemaszynowanych) może dochodzić nawet do 80%.
- Efektywność ekonomiczną gospodarstw można znacznie zwiększyć przez lepsze wykorzystanie maszyn oraz ich odpowiedni dobór dla gospodarstw, dysponując atestami i normatywnymi wskaźnikami techniczno-ekonomicznymi, opracowanymi przez niezależne jednostki naukowo-badawcze. Wzrost bowiem efektywności produkcji umożliwia polskim producentom konkurowanie na rynkach zagranicznych.
- Wykazywane przez producentów i dealerów zalety i właściwości eksploatacyjne maszyn są często, jak wskazuje praktyka, mało obiektywne i wynikają przede wszystkim z pobudek handlowych, a tym samym nie spełniają warunków rzetelnej informacji o maszynach, a szczególnie o ich parametrach eksploatacyjnych, energetycznych lub jakości pracy. Mechanizmy rynkowe związane z dystrybucją środków technicznych rolnictwa i eliminujące z rynku sprzęt niedostatecznej lub złej jakości działają z opóźnieniem - nawet do kilku lat, co oznacza, że w przypadku nietrafnej decyzji zakupu danej maszyny rolnik może ponieść w przyszłości poważne straty finansowe.
- Konkurencja na rynku wytwórców maszyn rolniczych powoduje, że często wprowadzane zmiany konstrukcyjne (niekiedy co roku) w określonych typach maszyn wynikają często nie z chęci poprawienia ich niezawodności lub funkcjonalności, lecz z podniesienia wskaźnika ich sprzedaży. Z licznych szkoleń i seminariów prowadzonych dla rolników w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego wynika, że obecnie istnieje duże zainteresowanie z ich strony doradztwem technicznym dotyczącym: wydajności eksploatacyjnych maszyn określonych w konkretnych warunkach polowych, zużyciem paliwa przez ciągniki współpracujące z daną maszyną, jakości pracy, wyrażonej np. stratami płodów rolnych powodowanymi przez maszyny, jednostkowych kosztów eksploatacji (zł/ha, zł/h, zł/t) itp.

Według danych statystycznych w krajowym rolnictwie użytkowanych jest około 1,3 miliona ciągników. Około 92% to ciągniki o mocy silnika nieprzekraczającej 40 kW. Znaczna ich większość (82%) pracuje więcej niż 15 lat. Zarówno badania, jak i dane szacunkowe wykazały, że ciągnik w krajowym rolnictwie jest użytkowany przeciętnie 32 lata.

Należy się spodziewać, że niezależnie od szeregu uwarunkowań polskiego rolnictwa, wielu rolników, którzy wiążą swoją przyszłość z prowadzeniem go-

spodarstw stanie w najbliższym okresie przed koniecznością wyboru i zakupu ciągnika lub wydajnej maszyny dla własnego gospodarstwa.

2. Analiza opłacalności inwestycji

Rolnik decyząc o zakupie ciągnika lub maszyny powinien poprzedzić wnikliwą analizą opłacalności podejmowanego przedsięwzięcia inwestycyjnego. W ramach tej analizy należy uzyskać odpowiedzi na kilka zasadniczych pytań:

- Czy stać rolnika na posiadanie i eksploataowanie danego typu ciągnika lub maszyny, tzn. czy jego gospodarstwo zapewnia wystarczające przychody z produkcji i usług, gwarantujące z jednej strony zgromadzenie odpowiednich środków pieniężnych na zakup ciągnika lub maszyny albo spłatę ewentualnego kredytu wraz z odsetkami, a z drugiej strony na dalsze ich utrzymanie i użytkowanie?
- Która z form własności (indywidualna czy wspólny zakup maszyny) będzie korzystniejsza z ekonomicznego i organizacyjnego punktu widzenia?
- Jaki będzie jednostkowy koszt eksploatacji agregatu (ciągnika, maszyny) przy przewidywanym jego wykorzystaniu w gospodarstwie właściciela lub w gospodarstwach współwłaścicieli tego agregatu oraz przy uwzględnieniu jego dodatkowego użytkowania w usługach, w tym w ramach współpracy sąsiedzkiej?
- Czy istnieje możliwość nabycia usługi np. od sąsiada dla wykonania danego zabiegu produkcyjnego? Czy nie będzie to usługa tańsza niż wykonywana zakupionym własnym agregatem?

W przypadku decyzji o zakupie większego ciągnika rolnik powinien przeprowadzić następujące rozważania:

- Do jakich prac kupuje ten ciągnik?
- Czy wyniknie z tego konieczność dokonywania następnych inwestycji?
- Jakich prac nie będzie mógł wykonać, jeżeli zrezygnuje z kupna?
- Czy będzie mógł wykorzystać ciągnik również usługowo?
- Jak zmieni się zysk gospodarstwa, gdy zleci wykonanie prac, których nie może wykonać swoim starym (wyeksploatowanym i o niższej mocy) ciągnikiem?
- Co chce kupić z nadwyżek, które mu w ten sposób pozostaną i za jaką cenę?

Decyzja o zakupie ciągnika jest zatem dla rolnika decyzją strategiczną (podstawową), której konsekwencje, w przypadku niezbyt trafnej, mogą być trudne do naprawienia przez szereg lat. Na wybór ten, oprócz wyżej wymienionych, ma wpływ szereg aspektów związanych z aktualną kondycją ekonomiczną gospodarstwa, sytuacją rodzinną (wiek następcy), perspektywami rozwoju oraz zbytu

produkcji rolniczej, warunkami agrotechnicznymi, aktualnym wyposażeniem gospodarstwa itp.

W przypadku gdy rolnik zdecyduje się kupić ciągnik, to praktycznie ma on pogląd tylko na jeden jego parametr, tj. moc silnika. Krajowy rynek z każdym rokiem oferuje coraz większą liczbę ciągników, narzędzi i maszyn, zarówno krajowej produkcji, jak i importowanych, o zbliżonych parametrach, oferowanych przez wielu producentów i importerów. Praktyka dowodzi, że wiele maszyn i ciągników dostarczanych z zagranicy nie spełnia wymagań agrotechnicznych polskiego rolnictwa.

3. Niezależne doradztwo techniczne - rzetelną informacją

Indywidualny nabywca (użytkownik) spotyka się często z sugestią reklamową wyrobu, podkreślającą jego zalety, które nie są możliwe do sprawdzenia natychmiast, a praktycznie dopiero po jego dłuższej eksploatacji. Ponadto wiele istotnych parametrów mierzalnych ciągnika, takich jak moc, zużycie paliwa, udźwig podnośnika, uciąg, wydatek układu hydraulicznego, hałas, drgania itp., nie są możliwe do sprawdzenia przez indywidualnego rolnika z przyczyn obiektywnych. Wydawanie miarodajnych atestów ciągników i wybranych ważniejszych maszyn oraz zapewnienie szerokiego doradztwa dla podjęcia decyzji dotyczącej zakupu ciągnika czy innej maszyny rolniczej jest sprawą bardzo istotną, tak z punktu widzenia pojedynczego rolnika, jak i całego rolnictwa (jego efektywności).

Obecnie publikowane są wyniki badań (testów) ciągników wykonywanych przez niezależne jednostki badawcze według jednolitych metodyk OECD (Organizacja Ekonomicznej Współpracy i Rozwoju). Testy te w sposób obiektywny podają parametry ciągników, a tym samym umożliwiają zainteresowanemu potencjonalnemu nabywcy weryfikację parametrów podawanych przez producenta lub sprzedawcę. Dotyczy to jednak tylko ciągników.

Z dotychczasowych analiz IBMER wynika, że szereg ciągników oferowanych na krajowym rynku nie ma takich atestów lub dysponuje atestami wykonanymi kilka lub kilkanaście lat temu. Stwierdza się również, że wielu dealerów nie dysponuje pełnymi informacjami z tego zakresu o sprzedawanych ciągnikach (nie mówiąc o ciągnikach i maszynach używanych sprowadzanych do kraju).

Niektóre czasopisma wychodzące w Polsce, jak np. „top agrar polska”, podają też atesty innych, poza ciągnikami, maszyn. Są to jednak wyniki badań uzyskane w innych krajach, o innych warunkach produkcji (środowiskowych) i innej strukturze rolnictwa. Przydatność więc tych informacji dla polskich rolników dokonujących analiz eksploatacyjnych jest ograniczona, a niekiedy są one w ogóle nieprzydatne.

Z obserwacji zachowań rolników wynika, że mechanizmy gospodarki rynkowej coraz wyraźniej wywierają wpływ na ich świadomość, wyrażającą się potrzebą racjonalnego wydatkowania środków finansowych na inwestycje związane z techniką rolniczą. Przejawia się to m.in. tym, że są oni zainteresowani doradztwem dotyczącym właściwości eksploatowanych maszyn. Często na spotkaniach i szkoleniach stawiane są pytania dotyczące aktualnych atestów maszyn i ciągników, których wyniki pochodzą z badań krajowych. Pytania dotyczą uzyskiwanej wydajności eksploatacyjnej maszyn, jakości ich pracy, zużycia paliwa przez ciągniki współpracujące z nimi, jednostkowych kosztów pracy i ogólnej przydatności w warunkach krajowych. Nikt w Polsce nie prowadzi ww. badań eksploatacyjnych maszyn i tym samym nie można dać rzetelnych odpowiedzi na tak formułowane pytania rolników.

4. Przykłady doradztwa technicznego w krajach europejskich

Dostarczanie właściwej i możliwie pełnej informacji powinno być jedną z form dobrze rozumianego dotowania rolnictwa. Taka forma jest dość powszechnie przyjęta w krajach Unii Europejskiej, a także w Szwajcarii i Norwegii. Dostarczanie rolnikom aktualnej wiedzy, szeroko rozumiane doradztwo techniczne wpływa bowiem na ich racjonalne, dobrze ekonomicznie uzasadnione decyzje w kwestiach unowocześniania metod produkcji, z jednoczesnym podnoszeniem efektywności gospodarowania.

Można podać kilka wariantów organizacji i finansowania takich badań i docierania do rolników z ich wynikami.

W Niemczech organizacją badań zajmuje się kilka stacji badawczych zarządzanych przez Niemieckie Towarzystwo Rolnicze (DLG). Wykonanie badań jest w około 80% finansowane przez budżet federalny i to stanowi formę dotacji dla rolników. Około 20% kosztów badań ponosi producent maszyn, który ma prawo do oznaczania atestowanych wyrobów znakiem „Uznana przez DLG”, co jest istotnym wyróżnieniem wykorzystywanym w reklamie. DLG publikuje atesty, dostarczając je rolnikom bezpośrednio lub przez system doradztwa.

We Francji istnieje system niewielkich stacji badawczych, zwanych Instytutami Technicznymi, które są finansowane przez państwo w około 50%, a resztę środków zdobywają te instytuty ze zleceń. Instytuty, poprzez badania atestacyjne, powiązane zwykle z pokazami pracy maszyn, zdobywają wyniki publikowane i dostarczane rolnikom przez ich związki branżowe. Centralny Instytut CEMAGREF we Francji wykonuje badania bezpieczeństwa oraz badania ciągników wg kodów OECD, na zasadach odpłatności.

W Szwajcarii Państwowy Instytut Techniki i Rozwoju Gospodarstw Rolnych (FAT) wykonuje porównawcze badania maszyn ze środków federalnych. Producent maszyny płaci tylko w tym przypadku, gdy wycofuje maszynę przed koń-

cem badań. Wyniki testacyjne maszyn publikowane przez FAT (FAT-Berichte) trafiają do rolników poprzez czasopisma, związki rolników, nauczycieli szkół rolniczych lub w bezpośrednich kontaktach z Instytutem.

Dwa lata temu stacje badawcze i instytuty z wielu krajów zawarły porozumienie i utworzyły organizację o nazwie ENTAM, której zadaniem jest doprowadzenie do unifikacji metodyk i w efekcie do wzajemnego uznawania wyników badań i publikowania oficjalnych atestów, podobnie jak ma to miejsce w przypadku kodów badania ciągników w ramach OECD. Doprowadzi to prawdopodobnie do określonej specjalizacji poszczególnych placówek badawczych i obniżenia kosztów badań.

5. Propozycje rozwiązania problemu doradztwa technicznego w Polsce

IBMER, podobnie jak instytuty i stacje badawcze z Węgier, Hiszpanii, Belgii, W. Brytanii, zgłosił akces przyjęcia do organizacji ENTAM.

Na podstawie podanych przykładów można **zapropoować spójny system dostarczania informacji o technice rolniczej** również i dla polskich rolników, bazując na potencjale badawczym i doradczym, istniejącym w sferze obsługi rolnictwa. Nadmienić trzeba, że IBMER już kilka lat temu, proponował podobne rozwiązania w zakresie badań maszyn i opracowywania atestów dla rolników. Prowadzenie badań i wydawanie atestów odbywałoby się następująco:

- System polegałby na porównawczych badaniach, w tych samych warunkach, podobnych maszyn zgłaszanych przez różnych producentów lub dealerów występujących na polskim rynku na zasadzie pełnej dobrowolności. Organizacją badań zajmowałby się IBMER, który publikowałby też ich wyniki w formie tabel porównawczych, bez rankingu maszyn, a jedynie z komentarzem ułatwiającym zrozumienie i z informacjami co do ich przydatności do określonych warunków glebowych, wielkości gospodarstw, rodzaju produkcji itp. Na życzenie producenta maszyna w czasie badań mogłaby być obsługiwana przez ekipę fabryczną, która wówczas byłaby odpowiedzialna za prawidłowość regulacji, mającą wpływ na wyniki uzyskiwane przez maszynę. Przy braku ekipy fabrycznej, za prawidłowość regulacji i eksploatacji maszyn odpowiedzialiby pracownicy prowadzący badania.
- Metodyki badań poszczególnych maszyn i ciągników powinny być zgodne z analogicznymi, jakie są dostępne w IBMER i ewentualnie stosowane w krajach UE i OECD.
- Do badań powinny być przyjmowane maszyny dostarczane na rynek i pochodzące z produkcji seryjnej.
- Badaniami testacyjnymi byłyby w pierwszej kolejności objęte maszyny drogie i o konstrukcji złożonej, a więc plugi, agregaty uprawowo-siewne,

siewniki, kosiarki, kombajny zielonkowe, kombajny zbożowe, kombajny do roślin okopowych, prasy zbierające (zwijające) itp.

- Badania te będą obejmować ocenę: jakości pracy (m.in. straty, uszkodzenia płodów rolnych itp.) i wskaźników energetycznych (zużycie paliwa, pobór mocy) oraz funkcjonalność i wydajność. Ponadto w atencji z badań będzie dokonana ocena ekonomiczna maszyn, tj. koszt jednostkowy jej pracy - w zł/ha, zł/h lub zł/t.
- W trakcie badań, wyspecjalizowana komórka IBMER wykona film video, na podstawie którego będą wykonywane filmy dydaktyczne dla szkół. Materiał mógłby być odsprzedany producentom lub dealerom i wykorzystany przez nich do celów reklamowych.
- W celu finansowania badań niezbędne będzie utworzenie w budżecie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi funduszu postępu technicznego, analogicznie do postępu biologicznego, z którego to funduszu IBMER uzyskiwałby corocznie środki finansowe, przedstawiając program badań określonych grup maszyn. Można szacować, że fundusz ten powinien wynosić około 1 mln zł rocznie. Kwestią do uzgodnienia jest udział producentów w kosztach badań. Ze względu na to, iż maszyny po badaniach, jako używane, będą miały obniżoną wartość, udział ten nie powinien być większy niż 30%.
- Możliwe jest też organizowanie badań porównawczych, przynajmniej niektórych maszyn, w gospodarstwach przy szkołach rolniczych i wykorzystanie ich do celów dydaktycznych, a młodzieży jako pomocy technicznej w pracach przy przeprowadzaniu badań.
- Opublikowane w dużych nakładach wyniki badań byłyby rozsyłane do ODR i Izby Rolniczych, zamieszczane w prasie rolniczej i udostępniane na targach, wystawach itp.

Tak zbudowany system informacji o technice rolniczej stanowiłby istotne źródło wiedzy dla rolników i ich doradców i powinien być traktowany jako forma dotowania rolnictwa, stanowiąca sposób dostarczania ww. informacji oraz podnoszenia kwalifikacji, a przez to bardziej efektywnego gospodarowania.

ANDRZEJ HAŁASIEWICZ
Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA)
w Warszawie

PROGRAM AKTYWIZACJI OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wprowadzenie

W lipcu ubiegłego roku Rząd Rzeczypospolitej Polskiej przyjął dokument zatytułowany *Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa*. Przedstawiono w nim założenia i cele polityki państwa w zakresie rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Jest to rozwinięcie i poszerzenie koncepcji, która została przyjęta w dniu 21 kwietnia 1998 r. przez Radę Ministrów w *Średniookresowej Strategii Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*. Pierwszy dokument koncentrował się przede wszystkim na rolnictwie, natomiast *Spójna Polityka Strukturalna Rozwoju Obszarów Wiejskich i Rolnictwa* jest całościowym spojrzeniem na problemy obszarów wiejskich oraz na sposoby ich rozwiązywania. Wśród nich rolnictwo jest bardzo ważną dziedziną, ale skupienie uwagi wyłącznie na nim nie rozwiąże problemów przed jakimi stoi polska wieś i jej mieszkańcy, przed jakimi stoi nasz kraj. Niezbędne zmiany osiągniemy oddziałując również na jego bliższe i dalsze otoczenie. Przemiany w gospodarce Polski coraz bardziej pokazują, że problemy obszarów wiejskich i rolnictwa nie dotyczą tylko jednej grupy społecznej, czy też jednego sektora gospodarki. Zmiany jakie zachodzą na tych terenach są ważne dla całego społeczeństwa. Nowoczesna i wydajna ekonomicznie wieś przyczyni się do wzrostu w innych sektorach gospodarki.

Radykalne zmiany na wsi może przynieść przede wszystkim rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej. Dlatego też konieczne jest podejmowanie działań na rzecz poprawy infrastruktury technicznej (sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, gazyfikacji, telefonizacji, nowoczesnych źródeł energii, sieci dróg lokalnych, itp.). Działania te zachęcą przedsiębiorców do zwiększenia inwestycji zapewniających pracę mieszkańcom wsi, która da im dochód gwarantujący dostatnie życie. Tworzenie nowych miejsc pracy zmieni strukturę zatrudnienia na wsi i znacznie ograniczy problem bezrobocia na tych terenach.

2. Założenia Programu

Wspomniana wyżej polityka strukturalna państwa realizowana jest poprzez działania systemowe oraz programy uzupełniające. Myślę tutaj między innymi o programie SAPARD, który poprzez wybrane w Polsce priorytety przyczyni się zarówno do rozwoju i restrukturyzacji rolnictwa jak i znacząco wpłynie na pozarolniczą aktywność gospodarczą na obszarach wiejskich.

Na ten ostatni cel ogólny - szeroko rozumiany rozwój gospodarczy wsi - nakierowany jest *Program aktywizacji obszarów wiejskich* (PAOW), który jest konkretnym wsparciem realizacji *Średniookresowej strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich* oraz *Spójnej polityki strukturalnej rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*.

Określono trzy cele szczegółowe programu:

- zwiększenie pozarolniczego zatrudnienia na obszarach wiejskich,
- wsparcie procesu umacniania samorządów i rozwoju regionalnego,
- pomoc w budowaniu potencjału instytucjonalnego niezbędnego do uzyskania przedakcesyjnych i strukturalnych funduszy Unii Europejskiej.

Program współfinansowany jest z kredytu na 120 mln USD, zaciąganego w Banku Światowym (Międzynarodowym Banku Odbudowy i Rozwoju). Uzgodniono, iż kredyt zostanie wykorzystany na sfinansowanie następujących działań: rozwój sektora prywatnego, rozwój zasobów ludzkich, w tym fundusz ponownego zatrudnienia, program zwiększania zatrudnienia poza rolnictwem, poprawę stanu edukacji na obszarach wiejskich, wzmocnienie instytucji administracji lokalnej i regionalnej oraz rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich.

Podział pożyczki Banku Światowego

Komponenty	Koszty ogólne (mln USD)	% kosztów ogólnych	Kredyt Banku Światowego (mln USD)	% pożyczki Banku Światowego	Jednostka koordynująca
Komponent A Mikropożyczki	19,05	6,3	12,50	10,4	MPiPS
Komponent B1 Przekwalifikowanie siły roboczej	44,84	14,9	22,70	18,9	MPiPS
Komponent B2 Edukacja	24,67	8,2	13,30	11,1	MEN
Komponent B3 Budowanie potencjału instytucjonalnego	12,62	4,2	10,10	8,4	MSWiA
Komponent C Rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich	194,89	64,7	57,17	47,7	MRiRW

3. Elementy składowe Programu:

Komponent A: Mikrokredyt

Cele:

- wsparcie mieszkańców obszarów wiejskich w tworzeniu małych przedsiębiorstw,
- wsparcie instytucji lokalnych pośredniczących w przekazywaniu kapitału beneficjentom pomocy oraz organizowanie szkoleń.

Instrumenty:

- **program udzielania mikropożyczek** przeznaczonych dla ludności wiejskiej i mieszkańców małych miast (osoby bezrobotne, rolnicy posiadający małe gospodarstwa, właściciele małych przedsiębiorstw). Wysokość jednej mikropożyczki osiągnie maksymalnie równowartość (w PLN) 5 tys. USD, przy czym 25% wartości jednej pożyczki musi być finansowane ze środków instytucji lokalnych, które udzielać będą pożyczek potencjalnym beneficjentom. Fundusz pożyczkowy prowadzony będzie przez Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). Instytucje lokalne, udzielające pożyczek, wybierane będą – w drodze przetargu - przez BGK we współpracy z samorządem województwa. Samorząd województwa będzie bowiem zobligowany do współfinansowania Programu. Wysokość oprocentowania mikropożyczek oparta będzie na stosunku oprocentowania wkładu ze strony Programu i wkładu realizatora usług do jednej mikropożyczki, a okres spłaty wyniesie maks. 36 miesięcy. Instytucje lokalne, współfinansujące każdą mikropożyczkę wkładem własnym stanowiącym 25% jednego kredytu, będą miały prawo do maks. 17% oprocentowania swojego wkładu.
- **jednorazowe dotacje – granty - dla pożyczkobiorców** przeznaczone na zakup środków trwałych (uzupełnienie mikropożyczki o dodatkowe 3600 PLN pomocy bezzwrotnej). Środki na współfinansowanie programu (przekazane samorządowi województwa) pochodzić będą z rezerwy celowej budżetu państwa na współfinansowanie programów wojewódzkich, mających na celu przeciwdziałanie bezrobociu.
- **pomoc techniczna i szkolenia** dla realizatorów usług, BGK i MPiPS.

Budżet komponentu: 19,05 mln USD

- Udział BŚ w komponencie: 75% wartości mikropożyczek, pomocy technicznej, kosztów operacyjnych ponoszonych przez BGK i realizatorów usług, wyniesie - 12,5 mln USD,
- Wkład strony polskiej w finansowanie grantów - 2,9 mln USD,

- Wkład własny realizatorów usług na finansowanie 25% wartości mikropożyczek – 2,8 mln USD.

Okres wdrażania: 2 lata.

Wdrażanie:

Zespół Programowy w MPiPS

- monitoring ogólny,
- koordynacja współpracy między realizatorami usług,
- analiza efektów wdrażania programu.

Wojewódzkie Biuro Wdrażania Programu

- współpraca z BGK przy wyborze realizatorów usług,
- gromadzenie raportów od realizatorów usług,
- informowanie RKS o działaniach realizatorów usług.

Bank Gospodarstwa Krajowego

- przekazywanie realizatorom usług środków przeznaczonych na mikropożyczki,
- wybór realizatorów usług – przy współpracy z WBWP,
- zawarcie umów z realizatorami usług,
- gromadzenie odsetek od spłacanych kredytów,
- organizowanie kontroli finansowej i audytu u realizatorów usług,
- pomoc MPiPS przy dokonywaniu analizy efektów wdrażania programu.

Realizatorzy usług

- udzielanie mikropożyczek i wypłacanie grantów,
- organizowanie doradztwa dla beneficjentów,
- gromadzenie odsetek.

Komponent B: Aktywizacja kapitału ludzkiego

Podkomponent B-1: Program Przekwalifikowań

Cele:

- pomoc bezrobotnym oraz znajdującym się w trudnej sytuacji ekonomicznej mieszkańcom obszarów wiejskich w podniesieniu własnych kwalifikacji,
- pomoc w znalezieniu zatrudnienia na lokalnych rynkach pracy,
- pomoc przy dostosowaniu kapitału ludzkiego do wymagań lokalnych rynków pracy.

Programy:

1. Badania gospodarki i rynku pracy

Program przewiduje przeprowadzenie badań sondażowych, dotyczących rynku pracy i sytuacji gospodarczej na rynku lokalnym. Po przeprowadzeniu badań pilotażowych w jednym z województw, co pół roku będą przeprowadzane badania we wszystkich 7 województwach przewidzianych w podkomponencie B-1.

Badania te będą miały na celu przedstawienie oczekiwań pracodawców i porównanie ich z potencjałem siły roboczej na lokalnych rynkach pracy.

2. Program Przekwalifikowań (Redeployment Fund)

Program przewiduje finansowanie instrumentów, których zasadniczym przeznaczeniem ma być aktywizacja ludności wiejskiej i umożliwienie znalezienia przez nią zatrudnienia:

- *usługi poradnictwa zawodowego*; poradnictwo zawodowe, informacja o rynku pracy, ocena predyspozycji i umiejętności, programy poszukiwania pracy, kluby i giełdy pracy;
- *usługi w zakresie przekwalifikowania siły roboczej*; przekwalifikowania zawodowe, szkolenia z zakresu prowadzenia własnej działalności gospodarczej;
- *wsparcie dla okresowego zatrudnienia przez gminę* (maks. 20% środków przewidzianych na wszystkie instrumenty); zatrudnienie przy pracach na rzecz rekultywacji środowiska, wsparcie dla zatrudnienia w instytucjach społecznych (domy dziecka, szkoły, domy opieki);
- *wsparcie dla ośrodków obsługi małych przedsiębiorstw*; świadczenie usług księgowych, finansowych, prawnych, marketingowych, usługi doradcze;
- *inkubatory przedsiębiorczości*; lokal, możliwość korzystania ze wspólnego sprzętu;
- *lokalne inicjatywy planowania rozwoju gospodarczego*; granty na finansowanie prac studialnych na temat perspektyw rozwoju gospodarczego regionu, opracowanie materiałów promocyjnych na temat lokalnego potencjału gospodarczego.

W ramach środków przeznaczonych na Program Przekwalifikowań, RKS będą mogły dokonywać ich alokacji w zależności od potrzeb i specyfiki lokalnego rynku pracy.

Wymienione usługi będą realizowane przez *instytucje lokalne* (szkoleniowe, doradcze etc.) wybrane przez władze samorządowe województwa w drodze przetargu.

Budżet podkomponentu B-1:

Całkowity budżet komponentu B-1: środki Banku Światowego – 22,7 mln USD, środki rządowe – 22,14 mln USD. Środki krajowe na współfinansowanie programu (przekazane samorządowi województwa) pochodzić będą z rezerwy celowej budżetu państwa na współfinansowanie programów wojewódzkich, mających na celu przeciwdziałanie bezrobociu.

Okres wdrażania: 4 lata

Zakres terytorialny: województwa – zachodniopomorskie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie, lubelskie, podkarpackie, małopolskie, świętokrzyskie.

Wdrażanie:

Zespół Programowy w MPiPS

- nadzór nad wdrażaniem obydwu podkomponentów,
- współpraca z WBWP przy zarządzaniu Programem,
- przekazywanie JKP informacji o etapach wdrażania Programu,
- akceptacja kontraktów.

Wojewódzkie Biuro Wdrażania Programu

- organizacja przetargu i wybór realizatorów usług,
- zawieranie kontraktów,
- informowanie władz lokalnych niższego szczebla o instrumentach dostępnych w ramach programu oraz identyfikacja potrzeb lokalnych rynków pracy i wytypowanie odpowiednich instrumentów z Programu,
- przekazywanie informacji o wydatkach.

Realizatorzy usług

- instytucje lokalne realizujące instrumenty przewidziane w Programie,

7 konsultantów regionalnych

- pomoc przy wdrażaniu Programu,
- akceptacja wniosków o przelew środków.

Podkomponent B-2: Edukacja

Cele:

Celem ogólnym edukacyjnego elementu programowego jest podniesienie efektywności systemu edukacyjnego oraz poziomu przygotowania absolwentów

szkół podstawowych i gimnazjów poprzez poprawę jakości procesu nauczania w wiejskich szkołach oraz lepsze wykorzystanie zasobów szkolnych.

Instrumenty:

Program edukacyjny będzie realizowany za pomocą:

- szkolenia nauczycieli i dyrektorów szkół,
- poprawienia jakości wyposażenia szkół,
- programu wspierającego wykorzystanie komputerów dla celów edukacyjnych,
- poprawy stanu obiektów szkolnych poprzez ich modernizację, remonty wraz z poprawą efektywności systemu szkolnego poprzez konsolidację sieci szkół.

Program będzie realizowany w grupie gmin zakwalifikowanych w oparciu o ocenę ich obecnego systemu edukacyjnego, oraz przygotowania nadających się do realizacji propozycji rozwiązań zidentyfikowanych problemów.

Zasięg terytorialny:

Komponent edukacyjny będzie realizowany na terenie siedmiu województw: Kujawsko - Pomorskiego, Lubelskiego, Małopolskiego, Podkarpackiego, Świętokrzyskiego, Warmińsko - Mazurskiego oraz Zachodniopomorskiego. Każda propozycja w sferze edukacji, aby mogła być wzięta pod uwagę dla dofinansowania musi stanowić odzwierciedlenie priorytetów lokalnej społeczności potwierdzone decyzjami rady gminy, wynikami konsultacji społecznych lub ankiet, jak również musi być zgodne z kompleksowym programem rozwoju regionalnego.

Okres wdrażania:

Program będzie realizowany w trzech etapach przez 3 - 3,5 roku od momentu podpisania umowy kredytowej.

Budżet podkomponentu: 24,67 mln USD.

Wdrażanie:

W Ministerstwie Edukacji Narodowej został powołany Zespół Programu, który jest odpowiedzialny m.in. za:

- koordynację i monitoring Programu,
- wybór i zakontraktowanie usług konsultingowych,
- przygotowanie decyzji dotyczących płatności realizatorom usług w zakresie szkolenia nauczycieli,

- współpracę z Kuratoriami Oświaty w województwach uczestniczących w Programie,
- współpracę z Jednostką Koordynacji Programu.

Podkomponent B-3: Budowanie potencjału instytucjonalnego administracji lokalnej i regionalnej

Cele:

Ogólnym celem Programu jest zwiększenie poziomu skuteczności i efektywności działania administracji publicznej na poziomie lokalnym i regionalnym poprzez podniesienie poziomu:

- wykonywania usług publicznych,
- zarządzania finansami publicznymi i zasobami ludzkimi,
- budowania potencjału dla wdrażania zasad i przepisów Unii Europejskiej, tak aby administracja publiczna mogła pobudzać, podtrzymywać i uzupełniać przejawy indywidualnej i lokalnej aktywności publicznej, zmierzające do przezwyciężenia stagnacji gospodarczej i apatii społecznej.

Instrumenty:

Program Budowanie potencjału instytucjonalnego administracji lokalnej i regionalnej będzie realizowany za pomocą trzech instrumentów:

I. Programów Rozwoju Instytucjonalnego (PRI) – realizowanych w wybranych w drodze dwustopniowego postępowania konkursowego jednostkach pilotażowych. PRI w dwóch etapach:

Etap I - w okresie od dwóch do ośmiu tygodni dokonana zostanie analiza organizacyjna i operacyjna Urzędu. Obejmie ona analizę i porównanie z przykładami najlepszych praktyk takich elementów jak:

- struktury organizacyjne,
- procedury,
- kanały komunikacji i wymiany informacji,
- systemy informacji zarządczej,
- zasoby ludzkie i wyposażenie.

W oparciu o stwierdzoną sytuację nastąpi identyfikacja potrzeb i sporządzone zostaną zalecenia dotyczące wprowadzenia niezbędnych zmian. W oparciu o porównanie istniejących umiejętności i doświadczeń personelu z nowymi wymaganiami nastąpi oszacowanie potrzeb szkoleniowych. W wyniku realizacji Etapu I powstanie Plan Rozwoju Instytucjonalnego, obejmujący uzgodniony zestaw kwestii priorytetowych oraz działań, które mają zostać wdrożone w Eta-

pie II. Każdy z Planów Rozwoju Instytucjonalnego będzie precyzyjnie dostosowany do potrzeb pilotażowych jednostek administracyjnych, wykonalny pod względem finansowym i praktycznym oraz w pełni zaakceptowany (traktowany jako własny) przez kierownictwo danej jednostki administracyjnej.

Etap II – to dwuletni okres wdrażania Planu Rozwoju Instytucjonalnego. W ramach programu zostanie zapewnione niezbędne wsparcie dla działań mających na celu przygotowanie i wdrożenie nowych procedur, opisu stanowisk pracy, stosownych zmian organizacyjnych oraz usprawnienie komunikacji. Zgodnie z Planem Rozwoju Instytucjonalnego zostaną zapewnione także szkolenia dla urzędników. W ograniczonym zakresie wdrożone zostaną nowe technologie biurowe (sprzęt komputerowy, drukarki, poczta elektroniczna itp.).

Znaczna uwaga zostanie poświęcona trzem obszarom współpracy pomiędzy jednostkami administracyjnymi:

- na szczeblu wojewódzkim pomiędzy wojewodą i marszałkiem (oraz ich odpowiednimi urzędami);
- pomiędzy różnymi jednostkami na tym samym szczeblu administracyjnym, tj. gminami, powiatami i województwami dla osiągnięcia wspólnych celów w ramach ekonomii skali;
- pomiędzy różnymi szczeblami lokalnych i regionalnych administracji dla osiągnięcia optymalnej koordynacji wysiłków i właściwego zarządzania.

II. Programów szkoleniowych – dla radnych, członków zarządów jednostek samorządu terytorialnego oraz urzędników administracji publicznej w jednostkach nie uczestniczących w pilotażu PRI. Oczekiwanym rezultatem programów szkoleniowych jest promowanie zarządzania zorientowanego na cele. Program zakłada przeszkolenie około 3000 w zakresie:

- zarządzania strategicznego,
- zarządzania zasobami ludzkimi,
- rozwoju regionalnego,
- zarządzania projektami,
- zarządzania finansowego,
- zlecania usług podmiotom zewnętrznym.

III. Projektów służących wspieraniu efektywnej koordynacji działań szkoleniowych i PRI, jak również wspomagających monitoring i ocenę wdrażanego Programu.

Zasięg terytorialny:

Programy Rozwoju Instytucjonalnego (PRI) będzie realizowany w wyłonionych w drodze postępowania konkursowego jednostkach pilotażowych (2 woje-

wództwa, 2-4 powiaty z wyselekcjonowanych województw, około 15 gmin z wybranych powiatów).

Programy szkoleniowe będą realizowane na obszarze całego kraju w jednostkach administracji publicznej nie uczestniczących w pilotażu PRI.

Okres wdrażania:

Program będzie realizowany przez około 3 lata od momentu podpisania umowy kredytowej.

- Pierwsza faza PRI rozpocznie się jesienią br., po zakończeniu postępowań przetargowych. Zakończenie drugiego etapu PRI przewidywane jest przed zakończeniem obecnej kadencji rad gminnych, powiatowych i sejmików.
- Programy szkoleniowe rozpoczną się na początku 2001 r. i będą trwać około dwa i pół roku.

Budżet podkomponentu: 12,62 mln USD

Wdrażanie:

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji jest odpowiedzialne za wdrażanie i monitoring Programu: Budowanie potencjału instytucjonalnego administracji lokalnej i regionalnej. Bezpośrednia realizacja zadań spoczywa na Zespole Programu MSWiA..

Zespół Programu odpowiedzialny jest m.in. za:

- koordynację, monitoring i ocenę Programu,
- zakontraktowanie i nadzór nad realizatorami PRI oraz programów szkoleniowych,
- wybór jednostek administracyjnych uczestniczących w pilotażu PRI,
- współpracę z instytucjami realizującymi projekty Rozwoju Instytucjonalnego finansowane ze środków pomocowych,
- współpracę z Jednostką Koordynacji Programu (podporządkowaną Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi), w tym przedkładanie JKP okresowych raportów.

Komponent C: Infrastruktura wiejska

Cele:

Rozwój i poprawa infrastruktury uważane są za niezbędne warunki wstępne do stymulacji rozwoju sektora prywatnego. Tereny o rozwiniętej infrastrukturze przyciągają inwestorów, natomiast brak dobrej infrastruktury nakłada na potencjalnych inwestorów dodatkowe koszty związane z budową dróg, sieci wodociąg-

gowej i kanalizacyjnej, grzewczej, telekomunikacyjnej itp. Poprzez rozwój infrastruktury stworzone zostaną warunki do prowadzenia działalności gospodarczej na terenach wiejskich.

Głównym celem niniejszego komponentu jest poprawa infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w celu stymulacji sektora prywatnego, ułatwienia tworzenia nowych miejsc pracy poza sektorem rolnictwa, poprawę warunków zdrowotnych i środowiskowych, wprowadzenie alternatywnych struktur organizacyjnych i instytucjonalnych służących podtrzymaniu usług oraz bardziej rynkowego podejścia w rozwoju i działaniu sieci infrastrukturalnej, a w ten sposób zmniejszenia różnicy pomiędzy terenami wiejskimi i miejskimi jeśli chodzi o rozwój ekonomiczny.

Program aktywizacji obszarów wiejskich umożliwia finansowanie projektów inwestycji kapitałowych, obejmujących nowe inwestycje i modernizację istniejącej infrastruktury. Ponadto istnieje możliwość korzystania z usług konsultantów w zakresie przygotowania i realizacji projektów przez samorządy lokalne zgłaszające potrzebę pomocy technicznej.

Inwestycje podjęte w ramach komponentu C będą miały na celu realizację następujących potrzeb:

- budowa systemów wodociągowych na użytek gospodarstw domowych oraz przedsiębiorstw,
- budowa w celu uzyskania zamkniętego systemu obiegu wody o dobrej jakości i spełniającej wymogi higieniczne na obszarach gmin i powiatów, systemów kanalizacji,
- budowa systemów gromadzenia odpadów stałych łącznie z wyposażeniem do ich zbierania i utylizacji, zgodnych z wymaganiami UE w zakresie bezpieczeństwa i wymogów sanitarnych na obszarach gmin i powiatów,
- poprawa stanu wybranych dróg na obszarach wiejskich, zwłaszcza poprawa lokalnych połączeń drogowych z drogami głównymi oraz utwardzenie nawierzchni w celu zapewnienia możliwości dojazdu do niektórych miejscowości niezależnie od warunków pogodowych,
- po roku wdrażania programu KKS i Bank Światowy podejmą decyzję o ewentualnym wdrażaniu projektów dotyczących energii i telekomunikacji.

Beneficjenci:

Gminy, związki gmin i powiaty.

Zasięg terytorialny:

Rozwój infrastruktury terenów wiejskich obejmie wszystkie 16 województw.

Instrumenty:

Przedłożone projekty będą sprawdzane i oceniane podczas ich wdrażania zgodnie z technicznymi, ekonomicznymi, finansowymi i instytucjonalnymi wymaganiami. Przygotowano obszerny program szkoleń i pomocy technicznej dla personelu technicznego i urzędników zajmujących się obsługą i wdrażaniem projektów w województwach i samorządach lokalnych.

Ogólne zasady ubiegania się o wsparcie finansowe:

W ramach komponentu infrastruktura, finansowane będą inwestycje, pod warunkiem spełnienia odpowiednich kryteriów oraz z uwzględnieniem ich znaczenia w planie regionalnego rozwoju gospodarczego.

Propozycje projektów do współfinansowania ze środków kredytu Banku Światowego składane będą do przeglądu właściwym terytorialnie regionalnym oddziałom ARiMR. W ciągu trzech tygodni regionalne oddziały ARiMR dokona analizy i oceny wniosku wg następujących kryteriów:

- kryteria ogólne (czy realizacja projektu będzie odbywać się w obrębie odpowiedniego sektora i regionu; czy projekt został zgłoszony przez odpowiedniego beneficjenta; czy udział w kosztach samorządu lokalnego jest równy lub przewyższa minimalną wartość ustalona przez KKS dla danego regionu I rodzaju projektu;
- zgodność z wymogami technicznymi i wymogami ochrony środowiska (czy projekt jest zgodny z polskimi i unijnymi wymogami; czy projekt w sposób realny odzwierciedla lokalne / regionalne potrzeby; czy projekt jest możliwy do wykonania z technicznego punktu widzenia; czy dokumentacja techniczna jest wystarczająca; czy dokonano oceny rozwiązań alternatywnych);
- analiza finansowa i ekonomiczna; czy możliwa jest realizacja projektu pod względem finansowym; czy projekt jest zgodny z regionalnym planem rozwoju gospodarczego; czy w planie projektu w odpowiedni sposób uwzględniono zasadę ekonomii skali; jaka jest wielkość (koszt) inwestycji na beneficjenta końcowego; czy istnieje możliwość pośredniego i bezpośredniego tworzenia miejsc pracy);
- możliwości instytucjonalne (czy beneficjent posiada wystarczające możliwości do wdrożenia projektu oraz odpowiednie struktury aby zapewnić trwałe funkcjonowanie i utrzymanie zrealizowanej inwestycji),
- gotowość do realizacji (czy uzyskano wszystkie niezbędne pozwolenia; czy wyjaśniona jest kwestia własności ziemi, na której zostanie zrealizowana inwestycja);
- uzasadnienie celowości realizacji projektu.

Regionalne oddziały ARiMR nie zatwierdzają projektów - po ich sprawdzeniu przesyłają dokumentację do RKS.

RKS zajmie się oceną i uszeregowaniem przedłożonych projektów wg określonych kryteriów, tj. zgodności z planem regionalnym i polityką regionalną, bezpośrednich i pośrednich możliwości tworzenia miejsc pracy. Preferowane będą projekty wspólnie opracowane przez grupę gmin (zasada ekonomii skali w danym projekcie) oraz z wyższym udziałem władz lokalnych w kosztach inwestycji. W oparciu o wielkość funduszy dostępnych do wykorzystania przez poszczególne województwa RKS zatwierdzi projekty wg listy rankingowej uwzględniającej założenia polityki regionalnej.

Budżet: 194,89 mln USD.

Komponent D: Jednostka Koordynacji Programu (JKP)

Zasady funkcjonowania Programu:

Decyzje strategiczne dotyczące Programu aktywizacji obszarów wiejskich podejmowane będą przez Krajowy Komitet Sterujący (KKS), powołany przez Prezesa Rady Ministrów. Przewodniczy mu Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Ministrowie: Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Edukacji Narodowej, Spraw Wewnętrznych i Administracji, Finansów oraz sekretarz stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów i dwóch Marszałków Województw (Małopolskiego i Warmińsko-Mazurskiego) wchodzi w skład KKS. Komitetowi udziela wsparcia merytorycznego i technicznego Jednostka Koordynacji Programu, powołana w ramach Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa przy MRiRW.

We wszystkich ministerstwach zaangażowanych w realizację Programu zostały powołane Zespoły realizujące projekt.

I tak dla komponentu:

- A i B.1** - w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej
- B.2** - w Ministerstwie Edukacji Narodowej
- B.3** - w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji
- C** - w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Na szczeblu województw podejmowane będą decyzje odnośnie oceny i kwalifikowania szczegółowych projektów do finansowania ze środków pożyczki Banku Światowego. Decyzje te będzie podejmował Regionalny Komitet Sterujący (RKS) pod przewodnictwem Marszałka. Podstawą do decyzji będzie ocena projektów dokonywana przez Wojewódzkie Biuro Wdrażania Programu (w przypadku projektów infrastrukturalnych przez Regionalny Oddział Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa). RKS stymuluje i nadzoruje wdrażanie Programu w województwie. Statut działania Regionalnych Komitetów Sterujących uchwała Krajowy Komitet Sterujący.

Ostatecznego przyjęcia listy rankingowej projektów współfinansowanych z kredytu Banku Światowego dokonuje Krajowy Komitet Sterujący (KKS). Lista projektów zatwierdzonych w danym województwie będzie stanowiła podstawę podpisania Umowy o finansowaniu pomiędzy Ministrem Rolnictwa jako Przewodniczącym KKS a Marszałkiem danego województwa. Umowa określać będzie wszystkie podstawowe zasady współpracy oraz obowiązki stron.

Jednostkę Koordynacji Programu tworzy Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi jako Przewodniczący Krajowego Komitetu Sterującego. Będzie ona odpowiedzialna wobec MRiRW, ale będzie znajdowała się poza jego strukturą i funkcjonowała jako niezależna jednostka organizacyjna nie posiadająca osobowości prawnej. JKP będzie pełniła funkcję administracyjną, koordynującą i sprawozdawczą. Będzie ona koordynowała finansowe, monitoringowe oraz sprawozdawcze aspekty *Programu aktywizacji obszarów wiejskich* oraz działalność wszystkich jednostek wdrażających. Na etapie początkowym, jej zadaniem jest pomoc w tworzeniu jednostek niezbędnych do realizacji Programu, a następnie zapewnienie im wsparcia w trakcie wdrażania Programu.

Ponadto, JKP pośredniczy we wszystkich kontaktach między Bankiem Światowym a innymi podmiotami biorącymi udział w Programie.

Cele i zadania:

1. Zadania wstępne:

- zapewnienie wsparcia jednostkom wdrażającym,
- przygotowanie i uruchomienie systemu monitorowania i kontroli Programu,
- stworzenie systemu rachunkowości i audytu dla Programu,
- przygotowanie systemu sprawozdawczości,
- dbałość o wizerunek publiczny Programu.

2. Zadania w trakcie wdrażania Programu

- zapewnienie wsparcia na wszystkich szczeblach kierowania pracami Programu, zapewnienie pomocy technicznej jednostkom wdrażającym,
- gromadzenie wymaganych raportów ze wszystkich jednostek biorących udział we wdrażaniu Programu,
- organizacja niektórych przetargów,
- nadzór i monitorowanie działań WBWP związanych z realizacją Programu,
- monitorowanie przepływu informacji z WBWP do zespołów projektu w odpowiednich ministerstwach,
- pośredniczenie w przekazywaniu informacji do i z Banku Światowego, UE i innych podmiotów współfinansujących,

- zapewnienie szkoleń na temat procedur przetargowych stosowanych przez Polskę, Bank Światowy i UE,
- zarządzanie finansowe i prognozowanie wydatków w kolejnych okresach wdrażania Programu,
- koordynacja, administracja i nadzór nad postępem prac w Programie,
- monitorowanie, prowadzenie bazy danych, ksiąg rachunkowych i sprawozdań,
- przygotowywanie skonsolidowanych raportów kwartalnych,
- przekazywanie do Banku Światowego wniosków o akceptację ("brak sprzeciwu"),
- zarządzanie finansowe Programem,
- przygotowywanie wniosków do Ministra Finansów o dokonanie wypłaty środków z rachunku specjalnego,
- proponowanie KKS zmian w „Instrukcji operacyjnej”,
- pełnienie roli sekretariatu Krajowego Komitetu Sterującego (KKS)
 - przygotowywanie porządku dnia na posiedzenia KKS,
 - przygotowywanie protokołów z posiedzeń KKS,
 - przekazywanie decyzji KKS do jednostek odpowiedzialnych za wdrażanie Programu,
 - monitorowanie wykonywania decyzji KKS,
 - przygotowywanie propozycji zmian do „Instrukcji operacyjnej” do zatwierdzenia przez KKS.

Okres wdrażania:

przez okres trwania *Programu aktywizacji obszarów wiejskich*.

4. Uwagi końcowe

Jak widać jest to program złożony, wielowątkowy i wieloaspektowy. W jego realizację zaangażowanych jest kilka ministerstw, wszystkie urzędy marszałkowskie i wiele innych instytucji. Tak szeroki zakres tematyczny i podmiotowy utrudnia jego realizację, z drugiej jednak strony, biorąc pod uwagę złożoność sytuacji na polskiej wsi, tylko szeroko zakrojone działania wykorzystujące efekt synergii mogą skutecznie przeobrazić wieś i przyspieszyć proces włączania jej mieszkańców w główny nurt życia społecznego i gospodarczego.

ADRIANA DEMBOWSKA
Ministerstwo Środowiska w Gdańsku

PROBLEMY ROLNICTWA W PRACACH KOMISJI HELSIŃSKIEJ. KONWENCJA HELCOM

1. Wprowadzenie

Konwencja o Ochronie Środowiska Morskiego Morza Bałtyckiego (Konwencja Helsińska) została podpisana przez Danię, Finlandię, NRD, RFN, Polskę, Szwecję i ZSRR w Helsinkach, 22 marca 1974 roku. Akt ten był unikatem na skalę światową, tworząc, w dziedzinie ochrony środowiska platformę współpracy między państwami należącymi do dwóch bloków politycznych i dwóch światów ekonomicznych.

Rada państwa PRL ratyfikowała Konwencję 8 listopada 1979 roku, natomiast weszła ona w życie 3 maja 1980 (Dz.U. 1980, nr 18, poz. 94).

Konwencja poddawała kontroli wszystkie rodzaje zanieczyszczeń środowiska morskiego będące wynikiem działalności na morzu (transport morski, zanieczyszczenie odpadów, eksploatacja i badania dna morskiego, katastrofy i rozlewy) i na lądzie (zanieczyszczenia z różnych źródeł gospodarki – przemysłu, rolnictwa, transportu, gospodarki komunalnej). Państwa – Sygnatariusze Konwencji zobowiązały się, że będą indywidualnie lub wspólnie podejmować wszystkie prawne, administracyjne lub inne właściwe środki w celu zapobiegania i zmniejszania zanieczyszczenia oraz ochrony środowiska morskiego obszaru Morza Bałtyckiego i poprawy jego stanu (Art. 3).

Zgodnie z Art. 12 Konwencji, **najwyższym organem decyzyjnym jest Komisja Helsińska (ang. Helsinki Commission, HELCOM)**, mająca uprawnienia do przyjmowania zaleceń dla rządów Państw – Stron, precyzyjnie określających działania, jakie należy podejmować w celu realizacji celów Konwencji.

Ówczesna sytuacja geopolityczna w znacznym stopniu przyczyniała się do tego, że skuteczność podejmowanych działań była ograniczona – głównie w zakresie wymiany i dostępu do informacji na temat stanu środowiska oraz faktycznego wdrażania postanowień Komisji państwach bloku wschodniego – co w praktyce oznaczało brak poprawy stanu środowiska Bałtyku. Odwróceniu tej ten-

dencji miała służyć przyjęta w 1988 roku Deklaracja Ministrów Ochrony Środowiska Krajów Obszaru Morza Bałtyckiego. Głównym jej postanowieniem, szeroko dziś znanym również w szerszych kręgach, jest konieczność redukcji o 50 %, ładunku zanieczyszczeń trafiających do Morza Bałtyckiego, w szczególności biogenów, metali ciężkich i toksycznych trwałych substancji organicznych. Pierwotnie miało to nastąpić do roku 1995, było to więc założeniem bardzo ambitnym.

Zachodzące zmiany na mapie politycznej Europy, coraz większe zrozumienie dla problemów środowiska i świadomość konieczności pogłębienia współpracy regionalnej jako jedyne go sposobu na zachowanie różnorodności środowiska i odnowę ekologiczną Morza Bałtyckiego zaowocowała w 1990 Konferencją w Ronneby w Szwecji. Jej uczestnikami, poza premierami państw nadbałtyckich, byli szefowie rządów Czechosłowacji, Norwegii, Łotwy oraz wysocy przedstawiciele Wspólnoty Europejskiej i międzynarodowych instytucji finansowych (Banku Światowego, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, Nordyckiego Banku Inwestycyjnego i Europejskiego Banku Inwestycyjnego). Podczas Konferencji podpisano Deklarację Morza Bałtyckiego zawierającą główne założenia i stanowiącą podstawę przyjętego dwa lata później Programu Bałtyckiego. Kolejną brzemienne w skutki decyzją Konferencji było powołanie grupy ekspertów ds. rewizji Konwencji Helsińskiej.

Podczas Konferencji Dyplomatycznej 8–9 kwietnia 1992 roku, w Helsinkach Ministrowie Ochrony Środowiska Danii, Estonii, Finlandii, Litwy, Łotwy, Niemiec, Polski, Rosji i Szwecji podpisali „nową” Konwencję Helsińską (przedstawiciel Wspólnoty Europejskiej podpisał ją kilka miesięcy później, 24 września). **Konwencja z 1992 roku w sposób całościowy reguluje zasady ochrony środowiska morskiego**, uwzględniając zagadnienia związane nie tylko z ochroną wód, ale również atmosfery, powierzchni ziemi i walorów przyrodniczych. Kładzie ona znacznie większy, w porównaniu z Konwencją z 1974 roku, nacisk na podejmowanie środków zapobiegawczych w odniesieniu do potencjalnych zanieczyszczeń środowiska morskiego, eliminację zanieczyszczeń ze źródeł punktowych (zakłady przemysłowe, aglomeracje miejskie, komunalne oczyszczalnie ścieków) i rozproszonych (rolnictwo, transport) **poprzez wykorzystywanie Najlepszej Dostępnej Technologii (NDT, ang. BAT), Najlepszej Praktyki Ekologicznej (NPE, ang. BEP) i zasady „zanieczyszczający płaci”** (Art. 6, Załączniki II i III). Dowodem nowego spojrzenia na problematykę ochrony środowiska jest włączenie do postanowień Konwencji zapisów nakładających obowiązek ochrony walorów przyrodniczych ekosystemów morskich i przybrzeżnych oraz zachowania różnorodności gatunków je zasiedlających (Art. 15).

17 stycznia 2000, w związku z wejściem w życie Konwencji Helsińskiej z 1992 roku (Dz.U. 2000, nr 28, poz. 346) rozpoczął się nowy rozdział współpracy międzynarodowej w obszarze Morza Bałtyckiego.

W połowie 1992 roku przyjęty został **Program Bałtycki** – długoterminowy, zaplanowany na 20 lat, program skoncentrowany na działaniach, które docelowo powinny prowadzić do przywrócenia równowagi ekologicznej Morza Bałtyckiego. Zakładał on prowadzenie prac w 6 głównych kierunkach (tzw. elementach):

- 1) Tworzenie skutecznej polityki ekologicznej i rozwój nowych regulacji prawnych –również w zakresie włączania postanowień Komisji do ustawodawstwa wewnętrznego.
- 2) Wzmacnianie instytucjonalne i rozwój kadr – rozbudowa instytucji zajmujących się ochroną środowiska i rozwój ich kadr, zwłaszcza w republikach bałtyckich, gdzie wcześniej instytucje takie nie istniały.
- 3) Działania o charakterze inwestycyjnym – zasadniczo działania te podzielono na odnoszące się do źródeł rozproszonych i punktowych, zlokalizowanych w obszarze całego zlewiska Bałtyku. W celu koordynacji i kontroli tych działań utworzono tzw. Listę hot-spotów Programu Bałtyckiego, zawierającą obecnie 115 (w tym 36 na terytorium Polski) obiektów i obszarów uznanych za najbardziej uciążliwe dla środowiska morskiego. Wysokość środków niezbędnych na inwestycje, tylko w 17 hot-spotach zdefiniowanych jako rolnicze, szacowana jest na 2340 mln ECU.
- 4) Przygotowanie programów zarządzania zalewami przybrzeżnymi i obszarami podmokłymi – w ramach projektu pilotowego opracowano plany zrównoważonego rozwoju, uwzględniającego oprócz potrzeb ochrony środowiska również aspekty rozwoju gospodarczego i potrzeby społeczne, dla pięciu priorytetowych obszarów, wśród których znalazł się Zalew Wiślany i Zalew Szczeciński.
- 5) Rozwijanie i wdrażanie osiągnięć naukowo–technicznych.
- 6) Podnoszenie świadomości społecznej i edukacja ekologiczna.

1. Zalecenia Komisji Helsińskiej - HELCOM

Oprócz postanowień odnoszących się do rolnictwa zawartych w samej Konwencji Helsińskiej (np. obowiązek wprowadzania NPE, ograniczenie lub wyeliminowanie stosowania pestycydów zawierających określone substancje biologicznie czynne) kwestie dotyczące tej dziedziny gospodarki regulowane są Zaleceniami Komisji Helsińskiej. Na przestrzeni 20 lat swojej działalności HELCOM przyjął blisko 200 zaleceń dotyczących wszystkich i obszarów działalności Komisji. Część z tych zaleceń straciła moc obowiązującą wskutek zastąpienia ich nowymi, zaktualizowanymi i dostosowanymi do postępu wiedzy decyzjami. Niektóre z nich zostały w pełni wdrożone przez wszystkie Państwa – Strony Konwencji, jednak w większości przypadków jest to nadal proces niezakończony.

Poniżej wymieniono i krótko omówiono obowiązujące obecnie, przyjęte przez HELCOM Zalecenia odnoszące się do rolnictwa.

Zalecenie HELCOM 7/2^{*)} dotyczące ograniczenia zrzutów zanieczyszczeń pochodzących z rolnictwa (przyjęte w 1986 roku).

Zalecenie określa ogólne zasady, według których powinna być prowadzona działalność rolnicza, m.in.:

- należy ulepszać urządzenia do składowania nawozów organicznych i kiszzonek w sposób zapewniający efektywną kontrolę ścieków;
- techniki uprawne powinny zapewniać optymalne wykorzystanie biogenów (poprzez plany nawożenia, dobór technik dozowania i rozprowadzania nawozów, stosowanie płodozmianu);
- ilość hodowanych zwierząt powinna być dostosowana do obszaru gospodarstwa tak, by uniknąć przedostawania się do środowiska nadmiaru biogenów, w wyniku aplikacji nawozów organicznych lub wypasu zwierząt;
- kontroli powinny być poddawane ścieki z gospodarstw domowych (włącznie z wodami pochodzącymi z mycia i czyszczenia urządzeń gospodarskich).

Ponadto rozwijać należy edukację rolników i doradców rolniczych w zakresie wpływu nawożenia, hodowli i innych prac rolnych na środowisko, a także promować najkorzystniejsze dla środowiska praktyki rolnicze (NPE). Dodatkowo Strony Konwencji zobowiązane zostały do wprowadzenia monitoringu strat biogenów z rolnictwa.

Zalecenie HELCOM 9/3 dotyczące ograniczenia zrzutów biogenów z rolnictwa (przyjęte w 1988 roku).

Zalecenie w sposób szczegółowy identyfikuje zasady, według których prowadzona powinna być gospodarka nawozami organicznymi:

- gospodarstwa powinny być wyposażone w urządzenia do magazynowania nawozów naturalnych o wystarczająco dużej pojemności, tak aby nawozy te mogły być stosowane tylko w stadium wegetacji zapewniającym ich maksymalne wykorzystanie;
- nawozy płynne aplikowane na odkryta glebę powinny być natychmiast wprowadzane w profil glebowy;
- ograniczone powinno być stosowanie nawozów na odkryta glebę jesienią oraz na glebę zamrzniętą;

^{*)} Zalecenia HELCOM oznaczane są dwiema liczbami. Pierwsza z nich odnosi się do Narady Komisji, która zalecenie przyjęła, druga – wskazuje kolejne zalecenie przyjęte podczas danej Narady, tak więc Zalecenie 7/2 zostało przyjęte jako drugie z kolei podczas VII Narady Komisji w 1986 roku. Komisja zbiera się raz do roku, jedynym wyjątkiem był rok 1999, w którym Komisja obradowała dwukrotnie.

Ponadto w Zaleceniu znalazły się wskazówki, by duże obszary gleby uprawnej, w miarę możliwości, obsiewane były jesienią i zimą (oziminami, poplonami, trawą), a prowadzenie gospodarstw o produkcji zwierzęcej powyżej pewnej wielkości (dopuszczalna obsada zwierząt określana jest indywidualnie przez poszczególne państwa) ograniczone było koniecznością uzyskania zezwolenia uwzględniającego aspekty ochrony środowiska.

Zalecenie HELCOM 13/7 dotyczące ulatniania się amoniaku z miejsc składowania odchodów zwierzęcych (przyjęte w 1992 roku).

Oprócz, określonej w Zaleceniu 9/3, konieczności zapewnienia odpowiedniej pojemności magazynowej na nawozy organiczne wprowadzony jest wymóg stosowania przykrywanych zbiorników na urynę lub gnojowicę. Wskazane są tutaj konkretne wielkości gospodarstw (wyrażone w ilości zwierząt przeliczeniowych), które powinny być wyposażone w odpowiednie zbiorniki).

Zalecenie HELCOM 13/8 dotyczące ulatniania się amoniaku w wyniku stosowania nawozów organicznych na polach uprawnych.

Ilość amoniaku dostająca się do atmosfery podczas stosowania nawozów organicznych może być w znaczny sposób ograniczona poprzez jak najszybsze wprowadzanie w profil glebowy aplikowanych organicznych nawozów stałych i płynnych, tak w przypadku podawania ich na odkrytą glebę, jak i wzrastające uprawy. Wskazywane są konkretne techniki aplikacyjne, np. iniektory bezpośrednie, przewody wleczone (ale dopuszczalne jest także np. bronowanie).

Zalecenie HELCOM 13/9 dotyczące ograniczania wymywania azotu, głównie azotanów, z użytków rolnych.

Zgodnie z zapisami zalecenia, ograniczanie wymywania azotu, poza metodami odnoszącymi się do ograniczania wszystkich biogenów, określonymi w wyżej omówionych Zaleceniach, tzn. aplikowaniem nawozów zgodnie z zapotrzebowaniem roślin (planowanie nawożenia i płodozmianu, magazynowanie nawozów naturalnych w celu nawożenia w najbardziej odpowiednich fazach wegetacji, prognozowanie zapotrzebowania na nawożenie azotem) wspierane powinno być również przez władze za pośrednictwem m.in.

- bodźców ekonomicznych stosowanych w celu ograniczenia stosowania biogenów i promocji rozwoju zrównoważonego rolnictwa;
- rozwinięcie rządowych programów finansowego wspierania inwestycji prowadzących do zwiększenia pojemności magazynowej do przechowywania nawozów.

Ilość nawozów pochodzenia zwierzęcego nie powinna przekraczać 170 kg N/ha rocznie (około 2 sztuk przeliczeniowych zwierząt), natomiast pokrywa roślinna powinna obejmować 50% użytków rolnych (lub możliwie największą powierzchnię w zależności od klimatu i warunków glebowych).

Zalecenie HELCOM 13/10 dotyczące ograniczenia wymywania fosforu oraz erozji.

Wskazówki dotyczące ograniczenia wymywania azotu (Zalecenie HELCOM 13/9) i ogólnie biogenów z gleby (Zalecenie HELCOM 9/3) odnoszą się odpowiednio do fosforu, tj.: nawożenia zgodnie z zapotrzebowaniem roślin, prognozowania zapotrzebowania na nawożenie fosforem, stosowania przez władze bodźców ekonomicznych. Ponadto, w celu zmniejszenia erozji gleb zalecany jest siew poplonów, upraw ozimych oraz ograniczanie niektórych prac polowych (np. orki spulchniającej jesienią).

Zalecenie HELCOM 13/11 dotyczące ograniczenia zrzutów zanieczyszczeń z gospodarstw rolnych.

Zalecenie w sposób szczegółowy określa wymogi, jakie powinny być spełnione podczas hodowli zwierząt:

- budynki dla inwentarza żywego i inne miejsca wydzielone dla zwierząt należy projektować w sposób ograniczający zanieczyszczenia wód gruntowych (posadzki wykonane z materiałów wodoszczelnych i odpornych na oddziaływanie zwierząt i stosowanego sprzętu, odpowiednie systemy drenowania i odprowadzania gnojowicy);
- miejsca przechowywania nawozów powinny być zabezpieczone przed niezamierzonymi wyciekami (np. nieprzepuszczalne dna i ściany boczne gnojowni do przechowywania nawozów stałych);
- wycieki ze składowania i przygotowywania kiszzonek powinny być zbierane i kierowane do zbiorników na gnojowicę;
- zbiorniki na gnojowicę i ścieki gospodarcze powinny być wykonane z trwałych, nieprzepuszczających wilgoci materiałów.

Zalecenie HELCOM 14/4 dotyczące ograniczenia ulatniania się amoniaku z pomieszczeń dla zwierząt (przyjęte w 1993 roku).

Całkowita ilość wydzielanego przez zwierzęta azotu powinna być zredukowana przez:

- opracowanie i wdrożenie prawidłowych systemów i metod karmienia;
- opracowanie i wdrożenie norm jakości dla pasz i dodatków paszowych, zarówno dostępnych w handlu, jak i produkowanych bezpośrednio w gospodarstwach;
- stosowanie pasz wysokiej jakości, prawidłowo zakiszzonych, tj. pasz o optymalnej zawartości aminokwasów, stosunku węglowodanów i białka lub pasz o zwiększonej enzymatycznie przyswajalności;
- stosowanie nowoczesnych systemów karmienia, tj. karmienia fazowego i opracowanie zintegrowanego sposobu karmienia.

W celu ograniczenia powierzchni parowania nawóz organiczny powinien być jak najszybciej usuwany z obór do miejsc jego składowania (należy utrzymywać jak najmniejszą powierzchnię parowania). Ponadto, o ile to możliwe, należy ustanowić normy dla suszenia nawozu organicznego pochodzącego z hodowli drobiu, natychmiast po jego wydzieleniu w kurnikach (np. w kurnikach dla niosek).

Zalecenie HELCOM 16/11 dotyczące ograniczenia zanieczyszczenia pestycydami z rolnictwa, leśnictwa i ogrodnictwa (przyjęte w 1995 roku).

Sposoby stosowania i przechowywania pestycydów (środków ochrony roślin) powinny zabezpieczać przed zanieczyszczeniem wód gruntowych i powierzchniowych (z tego powodu ścisłej kontroli powinno być poddane np. rozpylanie pestycydów metodą lotniczą). *Poprzez informowanie i edukację rolników oraz doradztwo rolnicze należy zachęcać do stosowania pestycydów w sposób uwzględniający potrzeby środowiska naturalnego.* Należy ponadto rozwijać i promować alternatywne metody zwalczania szkodników i chwastów.

Zalecenie HELCOM 18/4 dotyczące gospodarki ekosystemami słodkowodnymi w celu retencji biogenów (przyjęte w 1997 roku).

Zalecenie to, w odróżnieniu od wszystkich wymienionych powyżej, nie odnosi się do technik i metod stosowanych w rolnictwie (a głównie związanych w hodowlą i nawożeniem), ale raczej do ich skutków, tzn. przedostawania się znacznych ilości substancji biogennych do wód gruntowych i powierzchniowych. Ich retencja pozwoli na przedłużenie czasu, w którym zachodzą intensywne procesy samooczyszczania, co w efekcie, zmniejszy ładunek tych substancji odprowadzany do środowiska morskiego. Wśród zalecanych w tym celu działań, jedno tylko związane jest bezpośrednio z rolnictwem – stosowanie niskowydajnych praktyk na użytkowanych rolniczo błotach i bagnach (zachowanie lub przywrócenie stosunków wodnych naturalnych lub przy wysokim stanie wody zaniechanie nawożenia i orki). Pozostałe bliżej związane są z gospodarką wodną to np. odtwarzanie terenów podmokłych i mniejszych jezior, czy umożliwianie tworzenia się naturalnych meandrów w ciekach wodnych i odnawianie ich, m.in. przez tworzenie kombinacji ugorów zielonych i odtwarzanie cieków wodnych, przy uwzględnieniu istniejącej infrastruktury.

Zalecenie HELCOM 20/2 dotyczące zatwierdzania pestycydów do stosowania w obszarze Morza Bałtyckiego (przyjęte w 1999 roku).

Komisja wzywa do nieudzielania zezwoleń na stosowanie pestycydów zawierających substancje biologicznie czynne mogące zagrażać środowisku morskemu Bałtyku (substancje te są wymienione w Załączniku I do Konwencji) oraz do corocznego publikowania wykazów pestycydów dopuszczonych do stosowania. Obszerny załącznik do Zalecenia szczegółowo omawia kryteria uzna-

wania pestycydów za problematyczne dla środowiska oraz wyciąg z Załącznika VI do Dyrektywy 91/414/EEC dotyczącej wprowadzania na rynek środków ochrony roślin (warunki wydawania zezwoleń na obrót i stosowanie).

3. Podsumowanie

O znaczeniu, jakie Komisja przykładła do rolnictwa i pochodzących z niego zanieczyszczeń świadczy powołanie w 1996 roku Grupy Projektowej ds. Rolnictwa, która pod przewodnictwem Polski, doprowadziła do sfinalizowania trwających od lat prac i uzgodnienia tzw. Aneksu Rolniczego do Konwencji Helsińskiej, przyjętego przez Komisję w 1998 roku jako **Zalecenie HELCOM 19/6**. Zawiera ono wskazówki dotyczące warunków przechowywania i stosowania nawozów organicznych, planowania nawożenia, ochrony wód gruntowych i powierzchniowych przed spływami biogenów z rolnictwa, udzielania zezwoleń dla gospodarstw o znacznej produkcji zwierzęcej, warunki rejestracji, magazynowania i stosowania pestycydów, *edukacji i doradztwa rolniczego*, jest więc, w pewnym sensie podsumowaniem i zebraniem w jednym dokumencie zapisów zawartych w Zaleceniach przyjmowanych przez HELCOM w poprzednich latach. Należy jednak zwrócić uwagę na znacznie wyższy status prawnomiedzynarodowy Zalecenia 19/6. Jako Załącznik do Konwencji będący jej integralną częścią, jest w przeciwieństwie do innych Zaleceń, aktem prawa wiążącego dla Państw – Stron Konwencji.

Zalecenie HELCOM 19/6 przyjęte zostało podczas obowiązywania Konwencji Helsińskiej z 1974 roku i zawierało zmiany do tej właśnie Konwencji. Wejście w życie Konwencji z 1992 spowodowało konieczność dostosowania wcześniej podjętych decyzji do nowego stanu prawnego, dlatego podczas tegorocznej, XXI Narady Komisja przyjęła **Zalecenie HELCOM 21/1**, analogiczne w treści do Zalecenia 19/6, jednak odnoszące się do obecnie obowiązującej Konwencji. Ze względu na procedurę wprowadzania poprawek do Konwencji **wejdzie ono w życie dopiero 31 grudnia 2000**. Do tego czasu moc obowiązującą posiada nadal Zalecenie HELCOM 19/6.

ANDRZEJ PRZEPIÓRA
Akademia Rolnicza w Poznaniu

ROZWÓJ MARKETINGU ROLNICZEGO W POLSCE

1. Znaczenie marketingu w rolnictwie

Jedną z ważniejszych zmian gospodarczych ostatniego dziesięciolecia w Europie i na świecie jest zmiana podejścia do rynku rolnego i wzrost znaczenia procesów marketingowych. Rosnące znaczenie procesu marketingowego w rolnictwie wynika ze zmian zachodzących w gospodarce wielu krajów. Reasumując zmiany te cechuje:

1. Wzrost produkcji żywności w skali światowej, nasycenie rynku żywnościowego i nadmiar podaży nad popytem;
2. Wzrost intensywności konkurencji na rynku rolnym i obniżanie cen na płody rolne;
3. Koncentracja przedsiębiorstw skupujących płody rolne;
4. Obniżanie cel i innych barier w handlu światowym, coraz większe otwarcie światowych i narodowych rynków żywnościowych;
5. Wzrost wymagań konsumentów co do higieny i jakości żywności oraz wiarygodności jej pochodzenia;
6. Odchodzenie od dotowania produkcji rolnej i interwencjonizmu państwowego w rolnictwie.

W Europie i na świecie tradycyjnie rolnicy uważali i wielu nadal uważa, że ich rola kończy się na wyprodukowaniu towaru i na bramie gospodarstwa a sprzedażą i dalszym marketingiem żywności powinien zająć się ktoś inny. Takie podejście do prowadzenia gospodarstwa było uzasadnione jeszcze pod koniec lat siedemdziesiątych. Obecnie rolnik staje wobec coraz trudniejszych wyzwań i coraz trudniejszej sytuacji rynkowej wynikającej z narastającej konkurencji. Rolnictwo będzie w coraz większym stopniu podlegało regułom gry rynkowej. A jeżeli tak, to zarządzanie marketingowe gospodarstwem i wykorzysty-

wanie narzędzi i technik marketingowych stanie się jedynym sposobem na wygranę konkurencji, rozwój i utrwalenie przez rolnika swojej pozycji rynkowej.

Rozumienie rynku i prowadzenie skutecznych działań marketingowych jest trudne i kosztowne, wymaga od rolnika zdobycia nowej wiedzy i umiejętności. Tworzy to na pewno nowe obszary pracy dla doradców rolniczych i pole działania dla rolników we współpracy marketingowej.

Zachęcającym przykładem przystosowania się rolników do nowej sytuacji gospodarczej jest Nowa Zelandia. Na początku lat osiemdziesiątych rząd tego kraju zdecydował o zniesieniu wszelkich dotacji i pomocy dla sektora rolnego. Rolnicy musieli obniżyć koszty i zacząć stosować zasady marketingu tak aby ich produkty były konkurencyjne na rynkach lokalnych i światowych. Obecnie Nowa Zelandia jest największym eksporterem wielu produktów rolnych (np. mleka w proszku, sera, jabłek), które pod wieloma względami są bardzo konkurencyjne na rynku światowym.

2. Proces marketingowy

Marketing jest pojęciem bardzo obszernym. Powiedzenie, że „klient to nasz Pan” jest tak stare jak prowadzenie działalności handlowej przez człowieka, a marketing to orientacja przedsiębiorstwa/gospodarstwa oparta na tej zasadzie, która na przestrzeni lat rozwinęła się do dyscypliny zarządzania oraz zbioru technik, poprzez które orientacja ta jest realizowana.

Marketing zatem to zarówno podejście do rynku stawiające potrzeby konsumenta na pierwszym miejscu jak i funkcja zarządzania, która rozpoznaje, przewiduje oraz zaspokaja wymagania konsumentów w sposób efektywny i dający zysk firmie.

- Marketing skupia uwagę firmy lub jednostki na potrzebach i pragnieniach rynku i konsumentów – od rozpoznania potrzeb zaczyna się proces marketingowy, to potrzeby klienta brane są pod uwagę przy planowaniu produkcji, technologii, odmian, kanałów zbytu, charakterystyki produktu.
- Marketing wiąże się z zaspokajaniem potrzeb i pragnień określonych i wybranych rynków poprzez wytwarzanie produktów lub usług, które zaspokoją wymagania konsumentów.
- Marketing stawia konsumenta w centrum wszystkich decyzji.
- Cechą wyróżniającą firmę przyjmującą orientację marketingową jest usilne dążenie do zaspokojenia potrzeb konsumentów i w ten sposób osiągnięcie wytyczonych celów.
- Marketing ma charakter dynamiczny i operacyjny, wymaga tak samo działania jak i planowania.

- Marketing to zarówno ważna, instrumentalna dyscyplina zarządzania jak i ogólna filozofia przedsiębiorstwa, która pozwala na rozpoznanie, zaspokojenie i utrzymanie klientów jako klucza do jego firmy

Ostatni punkt jest szczególnie ważny ponieważ pojęcia marketing używa się zarówno w znaczeniu funkcjonalnym, w odniesieniu do działań marketingowych podejmowanych w gospodarstwie, jak i w stosunku do ogólnej orientacji gospodarstwa rolnego.

Marketing nie jest natomiast wyłącznie:

- 1) sprzedawaniem
- 2) reklamowaniem
- 3) znajdowaniem rynków dla wyprodukowanych produktów.

Ukierunkowanie się wyłącznie na sprzedaż i ignorowanie potrzeb rynku i konsumenta może mieć fatalne skutki. Przykłady:

Modyfikacje genetyczne żywności

W ostatnich latach bardzo dynamicznie rozwijają się technologie oparte o modyfikacje genetyczne produkowanej żywności. Technologie te z punktu widzenia producenta są bardzo pożyteczne bo pozwalają na redukcję kosztów uprawy roślin i chowu zwierząt, podnoszą wydajność i jakość produktu. Rolnik o orientacji produkcyjnej będzie stosował te technologie ponieważ ułatwią mu one prace. Natomiast rolnik o orientacji marketingowej zastosuje je tylko wtedy gdy jego klienci będą akceptować taką technologię i będą kupować produkty powstające w wyniku jej stosowania.

Wołowina po japońsku

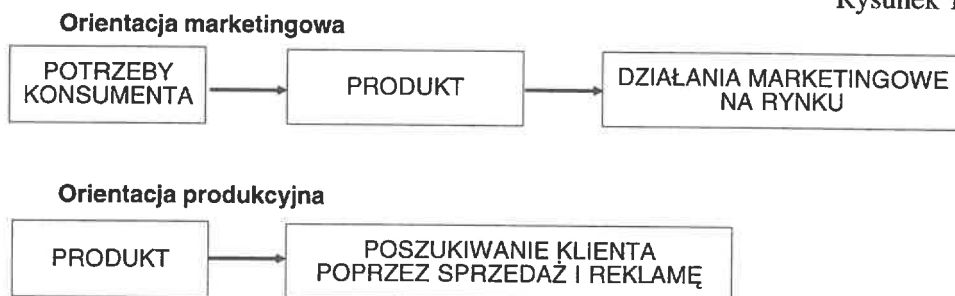
Wołowina jest traktowana na rynku japońskim jako produkt luksusowy. Japończycy spożywają jej bardzo mało, ale płacą za nią bardzo wysokie ceny. Jednak musi być to wołowina o określonej jakości. Przyrządza się ją zazwyczaj tuż przed spożyciem w specjalnych naczyniach na stole, na którym spożywa się posiłek. W kulturze japońskiej krew, jeżeli jest widoczna traktowana jest jako coś złego. Wołowina spożywana w Japonii musi być bardzo biała. Taki efekt można uzyskać poprzez odpowiednie żywienie bydła. Ten sposób produkcji bardzo dobrze opanowali Amerykanie i zostali największym eksporterem wołowiny na rynek japoński. Ze względu na ceny eksport ten jest bardzo opłacalny. Ich północni sąsiedzi - rolnicy z Kanady nie potrafią jednak przystosować się do potrzeb konsumentów w Japonii i żywią bydło w tradycyjny sposób zamykając sobie możliwości eksportowe.

Z przykładów tych wynika, że marketing nie jest wyłącznie sprzedawaniem, promocją lub nakłanianiem konsumentów do zakupu produktów, których nie chcą lub nie potrzebują. Takie właśnie spojrzenie na marketing nie jest wcale

rzadkie. Pokutuje ono u wielu osób. Wynika to być może z faktu, że każdy z nas na co dzień spotyka się z reklamą telewizyjną, reklamą prasową, planszami reklamowymi, akwizytorami różnych produktów, ulotkami-reklamowymi. Sprzedaż i reklama są w rzeczywistości funkcjami marketingu, ale nie jedynymi i nie zawsze najważniejszymi.

Przytoczone przykłady obrazują jednocześnie dwa skrajne podejścia do prowadzenia jakiegokolwiek działalności gospodarczej – podejście produkcyjne i podejście marketingowe. Podejścia te przedstawione są graficznie na rysunku 1.

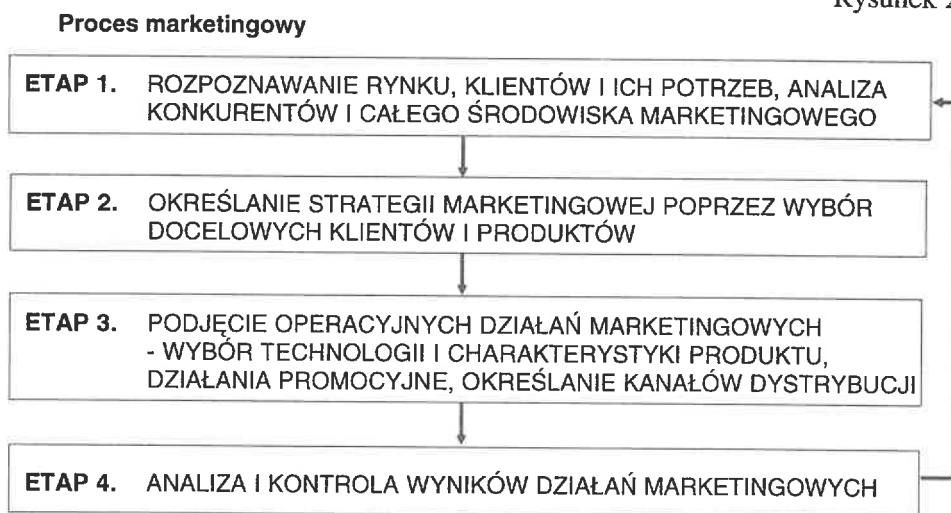
Rysunek 1

Źródło: Kotler P., (1991): Marketing management: analysis, planing, implementation and control, 7-th ed., Prentice Hall.

Akceptacja potrzeb rynku i klientów jest podstawowym warunkiem odniesienia sukcesu marketingowego przez rolnika oraz grupę producentów. Od tej akceptacji rozpoczyna się proces marketingowy, który składa się z kilku etapów zilustrowanych na rysunku 2.

Rysunek 2

3. Specyfika marketingu rolniczego

Rolnictwo posiada swoją specyfikę w zakresie zarządzania marketingiem. Specyfika ta wynika z dwóch zasadniczych przesłanek:

- specyfiki gospodarstwa rolniczego jako podmiotu;
- specyfiki płodów rolnych oferowanych na sprzedaż.

3.1. Specyfika gospodarstwa rolniczego jako podmiotu

Gospodarstwa rolne w porównaniu do firm nie rolniczych są stosunkowo niewielkie biorąc pod uwagę wielkość produkcji lub obrót. Poza tym jest ich bardzo dużo.

Wszystkie funkcje poprzez które gospodarstwo osiąga swoje cele wykonuje jedna osoba - rolnik, przy ewentualnej pomocy swojej rodziny (nie dotyczy to gospodarstw sektora publicznego). Jest on odpowiedzialny za produkcję, marketing, finanse i pracowników. Rolnik jest szefem i głównym pracownikiem w swojej firmie - gospodarstwie rolnym. Rolnik odpowiedzialny jest za produkcję - jej wielkość, intensywność, jakość czy technologie. Rolnik musi sam zarządzać czyli - analizować, planować, wykonywać i kontrolować działalnością swojego gospodarstwa. To samo dotyczy marketingu produktów z jego gospodarstwa. Jest to bardzo trudne. Zarządzanie marketingiem wymaga posiadania wielu informacji rynkowych. W wielu wypadkach dostęp do takiej informacji jest utrudniony. Większość gospodarstw oddalona jest od centrów informacji rynkowej, a w Polsce niewielka tylko część rolników ma telefon. Popyt na płody rolne jest popytem wtórnym na produkty spożywcze. Rolnik potrzebuje zatem nie tylko informacji na temat tego co sam sprzedaje, ale również i tego co dalej dzieje się z jego produktami. Rolnik zaspokaja potrzeby przemysłu przetwórczego na surowce i płody rolne i musi te potrzeby dobrze znać i rozumieć. Bez dobrej jakości mleka surowego nie da się zrobić dobrych serów, jogurtów itd.

Właściwa interpretacja informacji i podjęcie decyzji wymaga dużej wiedzy ekonomicznej i finansowej. Wiele rolników nie miało wcześniej szansy aby taką wiedzę pozyskać.

Trudna pozycja rolnika w zakresie marketingu swoich produktów wynika również z niewielkiej skali produkcji. Obrót (roczna sprzedaż) z gospodarstwa rolnego jest stosunkowo niewielki w porównaniu z podmiotami gospodarczymi, z którymi rolnik handluje. Stawia go to w słabej pozycji negocjacyjnej. Rolnik bardzo często nie ma żadnego wpływu na ceny produktów, które sprzedaje. Jest tylko odbiorcą cen. Bywa, że w sytuacji braku pewnych płodów na rynku jego pozycja wzmacnia się, ale są to tylko krótkoterminowe możliwości.

3.2 Specyfika produktów rolnych oferowanych na sprzedaż

Każdy produkt posiada swoje charakterystyczne cechy, które wpływają na sposób w jaki może on być sprzedawany, promowany, wyceniany. Inaczej mówiąc cechy charakterystyczne produktu wpływają w dużym stopniu na podejmowane działania marketingowe. Poniżej przedstawiono zasadnicze cechy wpływające na marketing produktów rolnych.

Sezonowość produkcji

Wiele produktów rolnych, szczególnie pochodzenia roślinnego charakteryzuje się wysoką sezonowością produkcji i długim cyklem produkcyjnym. Powoduje to konieczność ich zebrania w bardzo krótkim czasie, zabezpieczenia i przechowywania przez pozostałą część roku, ponieważ popyt na nie ma charakter w miarę stały. Na przykład konsumpcja chleba jest bardzo stabilna w ciągu całego roku, natomiast zboże na mąkę zbiera się podczas żniw trwających kilka tygodni. Sezonowość produkcji zbóż ma wpływ zarówno na producentów - rolników, jak i ich przetwórców - zakłady zbożowe, młyny, kaszarnie, zakłady paszowe. Podaż danego produktu na rynek zależy między innymi od jego ceny, a sezonowość produkcji zbóż powoduje długi przedział czasowy pomiędzy decyzją produkcyjną (dla pszenicy ozimej jest to zazwyczaj październik), a momentem gdy gotowy produkt - ziarno można sprzedać (dla pszenicy jest to przeważnie sierpień). Rolnik podejmuje zatem decyzje produkcyjne na podstawie cen historycznych. Jeżeli w danym roku ceny zbóż są bardzo wysokie bo na przykład podaż zbóż jest niewielka (susza) to rolnicy kierujący się tym sygnałem wysieją więcej zboża. Kolejny rok może być bardzo udany i ceny zboża spadną ze względu na jego dużą podaż wynikającą z wysokich plonów i zwiększonego areалу. Oczekiwania rolników co do wysokich cen nie sprawdzą się i w kolejnym roku obniżą oni areal przeznaczony pod uprawę zbóż. Ten mechanizm powoduje powstawanie cykli produkcyjnych. Jednym z bardziej znanych jest „cykl świński”.

Cykliczność produkcji rolniczej i duże wahania cenowe są przyczyną interwencji państwa w skup niektórych produktów rolnych. W Polsce tą funkcję spełniła Agencja Rynku Rolnego (ARR), która ma za zadanie skupować niektóre płody rolne i produkty pochodzenia rolniczego gdy jest ich zbyt dużo i w ten sposób zapobiegać zbyt dużemu spadkowi cen oraz sprzedawać te płody gdy jest ich zbyt mało, aby z kolei ograniczyć wzrost cen. Podobną funkcję mogą spełniać prywatni przedsiębiorcy, skupując zboże po żniwach, ponosząc koszty magazynowania oraz sprzedając z zyskiem w ciągu roku. W chwili obecnej istnieją również mechanizmy przy pomocy których rolnicy mogą się zabezpieczyć przed wahaniami cen. Przykładem takiego mechanizmu może być kontraktacja produkcji rolnej lub integracja pionowa.

Dla przetwórcy sezonowość produkcji rolniczej może oznaczać konieczność skupienia surowca na cały sezon produkcyjny w krótkim okresie czasu. W szcze-

gólności gdy jest to produkt, którego nie można przechowywać, na przykład truskawki.

Krótką trwałość

Niektóre płody rolne mają bardzo krótką trwałość po zbiorze lub ich pozyskaniu. Do takich płodów można zaliczyć między innymi owoce miękkie, mleko. Truskawki wymagają bardzo ostrożnego obchodzenia się z nimi w trakcie i po zbiorze szybkiego transportu oraz zabezpieczenia przed zmianami w wyglądzie, barwie, składzie chemicznym czy mikrobiologicznym. Mleko zaraz po udoju musi być schłodzone do temperatury 2-3 st. C. Jeżeli nie jest zmiany składu chemicznego i mikrobiologicznego powodują gwałtowny spadek jego jakości. Mleko jest tym szczególnym produktem, który pozyskiwany jest codziennie. Nie można go przechowywać w gospodarstwie dłużej niż dwa dni oraz wymaga zachowania łańcucha chłodniczego przez cały czas przechowywania i transportu. Te cechy mleka - produktu w dużej mierze uzależniają rolnika od przetwórcy mleka. Jeżeli przetwórca nie zechce mleka kupić w danym dniu to praktycznie rolnik nie ma szansy sprzedać go gdziekolwiek indziej lub zagospodarować w gospodarstwie. Taka sytuacja spowodowała, że w marketingu mleka wykształciły się bardzo specyficzne struktury organizacyjne wiążące producentów i przetwórców. W Wielkiej Brytanii na przykład do roku 1995 istniały obowiązkowe mleczarskie izby marketingowe, które były wyłącznym kupcem mleka surowego. Skupione od rolników mleko było dalej sprzedawane przetwórcom. W innych krajach Unii Europejskiej funkcjonują spółdzielnie mleczarskie, które skupują i przetwarzają mleko od członków spółdzielni - właścicieli. Kontrakt członkowski ogranicza możliwość rolnika co do łatwej i szybkiej zmiany odbiorcy mleka. Zazwyczaj taka zmiana jest możliwa dopiero po roku oczekiwania. Podobnie w Polsce 90% zakładów mleczarskich ma formę spółdzielczą. Oznacza to, że właścicielami zakładów przetwórczych są rolnicy - producenci mleka. Spółdzielnia mleczarska ma obowiązek statutowy odbierać mleko każdego dnia, od każdego producenta, będącego jej członkiem. Niestety nie wykształciły się jeszcze mechanizmy sankcjonujące członków, którzy nagle zmieniają spółdzielnię działając tym samym na jej szkodę. Brak sankcji ułatwia obecnie, przy braku surowca, częste przechodzenie rolników do innych spółdzielni lub prywatnych odbiorców.

Wpływ warunków atmosferycznych na produkt

Produkcja rolnicza odbywa się zazwyczaj pod gołym niebem i narażona jest bezpośrednio na wpływy warunków atmosferycznych. Klimat wpływa na wielkość produkcji oraz jakość produktu. W dużej mierze jakość surowców zależy od samych producentów, ale niestety czasami warunki pogodowe kształtują ten element marketingu.

Masowy charakter produktów

Większość płodów rolnych zalicza się według klasyfikacji marketingowej do towarów. Oznacza to, że są to masowe produkty, bardzo podobne do siebie

i trudne do zróżnicowania. Jest to chyba największa bariera, która może ograniczać w znacznej mierze skuteczność działań marketingowych rolnika. Zboże czy mleko z jednego gospodarstwa niewiele różni się od tych płodów z innego gospodarstwa. Rolnik może mieć bardzo ograniczone możliwości zróżnicowania swoich produktów w stosunku do produktów swoich konkurentów - innych rolników. Takie właśnie różnicowanie i pozycjonowanie produktów w stosunku do produktów konkurencyjnych na rynku jest jednym z najlepszych narzędzi strategii konkurowania.

4. Rozwój marketingu rolniczego w Polsce

Rok 1990 przyniósł zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu gospodarki polskiej. Zmiany te dotyczyły również rynku rolnego, który został pozbawiony wielu regulacji i dotacji funkcjonujących wcześniej. Zmiany te spowodowały konieczność wprowadzania metod marketingowych do zarządzania gospodarstwami rolnymi. Po dziesięciu latach transformacji zauważalne są specyficzne cechy marketingu rolniczego w Polsce podane w kolejnym punkcie.

4.1 Wyzwania marketingowe w Polsce

- Rynek jest stosunkowo młody. Dopiero kształtują się nowe powiązania gospodarcze, instytucje oraz firmy i operatorzy, których celem nie jest spekulacyjny zysk lecz trwała pozycja rynkowa. Im więcej będzie takich firm tym bardziej stabilny będzie rynek rolny.
- Gospodarstwa w Polsce są szczególnie rozdrobnione co znacznie utrudnia prowadzenie procesów marketingowych i ich finansowanie. Skuteczniejszy marketing będzie zależał od koncentracji gospodarstw.
- Rolnicy w wielu przypadkach nie rozpoznają i nie akceptują rynku i klienta. Wciąż postrzegają państwo jako kupca ich produktów.
- Rolnicy nie posiadają kapitału niezbędnego do podjęcia działań dostosowujących ich produkty do potrzeb rynkowych.
- Brak jest ciągle wyraźnych sygnałów z rynku i współpracy zakładów skupujących surowce z rolnikami, w celu dostosowania charakterystyki produktu do potrzeb klientów.
- Występuje paradoks marketingowy polegający na nadwyżce produktów rolnych z jednej strony i braku produktów spełniających wymagania kupców z drugiej strony.
- Polski konsument bardzo szybko upodabnia się do zachodnich wzorców konsumpcji. Wymaga produktów wysokiej jakości po umiarkowanych cenach. Nie akceptuje niższej jakości produktów spożywczych nawet jeżeli są polskie. Chętnie kupi polskie produkty pod warunkiem, że będą zdrowe, bezpieczne i atrakcyjne. Nie pozwala na męczenie zwierząt i za-

truwanie środowiska w wyniku działalności rolniczej. W miarę rosnących dochodów nie będzie więcej jadł, lecz może wydać więcej pieniędzy na produkty o wysokiej wartości dodanej.

- Przemysł spożywczy podlega koncentracji, stosuje nowoczesne technologie i w związku z tym wymaga wyrównanego surowca o odpowiednich parametrach i jakości. Podlega ciągłej globalizacji co widoczne jest w poziomie bezpośrednich inwestycji zagranicznych. W przyszłości coraz chętniej będzie współpracował z dostawcami bo bez dobrej jakości surowca nie będzie miał szans konkurowania na rynku.
- Sukces marketingowy rolników będzie zależał od podjęcia aktywnych działań marketingowych opartych na wykorzystaniu posiadanych zasobów.

4.2 Polskie zasoby marketingowe

Działania marketingowe polegają między innymi na jak najlepszym wykorzystaniu zasobów będących w posiadaniu gospodarstw, firm, kraju w celu zaspokojenia potrzeb klientów. Pierwszym krokiem procesu marketingowego jest trafne rozpoznanie tych zasobów. W przypadku każdego gospodarstwa rolnego lub firmy będą one inne. Zasoby sektora rolno-spożywczego w Polsce to między innymi:

- Walory smakowe polskich produktów spożywczych, w szczególności mięs i wędlin, ale także warzyw i owoców.
- Unikalne odmiany roślin i zwierząt, np. truskawka Zenga-Zengana.
- Tradycyjne technologie uprawy roślin i chowu zwierząt, przyjazne dla środowiska, pozwalające na zachowanie walorów smakowych produktu.
- Silna pozycja niektórych polskich produktów na rynkach zagranicznych, np.: mleko w proszku, sery, owoce miękkie, produkty leśne.
- Polscy konsumenci o rosnących dochodach.
- Bliskość rynku wschodniego, który strukturalnie jest i pozostanie jednym z największych rynków importowych w zakresie żywności.

4.3 Rozwiązania marketingowe

Wykorzystanie podanych szans i zasobów będzie zależało od podejmowania skutecznych działań marketingowych, do których należeć mogą:

- Systematyczne zbieranie informacji o rynku i klientach oraz ich potrzebach i zmianach.
- Dostosowywanie produktów do potrzeb rynku poprzez wybór odmian i technologii.
- Tworzenie grup producentów i ich związków w celu obniżenia kosztów marketingowych i oferowania dużych partii wyrównanych produktów na rynku.

- Dodawanie wartości do produktu poprzez ich wstępne przetworzenie, umycie, opakowanie, wystandaryzowanie, magazynowanie.
- Wspólne użytkowanie drogich, precyzyjnych maszyn zwiększających jakość i atrakcyjność marketingową produktu.
- Wykorzystywanie luk rynkowych na produkty ekologiczne.
- Lepsze wykorzystywanie kontraktacji i produkcji pod potrzeby konkretnego klienta.

Te i inne działania marketingowe powinny pozwolić osiągnąć cel polegający przede wszystkim na większej stabilności warunków prowadzenia produkcji rolnej oraz budowaniu stabilnego udziału w rynku wielu rolnikom.

INFORMACJE

ANNA PABICH

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

PLANOWANIE I REALIZACJA DOSKONALENIA ZAWODOWEGO W ROLNICTWIE W 1999 ROKU A UDZIAŁ W DOSKONALENIU KADRY DORADCZEJ ODR

Doskonalenie wiedzy i umiejętności w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej staje się koniecznością. Dotyczy ono zarówno doradców rolniczych jak i samych producentów i może być realizowane na przykład poprzez szkolenia.

Co roku, dla potrzeb doradztwa Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu przekazuje Ofertę - informator szkoleniowy, zawierający szeroką propozycję jednostek badawczo-rozwojowych, uczelni rolniczych i innych, dotyczącą doskonalenia zawodowego. Spośród propozycji przedstawionych na rok 1999 doradcy Ośrodków Doradztwa Rolniczego wybrali, za pomocą ankiety, priorytetowe tematy szkoleń w doskonaleniu doradców.

Interesująca może być znajomość realizacji planów szkoleniowych w 1999 roku, zawartych w Ofercie i poza nią przez organizatorów doskonalenia, ocena w jakich szkoleniach i przez jakie jednostki organizowane uczestniczyło najwięcej doradców i jakie są relacje między wcześniej wyznaczonymi priorytetami w doskonaleniu, a faktycznym udziałem doradców w szkoleniach uznanych przez nich za priorytetowe?

Z pytaniem o realizację doskonalenia zawodowego zwróciliśmy się do wszystkich organizatorów (26), którzy zamieścili swoje propozycje w Ofercie - informatorze szkoleniowym '99. Odpowiedzi na ankietę udzieliły 23 jednostki, w tym:

- jednostki badawczo-rozwojowe (jbr):
 - Instytut Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego,
 - Instytut Budownictwa Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa,
 - Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin,
 - Instytut Melioracji i Użytków Zielonych,
 - Instytut Ochrony Roślin,
 - Instytut Roślin i Przetworów Zielarskich,
 - Instytut Rybactwa Śródlądowego,
 - Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa,
 - Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa,
 - Instytut Warzywnictwa,
 - Instytut Zootechniki,
 - Centralne Laboratorium Przemysłu Paszowego,
 - OBR Maszyn dla Przetwórstwa Płodów Rolnych,
- uczelnie wyższe:
 - Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy,
 - Akademia Rolnicza w Szczecinie,
 - Akademia Rolnicza we Wrocławiu,
 - Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie,
 - Uniwersytet Łódzki,
- inne:
 - Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN,
 - Fundusz Współpracy,
 - Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego,
 - Agro-Kontakt BIS s.c.
 - Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział Poznań i Kraków.

Zebrane dane ankietowe analizowano zgodnie z przedstawionym podziałem organizatorów (jbr, uczelnie wyższe, inni, KCDRRiOW). Traktować je należy jako orientacyjne, chociażby ze względu na niejednoznaczne interpretowanie pojęcia *szkolenie*, które obejmuje w tym przypadku zarówno kilkugodzinny wykład jak i studia podyplomowe.

Planowanie i realizacja tematyki szkoleniowej wg organizatorów

W 1999 roku organizatorzy doskonalenia zawodowego zrealizowali dla potrzeb doradztwa rolniczego i praktyki rolniczej 169 tematów, w formie 491 szkoleń (tabela 1). W porównaniu do roku 1998 przy porównywalnej liczbie organizatorów było nieco mniej tematów (o 22), ale więcej szkoleń (o 29).

Liczba szkoleń ogółem zrealizowanych w 1999 roku

Tabela 1

Wyszczególnienie	Liczba zrealizowanych		Czas trwania szkoleń ogółem (w godz.)
	tematów	szkoleń	
jednostki badawczo-rozwojowe (13)	86	261	2444
uczelnie wyższe (5)	26	35	4893
inni (4)	21	102	2256
KCDRRiOW (Poznań, Kraków)	36	93	2323
Ogółem (rok 1999)	169	491	x
Ogółem (rok 1998)	191	462	x

Źródło: Opracowanie własne.

Najwięcej tematów (51%) i szkoleń (ponad 53%) zrealizowały jednostki badawczo-rozwojowe. Były to głównie szkolenia o tematyce technologicznej, wynikającej ze specyfiki działania każdej jednostki. W zasadzie treści większości szkoleń mają odniesienie do rozwiązań czy wymagań jakie będą obowiązywały po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Dotyczy to zagadnień technologicznych, ekonomicznych, przekształceń strukturalnych, ochrony środowiska itp.

Łączny czas trwania szkoleń dla poszczególnych grup organizatorów, w odniesieniu do liczby szkoleń, wskazuje na realizację dłuższych form doskonalenia przez uczelnie wyższe, najczęściej były to studia podyplomowe. Znacznie krótsze formy realizowały jednostki badawczo-rozwojowe (szkolenia 1-2 dniowe).

Liczba proponowanych na początku 1999 roku w Ofercie i zrealizowanych tematów szkoleń, przez poszczególnych organizatorów była dość zróżnicowana. Najwięcej tematów szkoleń zaproponowali:

- Akademia Rolnicza we Wrocławiu 21 z tego zrealizowano 10 tematów,
- Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa 20 z tego zrealizowano 11 tematów,
- Krajowe Centrum Doradztwa, Oddział Poznań 15 z tego zrealizowano 10 tematów,
- Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 11 z tego zrealizowano 8 tematów,
- Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin 10 z tego zrealizowano 4 tematy,
- Instytut Zootechniki 9 z tego zrealizowano 7 tematów.

Ogółem na zaplanowane w 1999 roku w Ofercie, w ankietowanych jednostkach, 154 tematy szkoleń zrealizowano ok. 61% (94 tematy), w postaci 279 szkoleń - tabela 2.

Spośród 23 organizatorów szkoleń, cztery jednostki badawczo-rozwojowe nie zrealizowały żadnego, planowanego szkolenia. Główną przyczyną tego faktu był brak środków finansowych na realizację. Dziewięciu spośród ankietowanych organizatorów, przeprowadziło wszystkie zaplanowane szkolenia. Są to te jednostki, które planowały najmniej tematów szkoleń (od 1 do 7) oferujące niespełna 20% wszystkich tematów planowanych szkoleń.

Czas trwania planowanych w Ofercie i zrealizowanych przez organizatorów szkoleń był dość zróżnicowany. Najdłuższe formy doskonalenia proponowały szkoły wyższe. Były to najczęściej studia podyplomowe. W jednostkach badawczo-rozwojowych przeciętny czas trwania planowanych szkoleń był najkrótszy i wynosił średnio ponad 12 godzin (tabela 2). Miały one nieco inny charakter, najczęściej w formie krótszych (2-3 dniowych) seminariów, warsztatów tematycznych lub konferencji.

Tabela 2

Szkolenia planowane i zrealizowane w 1999 roku
wg Oferty - informatora szkoleniowego'99 i poza Ofertą

Organizatorzy	Liczba			Czas trwania szkoleń (w godz.)	
	planowa- nych tytułów	zrealizowa- nych tytułów	zrealizowa- nych szkoleń	łącznie	średnio
wg Oferty - informatora szkoleniowego'99					
jednostki badawczo-rozwojowe	79	43	143	1806	12,6
szkoły wyższe	38	23	31	4675	151,0
KCDRRiOW Poznań	15	10	38	1288	34,0
KCDRRiOW Kraków	7	7	12	436	36,0
pozostałe	15	11	55	2012	36,6
Razem	154	94	279	x	x
poza Ofertą - informatorem szkoleniowym'99					
jednostki badawczo-rozwojowe	x	43	118	638	5,4
szkoły wyższe	x	3	4	218	x
KCDRRiOW Poznań	x	4	5	77	15,4
KCDRRiOW Kraków	x	15	38	522	13,7
pozostałe	x	10	47	244	5,2
Razem	x	75	212	x	x

Źródło: Opracowanie własne.

Średni czas trwania szkoleń u wszystkich organizatorów dla szkoleń proponowanych w Ofercie był znacznie dłuższy od proponowanych poza Ofertą.

Niezależnie od propozycji szkoleniowych zamieszczonych w Ofercie - informatorze szkoleniowym, ankietowane jednostki zrealizowały w 1999 roku dodatkowo 75 tematów szkoleń, w postaci 212 szkoleń. Najwięcej nowych tematów (ponad 57%) stanowiły propozycje jednostek badawczo-rozwojowych. W porównaniu do roku 1998 było nieco mniej (o 17) tytułów szkoleń, ale zrealizowanych w większej (o 28) liczbie szkoleń.

Znaczna liczba szkoleń organizowanych poza Ofertą, na bieżąco, z jednej strony wskazuje na dużą elastyczność jednostek w dostosowaniu tematyki doskonalenia do potrzeb odbiorców, a z drugiej, na ostrożność w podawaniu do Oferty

wszystkich planowanych szkoleń licząc się z brakiem możliwości realizacji tych planów, głównie chyba ze względów finansowych. Poza tym, jak wynika z informacji docierających do Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, dla odbywających szkolenia warunki finansowe uczestnictwa również mają coraz większe znaczenie.

Nie mniej można stwierdzić, że:

- szkolenia organizowane przez jednostki badawczo-rozwojowe mają bogatszą tematykę (więcej tematów, ponad połowa tytułów i liczba organizowanych szkoleń), ale trwają nieco krócej, co w zasadzie jest zgodne z oczekiwaniami odbiorców;
- szkolenia pozostałych organizatorów trwają znacznie dłużej, głównie ze względu na realizację dłuższych form doskonalenia zawodowego;
- czas trwania szkoleń proponowanych w Ofercie jest o połowę dłuższy niż szkoleń realizowanych poza Ofertą, zaspakajających bieżące potrzeby odbiorców.

Uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym

W 1999 roku, w doskonaleniu zawodowym uczestniczyło ogółem ponad 22 tysiące osób (tabela 3). Największą grupę stanowili rolnicy określani jako producenci rolni, ogrodnicy, producenci żywności, organizatorzy produkcji itp. (tabela 3). Drugą, największą grupę uczestników doskonalenia, przyjętą w zestawieniu jako pozostali, stanowią między innymi pracownicy: jednostek naukowo-badawczych, uczelni wyższych, PIOR, CIIN, izb rolniczych, służb plantatorskich, weterynaryjnych, hodowcy, przedstawiciele firm, dystrybutorzy, urzędnicy administracji państwowej, działkowcy, studenci i uczniowie.

Tabela 3

Uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym w 1999 roku

Organizatorzy	Ogółem	w tym:		
		doradcy ODR	rolnicy	pozostali
jednostki badawczo-rozwojowe	14823	1375	9473	3975
szkoły wyższe	1890	101	50	1739
KCDRRiOW Poznań	894	836	–	58
KCDRRiOW Kraków	1330	618	367	345
pozostali	3187	768	1149	1270
Razem	22124	3698	11039	7387

Źródło: Opracowanie własne.

W porównaniu do poprzedniego (1998) analizowanego roku, zwiększyła się liczba uczestników doskonalenia o ponad 1600 osób. Znaczny wzrost uczestników doskonalenia, o ponad 13% wystąpił w grupie rolników, zmniejszyła się

natomiast liczba doradców ODR uczestniczących w doskonaleniu. Biorąc pod uwagę, że zatrudnienie kadry kierowniczej i doradczej w ODR, w 1998 roku wynosiło około 4600 osób, można przyjąć, że doradca przynajmniej raz w roku uczestniczył w doskonaleniu. W 1999 roku wyodrębniono ze struktur doradztwa 6 Regionalnych Ośrodków Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, zmniejszając tym samym liczbę doradców zatrudnionych w ODR. Przyjmując takie założenie, udział kadry doradczej w doskonaleniu w porównaniu do roku 1998, proporcjonalnie do liczby doradców obecnie, nie zmienił się.

Szczegółowa analiza uczestnictwa w szkoleniach proponowanych w Ofercie i poza nią, pozwala stwierdzić, że ponad połowę (57%) ogółu osób uczestniczących w doskonaleniu korzystało z ofert wcześniej planowanych przez organizatorów, zamieszczonych między innymi w Ofercie - informatorze szkoleniowym 99. Spośród grup zawodowych, doradcy ODR w największym stopniu (63%) uczestniczyli w szkoleniach wcześniej planowanych przez organizatorów, co może świadczyć o celowości wcześniejszego przygotowywania Oferty szkoleniowej dla tej grupy odbiorców, ale również o tym, że znaczna część decyzji o udziale w doskonaleniu podejmowana jest na bieżąco, w miarę napływu ofert lub środków finansowych.

Spośród 23 ankietowanych organizatorów doskonalenia zawodowego, ośmiu wymienionych w tabeli poniżej, przeszkoliło ponad 17 tys. osób, co stanowi ponad 77% ogółu uczestników doskonalenia. Przy czym, jak wskazuje zestawienie, głównym uczestnikiem doskonalenia w tych jednostkach są producenci rolni. Doradcy ODR stanowią zaledwie 14% tych uczestników.

Najwięcej osób uczestniczyło w szkoleniach organizowanych przez Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa w Skierniewicach (tabela 4). Byli to przede wszystkim sadownicy, producenci kwiatów biorący udział w dużych, stałych imprezach organizowanych w formie zjazdów, konferencji itp.

Tabela 4

Uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym w 1999 roku wg organizatorów

Organizatorzy	Uczestnicy ogółem	w tym:		
		doradcy ODR	rolnicy	pozostali
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa	5337	253	4208	876
Instytut Budownictwa Mech. i Elektr. Rolnictwa	3624	289	2944	391
Instytut Zootechniki	1904	327	995	582
Fundusz Współpracy	1672	203	1034	435
KCDRRiOW Oddział Kraków	1330	618	368	344
Instytut Ochrony Roślin	1128	62	100	966
Akademia Rolnicza Wrocław	1052	86	–	966
Małopolskie Stow. Doradztwa Rolniczego	1050	580	420	50
Ogółem	17097	2418	10069	4610

Źródło: Opracowanie własne.

W powyższym zestawieniu z racji mniejszej liczby uczestników doskonalenia ogółem, nie uwzględniono organizatora szkoleń najczęściej wybieranego przez kadrę doradczą ODR, którym jest Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu (836 doradców ODR).

Tematyka doskonalenia

Tematykę najczęściej wybraną przez uczestników doskonalenia zawodowego przedstawiono w tabeli 5. W zestawieniu nie uwzględniono doskonalenia w formach: konferencji, zjazdów, sesji itp., ze względu na informacyjny charakter tych form doskonalenia.

Tabela 5

Tematy szkoleń o największej frekwencji uczestników w 1999 roku

Tematy szkoleń - organizator	Czas trwania (w godz.)	Uczestnicy ogółem	w tym:		
			do-radcy	rol-nicy	inni
wg Oferty - informatora szkoleniowego '99					
Integrowana produkcja truskawek - ISiK	16	600	25	575	0
Chów krów w aspekcie ekonomiki prod. i jakości mleka - I. Zoot.	6	567	125	382	60
Użytki zielone a produkcja pasz - IMUZ	4	446	60	386	0
Integrowana produkcja jabłek i gruszek - ISiK	24	389	28	361	0
Kierowanie rozrodem drobnych przeżuwaczy - I. Zoot.	14	299	35	236	28
Przywództwo w rozwoju obszarów wiejskich - Małop. St. Dor. Roln.	16	260	210	40	10
Możliwości rozwoju produkcji owczarskiej - I. Zoot.	8	231	50	20	161
Współczesna technika, techn. i bud. w chowie bydła - IBMER	10	225	83	129	13
poza Ofertą - informatorem szkoleniowym '99					
Budownictwo inwentarskie w świetle przepisów UE - IBMER	2	1230	30	1050	150
Nowoczesne technologie utrzymania trzody chlewnej - IBMER	4	760	40	700	20
Integracja z UE (szanse i zagrożenia) - Małop. St. Dor. Roln.	6	420	60	320	40
Integrowana produkcja wiśni - ISiK	9	345	35	310	0
Organizacja i funkcjonowanie rynku zbóż w UE - Fundusz Współpracy	5	209	..x	-	-

x – brak danych

Źródło: opracowanie własne.

Wśród najczęściej wybieranych tytułów doskonalenia dominuje tematyka technologiczna, ale największy udział w niej mają producenci rolni. Doradcy ODR natomiast najliczniej uczestniczyli w szkoleniach z zakresu rozwoju obszarów wiejskich i technologii produkcji zwierzęcej oraz nie uwzględnionych w ze-

stawieniu, ale nie mniej licznych szkoleniach nt. budowy strategii rozwoju regionalnego i projektowania rozwoju gospodarstw rolnych wg standardów UE.

Podsumowanie

Planowanie działalności szkoleniowej zarówno przez organizatorów jak i uczestników doskonalenia nie jest łatwe. Oferta - informator szkoleń, wydawany przez Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, wg opinii odbiorców spełnia swoją informacyjną rolę w stosunku do doradztwa. Zawiera on wiele zróżnicowanych propozycji szkoleniowych, ale Oferta ta mogłaby być szersza, pełniejsza, gdyby np. organizatorzy doskonalenia zawodowego wcześniej znali możliwości finansowania planowanych szkoleń.

Potrzeby doradców w bieżącym roku, określone na podstawie wyników ankiet, ukierunkowane są głównie na zagadnienia możliwości uzyskania pomocy dla rolnictwa z funduszy UE, szczególnie na sposób opracowywania projektów. Ta tematyka wymaga wsparcia finansowego.

Dla jednostek badawczo-rozwojowych doradcy ODR nie są jedynymi i głównymi uczestnikami doskonalenia, stąd ważne dla doradców wydaje się wypracowanie systemu doskonalenia kadr doradczych i zapewnienie jego finansowania w możliwie szerokim zakresie.

TERESA KUCHARSKA

RYSZARD ZAMORSKI

Wydział Rolniczy Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy

UPOWSZECHNIENIE PRZYKŁADÓW GOSPODARNOŚCI W ROLNICTWIE. OGÓLNOPOLSKI KONKURSU „ROLNIK – FARMER ROKU”

Wolnorynkowa gospodarka jest dla polskich rolników poważnym wyzwaniem. Sprostają mu ci, którzy dzięki pomysłowości, inicjatywie i rozumnemu działaniu potrafią dostosować swój warsztat pracy do zmieniającego się rynku i nowych realiów. Wychodząc z tego założenia w 1995 roku Międzynarodowe Targi Pomorza i Kujaw w Bydgoszczy wystąpiły z inicjatywą zorganizowania pierwszej edycji konkursu „Rolnik – Farmer Roku”, którego celem było pokazanie i promowanie wśród rolników przykładów gospodarności, zaradności i pomysłowości, postaw aktywnych i otwartych. Udowodnienie za pomocą żywych przykładów, że również na wsi można żyć, pracować i odnosić sukcesy.

1. Organizacja konkursu

W roku bieżącym Konkurs „Rolnik – Farmer Roku” już po raz szósty mobilizował producentów rolnych i organizatorów rankingu do współzawodnictwa o tytuł najlepszego. Wydział Rolniczy ATR w Bydgoszczy od początku włączył się aktywnie w organizację tego ogólnopolskiego konkursu.

Pierwsza edycja konkursu swoim zasięgiem objęła ówczesne województwo bydgoskie. Idea konkursu okazała się bardzo trafna. W następnym, 1996 roku zasięg konkursu rozszerzono na cały kraj. Od samego początku patronat honorowy nad konkursem objęli Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (obecnie Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi) i Prezes Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Od dwóch lat również Jego Magnificencja Rektor ATR dołączył do grona kapituły honorowej.

Konkurs cieszy się stałym i szerokim zainteresowaniem mediów, a znany i poczytny Miesięcznik Nowoczesnego Rolnictwa *top agrar polska* objął dwukrotnie patronat prasowy.

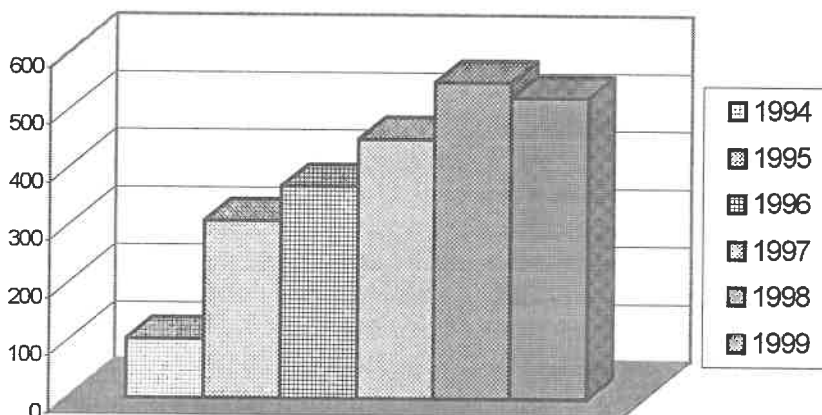
Konkurs „Rolnik – Farmer Roku” organizowany jest z myślą o najaktywniejszych, najlepiej gospodarujących rodzinach oraz ich naśladowcach. Jest rozgrywany raz do roku. Przez pięć pierwszych edycji najlepszych rolników wybierano w dwóch kategoriach: do 100 ha i powyżej 100 ha. Wobec pojawiających się trudności, w obiektywnej ocenie różnorodnych warunków gospodarowania oraz osiągnięć poszczególnych gospodarstw, w roku ubiegłym postanowiono rozstrzygać konkurs w czterech kategoriach:

- I** – rolnicy gospodarujący na areale do 20 hektarów użytków rolnych,
- II** – rolnicy gospodarujący na areale od 20 do 100 hektarów użytków rolnych,
- III** – rolnicy gospodarujący na areale powyżej 100 hektarów użytków rolnych,
- IV** – ogrodnicy i sadownicy.

Znalezienie i wyłonienie najlepszych rolników, w czasach dekonjunktury w rolnictwie, jest niezmiernie ciekawym, a czasami też bardzo trudnym zadaniem dla Kapituły Konkursu, w skład której wchodzi pracownicy naukowcy Wydziału Rolniczego ATR, przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa oraz Międzynarodowych Targów Pomorza i Kujaw. W pracach kapituły uczestniczył trzykrotnie redaktor naczelny miesięcznika „top agrar Polska”. Kapituła zanim wyda ostateczny werdykt analizuje szczegółowo nadesłane zgłoszenia konkursowe, po czym odwiedza gospodarstwa zakwalifikowane do finału.

Rys. 1

Rolnicy zgłoszeni do konkursu w poszczególnych latach

Kandydatów do tytułu „Rolnika – Farmera Roku”, po wstępnej kwalifikacji przeprowadzonej na swoim terenie, zgłaszają przedstawiciele urzędów samorządowych i instytucji (ODR, OT AWRSP) wypełniając specjalnie to tego celu przygotowane ankiety.

Ankieta zawierała następujące zagadnienia problemowe:

- ogólną charakterystykę produkcyjno-organizacyjną,
- stan i wyposażenie w maszyny i urządzenia rolnicze,
- skalę dokonanych zmian w technologii produkcji roślinnej i zwierzęcej,
- analizę aktualnego stanu potrzeb i zamierzeń w zakresie funkcjonowania i rozwoju gospodarstwa,
- zakres i źródła pozyskiwania informacji rynkowych, technologicznych, usługowych i z zakresu ochrony środowiska,
- marketing gospodarstwa i jego osiągnięcia,
- opinie na temat szans i zagrożeń polskiego rolnictwa w integracji z Unią Europejską.

Ankieta jest pierwszą informacją o rolnikach docierającą do Kapituły Konkursu.

W pierwszym etapie ankietę wypełnia osoba typująca, przy udziale rolnika zgłaszanego do konkursu. Na podstawie nadesłanych wniosków (ankiet) Kapituła Konkursu wyłania po kolei: ćwierćfinalistów, półfinalistów oraz finalistów konkursu. Następnie komisja utworzona z członków szerokiej kapituły wizytuje gospodarstwa zakwalifikowane do finału. W czasie tych wizytacji zbierany jest obfity materiał faktograficzny (zdjęcia, film video) oraz zbierane dane dodatkowe w formie wywiadu kierowanego. Wszelkie zgromadzone informacje są prezentowane na posiedzeniu Kapituły w pełnym składzie w gmachu Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Dyskusja przebiega tak długo aż wszyscy głosujący wyrobią sobie opinię co do prezentowanych kandydatur. Głosowanie jest tajne, a wynik zapada zwykłą większością głosów.

W roku 1997 tytułem eksperymentu rolnicy indywidualni mogli zgłaszać się bezpośrednio do organizatorów wypełniając ankietę wydrukowaną w miesięczniku *top agrar polska*. Procedura ta została uruchomiona obok normalnego trybu kwalifikacji rolników w terenie. Wszystkie nadesłane ankiety traktowane były w jednakowy sposób. Na posiedzenie finałowe Kapituły redakcja zebrała głosy czytelników, którzy przesyłając kupony konkursowe mogli wskazać swoich kandydatów na podstawie charakterystyk finalistów opublikowanych uprzednio w *top agrar polska*, po wizytacji ich gospodarstw. Regulamin konkursu został tak zmieniony, by uwzględniać głosy czytelników. Ich głosami dysponował redaktor naczelny miesięcznika. W trakcie głosowania okazało się, że opinie czytelników pokryły się w sposób doskonały z werdyktem Kapituły.

Podstawowym kryterium oceny kandydatów w poszczególnych kategoriach jest efektywność gospodarowania mierzona wydajnością i uzyskiwanymi dochodami. Premiowane są osiągnięcia wynikające ze zdecydowanie nowoczesnego gospodarowania, nawet w niesprzyjających warunkach przyrodniczych i rynkowych oraz poszanowaniem dla środowiska. Docenia się tych rolników, którzy

umieją godzić reguły gry rynkowej z kosztami i poziomem produkcji oraz wydajnością pracy.

Najlepsi rolnicy promowani są szeroko w czasopiśmie o tematyce rolniczej, przeprowadzane są z nimi wywiady radiowe i telewizyjne. Gospodarze ci są naturalnymi liderami społeczności lokalnych, a często nobilitacja związana z ich wyróżnieniem do takiej roli ich predestynuje. Według Wawrzyniaka [Wawrzyniak 2000] „lider ze względu na swoją wiedzę, doświadczenie, cechy osobowości, a także autorytet i prestiż, stanowi dla innych wzór do naśladowania i którego rady, poglądy, opinie, bądź zastrzeżenia uznawane są za ważne informacje kształtujące zachowania i wpływające na postępowanie innych ludzi”.

2. Charakterystyka gospodarstw biorących udział w konkursie

Informacje o gospodarstwach biorących udział w Ogólnopolskim Konkursie „Rolnik – Farmer Roku” stanowią cenny materiał badawczy [Kucharska 1999]. W gospodarstwach zakwalifikowanych do finału dodatkowo przeprowadzono wywiady kierowane, w celu uzyskania opinii rolników dotyczących szeregu problemów związanych z funkcjonowaniem gospodarstw.

Badaniami objęto 228 gospodarstw z całego kraju zgłoszonych do konkursu w roku 1998. W badanej populacji najwięcej było gospodarstw o powierzchni 31-50 ha, przy czym średnia wielkość gospodarstw w Wielkopolsce i Kujawach wynosiła 74 ha, a w regionie południowym 22,1 ha. Właściciele-kierownicy badanych gospodarstw mają najczęściej 30-49 lat. Badani rolnicy w większości posiadają wykształcenie średnie lub zasadnicze rolnicze.

Większość rolników (87%) prowadzi produkcję zwierzęcą, której podporządkowana jest produkcja roślinna, pozostali nastawieni są wyłącznie na produkcję roślinną (tabela 1).

Analizując strukturę organizacji produkcji stwierdzono, że we wszystkich gospodarstwach wśród roślin uprawnych dominują zboża, niezależnie od wielkości gospodarstwa i jego położenia. W strukturze okopowych dominują ziemniaki, natomiast buraków najwięcej uprawia się w Wielkopolsce i na Kujawach. W badanych gospodarstwach intensywna produkcja roślinna jest dostosowana do samozaopatrzeniowych funkcji gospodarstw. Obsada zwierząt niezależnie od koniunktury utrzymuje się w badanych gospodarstwach na wysokim poziomie. Około 40% gospodarstw prowadzi produkcję trzody chlewnej, a ponad 31% chów bydła.

Tabela 1

Struktura zasiewów i obsada inwentarza żywego badanej populacji rolników

Regiony	Zboża (ha), w tym:			Okopowe (ha), w tym:			Obsada inwentarza żywego (SD/100 ha UR)		
	ogółem	pszenica	żyto	ogółem	ziemniaki	buraki	ogółem	bydło	trzoda
Północno-Zachodni	58,0	31,0	20,0	25,0	15,0	8,6	95,6	48,0	46,5
Południowy	43,8	16,2	5,1	19,2	15,1	3,6	54,6	39,0	40,5
Wielkopolska i Kujawy	59,5	30,0	26,5	35,0	17,8	15,0	108,9	66,3	40,5
Centralny	47,7	29,0	26,5	37,0	20,8	12,5	85,6	52,3	29,6
Wschodni	59,0	37,9	14,3	26,0	15,0	7,3	83,3	54,5	27,2

Źródło: Badania własne.

Gospodarstwa zgłoszone do konkursu osiągają zwykle wysokie plony i wydajność zwierząt, wyższe niż średnia w kraju i średnie dla danego regionu.

Tabela 2

Plony (dt/ha) i produktywność zwierząt (mleko - w l/ha UR, żywiec - kg/ha UR) oraz skala produkcji towarowej w poszczególnych regionach

Wyszczególnienie	Regiony				
	północno-zachodni	południowy	Wielkopolska i Kujawy	centralny	wschodni
Plony podstawowych ziemiopłodów (dt/ha):					
4 zboża,	51,6	49,2	58,2	56,3	46,2
ziemniaki	240,0	180,0	280,2	210,0	230,8
buraki cukrowe	501,0	320,0	530,2	380,0	312,0
Produkcyjność mleka	1564	1052	1620	1530	1254
Produkcja żywca	560	310	640	520	442

Źródło: Badania własne.

Jednym z istotnych czynników stymulujących rozwój gospodarstw jest ich wyposażenie w maszyny i narzędzia rolnicze, a także cała infrastruktura techniczna. Badania wskazują na wyraźną tendencję wzrostu zainteresowania problemami technicznego wyposażenia gospodarstw.

W odpowiedzi na pytania dotyczące wyposażenia w urządzenia i sprzęt mechaniczny okazało się, że dla 42% gospodarstw jest ono wystarczające do aktualnej produkcji, a dla 45% uznane jest jako średnie. Pozostała grupa ocenia ten stan jako niski. Rolnicy z regionu północno-zachodniego, a także Wielkopolski i Kujaw w większości oceniają stan techniczny swoich gospodarstw jako

bardzo dobry lub dobry. Najgorzej oceniają pod tym względem swoje gospodarstwa rolnicy z południowej i wschodniej części kraju.

Okazuje się, że najlepsi rolnicy są prekursorami naszego rolnictwa. Właśnie takie gospodarstwa z pewnością wytrzymują i wytrzymają w przyszłości ostrą konkurencję z dotowanymi gospodarstwami unijnymi. Wśród finalistów z reguły nie spotyka się osób bez zakończonej edukacji co najmniej na poziomie szkoły średniej. Producenci ci mają ugruntowane poglądy na otaczającą ich rzeczywistość i dobrze sobie w niej radzą. Nie obawiają się wejścia Polski do Unii Europejskiej, postrzegając Europę Zachodnią jako szansę, a nie zagrożenie. Potrafią dobrze liczyć i spodziewają się konkretnych korzyści zagwarantowanych w polityce rolnej UE. Większość z nich wskazuje na ogromne zapotrzebowanie na wszelkie informacje dotyczące funkcjonowania rolnictwa w poszczególnych krajach Unii, a także jej polityki rolnej.

3. Laureaci VI edycji konkursu

Laureatami VI edycji Konkursu „Rolnik – Farmer Roku’99” zostali:

Kategoria I	<i>Andrzej Frąckiewicz</i> z Wiąga (woj. kujawsko-pomorskie), zgłoszony przez Urząd Miejski w Świeciu,
Kategoria II	<i>Fryderyk Ditterla</i> z Przedwojowa (woj. dolnośląskie), zgłoszony przez Urząd Gminy w Kamiennej Górze,
Kategoria III	<i>Henryk Antoni Lipski</i> z Góry (woj. pomorskie), zgłoszony przez AWRSP O/T w Gdańsku,
Kategoria IV	<i>Maciej Mularski</i> z Różanek (woj. lubuskie), zgłoszony przez AWRSP O/T w Gorzowie Wlkp.

4. Organizacja uroczystości finałowej

Wydział Rolniczy ATR zwykle aktywnie współorganizuje uroczystość zakończenia konkursu. W tym roku zaplanowano ją na 25 lutego. Spotkania za-inaugurowano konferencją zorganizowaną w ATR nt. „Szanse i zagrożenia polskiego rolnictwa wobec integracji z Unią Europejską”. Udział w konferencji wzięli rolnicy z całej Polski wytypowani do konkursu. Referaty wygłosili pracownicy naukowcy Wydziałów Rolniczego i Zootechnicznego ATR oraz SGH z Warszawy, a także przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, AWRSP, ARiMR, Kujawsko-Pomorskiego Rynku Hurtowego.

Po konferencji, w Filharmonii Pomorskiej, odbyła się uroczystość ogłoszenia wyników, połączona z koncertem i uroczystym bankietem.

5. Sponsorzy

W działaniach związanych z konkursem dużą rolę do spełnienia mają sponsorzy. Bez nich konkurs nie mógłby być rozgrywany. Skład jednostek sponsorujących jest co roku różny. Wynika to z celów i zamierzeń firm i instytucji. Nie zmieniają się tylko formy i możliwości promocji sponsorów w wydawnictwach konkursowych oraz podczas uroczystości finałowych. Obejmują one: pokazy, wykłady, demonstracje na polach rolników nagrody w postaci produktów i usług firm, pokazy w mediach przy okazji prezentacji rolników, itp.

6. Kontakty i możliwości współpracy

Niezmiernie istotny jest kontakt z wyróżnionymi rolnikami, który organizatorzy konkursu utrzymują przez cały czas. Dzięki ich życzliwości prowadzone są badania naukowe, które pozwalają wyciągać interesujące wnioski dotyczące tej grupy rolników. Korzystając z ich fachowości wizytujemy najlepsze gospodarstwa z gośćmi z zagranicy oraz umieszczamy praktykantów, także tych z zagranicy. Nasi zagraniczni goście chętnie zwiedzają te gospodarstwa i podejmują bardzo ciekawe dyskusje dotyczące sytuacji rolnictwa w różnych krajach. Na rzecz rolników z kolei organizowane są konferencje, wycieczki studyjne, a także pomoc i konsultacje fachowe. Jest to więc swoisty modelowy przykład bezpośredniej współpracy nauki z praktyką, przynoszącej wymierne efekty.

7. Klub laureatów konkursu

Podjęto działania w celu sformalizowania dotychczasowych rozlicznych kontaktów, które zaistniały pomiędzy rolnikami uczestniczącymi w konkursie. Idea by najlepsi rolnicy stworzyli własne lobby, pomagające prezentować ich problemy oraz propozycje dobrych rozwiązań, powinna znaleźć wkrótce finał w rejestracji stowarzyszenia.

8. Podsumowanie

Konkurs „Rolnik – Farmer Roku” jest wyrazem troski organizatorów o poziom i jakość procesów dotyczących zmian w rolnictwie polskim. Pokazywanie przykładów gospodarności i przedsiębiorczości, jasno zaznaczających się w ogólnie trudnej rzeczywistości i codzienności rolnictwa polskiego, służy przede wszystkim promocji najlepszych, ale także ma uświadamiać wszystkim istniejący potencjał drzemający na polskiej wsi. Laureaci konkursu to najlepsza wizytówka przemian jakie następują w rolnictwie. Jest to jednocześnie dowód na to, że są w Polsce gospodarze, którzy już dziś mogą konkurować ze swoimi kolega-

mi z Unii Europejskiej. Takich ludzi musimy promować, aby ich przykład pokazywał drogę innym.

LITERATURA

Kucharska T.: Techniczne uwarunkowania produkcji rolniczej w rozwojowych gospodarstwach rolnych. Roczniki Naukowe SERiA, Rzeszów 1999, s. 449-455.

Wawrzyniak B.: Doradztwo w agrobiznesie. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2000, s. 107.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Doradztwo w agrobiznesie. Bogdan M. Wawrzyniak. Wyd. Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2000, ss. 188.

Zachodzące w Polsce przemiany społeczno-gospodarcze oraz strukturalne w agrobiznesie zmuszają instytucje doradcze do działań dostosowawczych związanych z regułami gospodarki rynkowej. Doradztwo ma już za sobą pierwszą fazę zmian w postaci wyłonienia ośrodków doradztwa rolniczego i próbę jego uspołecznienia. Dyrektywa Unii Europejskiej stawia przed polskim doradztwem możliwość wyboru dróg i sposobów udzielania porad doradczych w układach organizacyjnych, które odpowiadają polskiej specyfice agrarnej i strukturze otoczenia rolniczego. Dyrektywa powyższa nie krępuje nas w budowaniu krajowego systemu doradztwa w agrobiznesie.

Niniejsze opracowanie obejmuje zaledwie część bardzo obszernej problematyki związanej z doradztwem w agrobiznesie. W kilku rozdziałach opracowania zawarto między innymi następującą problematykę: ogólną charakterystykę doradztwa w agrobiznesie; powstanie i rozwój instytucji doradczych w agrobiznesie; kształtowanie doradztwa w agrobiznesie po II wojnie światowej; kierunki ewolucji pracy doradczej gromadzkiej służby doradczej, Wojewódzkich Ośrodków Postępu Rolniczego i Ośrodków Doradztwa Rolniczego, nowe, aktualne uwarunkowania rozwoju doradztwa w agrobiznesie. Oddzielny rozdział poświęcono metodyce doradztwa rolniczego w agrobiznesie, a także ewolucji funkcjonowania służb doradczych w Europie Zachodniej. Praca zawiera także obszerną bibliografię związaną z poruszonymi kwestiami, doradztwem w agrobiznesie.

Informacja rynkowa dla potrzeb doradztwa rolnego i producentów rolnych w procesie przygotowań wejścia do Unii Europejskiej. Materiały z seminarium szkoleniowego, Brwinów 16-17.12.1999 r. Praca zbiorowa pod redakcją W. Gontarczuka. Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Brwinowie, Brwinów 1999, ss. 151.

W Polsce brak systemu statystycznej informacji rolniczej spełniającej wymagania stawiane przez Unię Europejską. Wraz z rozwojem rynków rolnych konieczne jest tworzenie systemu wiarygodnej rolniczej informacji rynkowej.

Ideą seminarium było uaktualnienie posiadanej wiedzy na temat informacji rynkowej przez sprawozdawców rynkowych i ich koordynatorów pracujących w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego oraz w Regionalnych Centrach Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich jak również zdobycie nowej wiedzy i informacji przez pracowników izb rolniczych i grup producenckich.

W opracowaniu zebrano, w trzech merytorycznych działach, referaty z zakresu następującej problematyki: zapotrzebowania na informację w sektorze rolnym; rodzajów informacji i jej przydatności dla potrzeb gospodarki żywnościowej; systemów przekazywania i wykorzystania informacji w rolnictwie (statystyczny system informacji rynkowej w rolnictwie i monitoring rynków skupu); zasad funkcjonowania podstawowych rynków artykułów rolno-spożywczych i innych związanych z sektorem rolnym, w tym: rynku zbóż, mleka, cukru, mięsa, drobiu i jaj, rynku ziemniaka, rzepaku, rynku owoców i warzyw.

Skrócone normatywy produkcji rolnej. Praca zbiorowa pod redakcją Anny Litwinow. Wydawca Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Radomiu, Radom 1999/2000, ss. 115.

Opracowanie zawiera uaktualnione dane i informacje z zakresu normatywów w produkcji roślinnej, zwierzęcej i produkcji ogrodniczej (sadowniczej i warzywniczej), z którymi doradcy spotykają się w swojej pracy, a także informacje o nowych odmianach roślin, nowych systemach żywienia zwierząt, wskaźnikach eksploatacyjno-technicznych maszyn rolniczych (pielęgnacyjnych, uprawowych i do zbioru ziemiołódów). W rozdziale „Ekonomika” podano podstawowe pojęcia ekonomiczne, stawki amortyzacyjne, klasyfikację zwierząt wg FADN, obowiązującą w UE, dla potrzeb rachunkowości rolniczej.

Celem opracowania było zebranie w całość informacji przydatnych przy opracowywaniu planów przedsięwzięć, szybkich kalkulacji oraz bieżącej pracy doradczej. Dane zawarte w normatywach opracowano na podstawie wielu opracowań, wydawnictw hodowców, artykułów z prasy, jak również obserwacji producentów i doradców. Są one danymi orientacyjnymi. Autorzy opracowania zakładają, że korzystający ze „Skróconych normatywów produkcji rolnej” przystosują je do konkretnych warunków i gospodarstwa. W zależności od regionu warunków klimatycznych, poziomu gospodarowania, wyposażenia gospodarstwa dane te mogą się różnić.

Jak dostosować rzeźnię i przetwórnictwo do wymogów Unii Europejskiej. Informator. Tadeusz Kiczuk. Wydawca Fundusz Współpracy, Agrolinia 2000. Warszawa 2000, ss. 433.

W „Informatorze” zawarto niezbędne informacje przydatne każdemu kto styka się z ubojem zwierząt, przetwórstwem mięsa, jego obrotem (wewnętrznym i zagranicznym) i musi nadążać za zmieniającymi się przepisami w tym zakresie.

Informator zawiera między innymi: przegląd technologii w branży mięsnej; normy związane z produktami mięsnymi i drobiowymi; wyposażenie technologiczne w branży mięsnej – wybrane przykłady zamaszynowania ubojni i masarni; wytyczne techniczno-technologiczne do projektowania rzeźni i przetwórni z uwzględnieniem standardów UE; wyposażenie rzeźni i przetwórni; ubój zwierząt rzeźnych, drobiu i obróbkę mięsa wg wymogów sanitarnych UE; wymagania sanitarne dla rzeźni i przetwórni wg wymogów UE; zasady ochrony środowiska, produkcji bezpiecznej żywności (system HACCP); wreszcie uwarunkowania i słabe strony dostosowania przemysłu mięsnego i drobiarskiego do warunków rynkowych UE. W załącznikach podano najważniejsze akty prawne dla branży mięsnej obowiązujące w Polsce i w UE.

Informator opracowano z myślą o osobach prowadzących działalność gospodarczą i podejmujących inwestycje na obszarach wiejskich, właścicielach tak dużych jak i małych ubojni i masarni, którzy stoją przed dylematem jak zainwestować najefektywniej, aby już w niedalekiej przyszłości być uczestnikiem rynków UE. Informacje zawarte w opracowaniu mogą być także przydatne, jako lektura uzupełniająca dla uczniów i studentów szkół rolniczych.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać - łącznie z tabelami i wykresami - 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskietki z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
 email: poznan_sekretariat@cdr.gov.pl
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”

